

**ANTİK MEDENİYETLERDE YÖNETİM YAPISI VE
ANLAYIŞI: SÜMERLER, MISIRLILAR VE
YUNANLILAR**

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ**

Orkhan SHIRINZADA

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL**

**ANTİK MEDENİYETLERDE YÖNETİM YAPISI VE ANLAYIŞI:
SÜMERLER, MISIRLILAR VE YUNANLILAR**

Orkhan SHIRINZADA

**T. C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL**

**KARABÜK
Şubat 2021**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORDING INFORMATION.....	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	11
GİRİŞ	12
BİRİNCİ BÖLÜM	15
İNSANDAN TOPLUMA, TOPLUMDAN DEVLETE (YÖNETİM KAVRAMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ).....	15
1.1. Devletin Tanımı ve Ortaya Çıkışı	15
1.2. Yönetim ve Siyaset Kavramları	22
1.2.1. Yönetim Kavramı	22
1.2.2. Siyaset Kavramı.....	24
1.2.3. Toplum Yönetme Sanatı Olarak Siyaset.....	27
1.2.4. İnsanlar Arası İktidar Mücadelesi Olarak Siyaset	28
1.2.5. Siyasi Aktörler Arasındaki Mücadele Olarak Siyaset	29
1.3. Siyasetin Kaynağı.....	29
1.3.1. Devletin Siyasi ve İdari Yapısı	30
1.3.2. Ordu Yapısı.....	31
1.3.3. Siyasi Sistemin İşleyişi (Toplumun Katılımı).....	31

1.3.4. Din ve Dinsel Kurumlar.....	32
1.4. Toplum ve Siyasi Sistem	33
1.5. Siyasi Olamı İnceleyen Dallar	34
1.6. Siyaset Biliminin Serüveni.....	35
1.7. Mekanik Siyaset Anlayışının Nisbi Başarısızlığı	37
1.8. Bürokrasinin Serüveni.....	38
İKİNCİ BÖLÜM.....	41
ANTİK MEDENİYETLERDE TOPLUM VE YÖNETİM: SÜMER, MISIR ve	
YUNAN	41
2.1. Tarihsel Olarak Mezopotamya ve Nil Vadisi	41
2.2. Sümerlerde Devlet ve Toplum Yapısı.....	45
2.2.1. Sümerlerde Ekonomik Yapı	48
2.2.2. Sümerlerde Sosyal ve Dini Yapı.....	50
2.2.3. Sümerlerde Kadın	52
2.2.4. Sümerlerin Devlet ve Yönetim Yapısı	53
2.3. Antik Mısır Medeniyetinde Devlet ve Toplum Yapısı	55
2.3.1. Antik Mısır'da Ekonomik Yapı	56
2.3.2. Antik Mısır'da Sosyal ve Dini Yapı	58
2.3.3. Antik Mısır'da Kadın.....	61
2.3.4. Antik Mısır'da Devlet ve Yönetim Yapısı	63
2.4. Antik Yunan Medeniyetinde Devlet ve Toplum Yapısı	65
2.4.1. Antik Yunan'da Ekonomik Yapı	66
2.4.2. Antik Yunan'da Sosyal ve Dini Yapı.....	67
2.4.3. Antik Yunan'da Kadın	69
2.4.4. Antik Yunan'da Devlet ve Yönetim Yapısı.....	72
2.5. Antik Mısır, Sümer ve Yunan Medeniyetlerinin Yönetim Yapılarının	
Günümüze Yansımaları.....	74
2.6. Antik Mısır, Sümer ve Yunan Medeniyetlerinin Yönetim Yapısının	
Karşılaştırılması	80
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	91
TABLO LİSTESİ.....	98
ŞEKİLLER LİSTESİ	99
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TEZ ONAY SAYFASI

Orkhan SHIRINZADA tarafından hazırlanan ANTİK MEDENİYETLERDE YÖNETİM YAPISI VE ANLAYIŞI, SÜMERLER, MISIRLILAR VE YUNANLILAR başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL .....

Tez Danışmanı, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Bu çalışma jürimiz tarafından Oy Birliği ile Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. 16/02/2021

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan: Doç. Dr. Ali ASKER (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖZKARAL (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yasin TAŞPINAR (SÜ) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Kamu Yönetimi Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Orkhan SHIRINZADA

İmza:

ÖNSÖZ

Bu çalışmamı hayatımın neşe kaynağı ve manevi destekçim olan dünyanın en güzel gülüşüne sahip 2015 yılında kaybettiğim ablam Nübar Ahmedov'a ve 2005 yılında kaybettiğim ablam Günay Ahmedov'anın aziz hatırasına armağan ediyorum.

Her zaman merak ettiğim Antik Mısır, antik dönemde devletlerin ortaya çıkışı ve yönetim anlayışları ile ilgili çalışma fikrimi ve tez yazım sürecimi engin bilgi ve tecrübesiyle destekleyen, bana yön veren kıymetli danışman hocam Dr. Metin Özkartal'a ve ders aldığım, hayata bakış açımı değiştiren o çok değerli hocalarıma teşekkür ediyorum.

Eğitim hayatımın her evresinde maddi manevi destekçim olan aileme, anneme, babama, kardeşim Serkan'a, Tunarım'a, Tuanam'a sonsuz teşekkür ediyorum.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca maddi manevi destekçim olan her konuda yanımda olan, bana öz kardeşleri gibi davranan Sayın Sefa Güray Hünerli ve Sayın Uğraş Dede'ye sonsuz teşekkür ediyorum.

Eğitim hayatımın her aşamasında her konuda yanımda olan, desteğini esirgemeyen başta Muadil Musabeyli olmak üzere bütün arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

ÖZ

Birçok bilimsel araştırma, yönetim olgusunu insanların bir arada yaşamasıyla birlikte ortaya çıkan doğal sonuç olarak göstermiştir. Tarihçilerin genel kabulü bize Mezopotamya Bölgesi'nin devlet kavramının ortaya çıktığı ilk bölgelerden biri olarak anıldığını göstermiştir. Doğal olarak idare ve yönetim kavramlarının da gelişim sürecine bakıldığında Mezopotamya'nın aynı zamanda Antik Mısır ve Sümerlerin merkezde yer aldığı görülmüştür. Batılı toplumlarda ise yakın tarih olan 20. yüzyılın başlarında bile medeniyetin, gelişmenin ve bilimin kaynağı olarak doğrudan Yunan toplumu gösterilmiştir. Ancak 1920 yılından sonra özellikle de Sarton'un imzasını taşıyan "Bilim Tarihine Giriş" eseri ile birlikte bu görüşte büyük bir değişim yaşanmıştır. Yunanlıların birçok alanda başarıya ulaşmış olmalarının aslında kendilerinden önceki medeniyetlerin bir uzantısı olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Yönetim, sanat, yazı, bilim ve zanaatın ilk adımlarını atmış olan Mezopotamya, Mısır ve Sümer uygarlıklarının toplamından oluşan büyük bir medeniyet mirasının devralındığı artık çoğunluk tarafından kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağda Yönetim, Sümerler, Antik Mısır, Antik Yunan.

ABSTRACT

Many studies have shown Administration as a natural consequence of people's living together. The general acceptance of historians has shown us that the Mesopotamian region was referred as one of the first regions where the concept of state emerged. Naturally, when we look at the development process of administration and management concepts, it is seen that Mesopotamia is also at the center of Ancient Egypt and Sumerians. In Western societies however, even at the beginning of the recent 20 century, Greek society was shown directly as the source of civilization, development and science. However, after 1920, especially with the work "Introduction to the History of Science" bearing the signature of Sarton, this view was greatly transformed. It became prevalent that the accomplishments of the Greeks in many areas is actually the extension of the civilizations preceding them. It is now accepted by the majority that the great civilizational heritage, consisting of the sum of the civilizations of Mesopotamia, Egypt and Sumer, which took the first steps of Administration, Art, Script, Science and Craft, has been inherited.

Keywords: Administration in Antiquity, Sumerians, Ancient Egypt, Ancient Greece

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Antik Medeniyetlerde Yönetim Yapısı ve Anlayışı: Sümerler, Mısırlılar ve Yunanlılar
Tezin Yazarı	Orkhan SHIRINZADA
Tezin Danışmanı	Dr. Metin ÖZKARAL
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	16.Şubat.2021
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi
Tezin Yeri	KBÜ / LEE
Tezin Sayfa Sayısı	103
Anahtar Kelimeler	Antik Çağda Yönetim, Sümerler, Antik Mısır, Antik Yunan

ARCHIVE RECORDING INFORMATION

Name of the Thesis	Management Structure and Understanding in Ancient Civilizations: Sumerians Egyptians and Greeks
Author of the Thesis	Orkhan SHIRINZADA
Advisor of the Thesis	Dr. Metin ÖZKARAL
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	16. February. 2021
Field of the Thesis	Public Administration
Place of the Thesis	KBU / GEI
Total Page Number Thesis	103
Keywords	Management in Antiquity, Sumerians, Ancient Egypt, Ancient Greek

KISALTMALAR

- M.Ö.** : Milattan Önce
İ.S. : İsa'dan Sonra
Y.Y. : Yüzyıl
USBD : Uluslararası Siyasal Bilim Derneği
UNESCO : United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Antik Sümer, Mısır ve Yunan medeniyetlerinin toplum ve yönetim yapılarının incelenmesi ve karşılaştırılması

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çeşitli kitap, dergi, makale ile antik devrin toplum ve yönetim anlayışlarını incelemek, karşılaştırmak, oluşum ve ortaya çıkma nedenleri üzerinde inceleme yapmak.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Belgesel ve tarihsel araştırma yöntemi

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Üç antik medeniyetin yerleşmiş oldukları coğrafi bölgelere göre toplum yapısı, yönetim yapısı ve dini yaşama ve inanç sistemleri arasında anlamlı bir fark vardır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu araştırma antik Mısır, Sümer ve Yunan medeniyetlerini kapsamaktadır.

GİRİŞ

Günümüzde sosyal bilimlerin birçok alt dalı ile yakından ilişkili bir kavram olarak ele alınan ve farklı açılardan incelenen yönetim kavramı ile ilgili ilk uygulamaların M.Ö. 3000'lerde Sümerler döneminde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Sümerlerde yönetim uygulama ve düşüncesinin ortaya çıkması aynı zamanda insanoğlunun sınıflı ve devletli toplum aşamasına geçişi olarak da kabul edilmektedir. Daha önceki dönemlerdeki yönetsel görünümle erken toplum, devlet öncesi toplum, anaerkil toplum, örgütlenme gibi kavramlar içerisinde ve bir eşitler ilişkisi olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu dönemlerden itibaren farklı bir yönetim pratiği ortaya çıkmış ve toplumların yönetimi belirgin bir hiyerarşik düzen olarak zaman içerisinde olgunlaşmaya başlamıştır.

İnsanoğlunun tarihi serüveni içerisinde yönetim olgusunun ve buna bağlı olarak da devlet diye tanımlanan siyasal yapının ortaya çıkışı, ilkel toplum aşamasından gelişmiş toplum aşamasına geçişi de simgelemektedir. Devlet, insanların yöneten ve yönetenler olarak ikiye ayrıldığı bir örgütlenme biçimi olarak yönetim olgusunun da kendini belirgin bir şekilde ortaya koyduğu bir yapıdır. Dolayısıyla yönetim ve devletleşme süreci, insanoğlunun eşitlikçi karakteristiğinin ortadan kalktığı ve insanlar arasında iş bölümü, hiyerarşi gibi sosyal, ekonomik ve siyasal farklılaşmaların ortaya çıktığı bir süreçtir. İlk devletin nerede ne zaman ortaya çıktığı konusunda yapılan birçok antropolojik araştırmanın sonucunda ilk siyasal örgütlenmelerin Mezopotamya Bölgesi'nde ve Sümerler ile ortaya çıktığı kabul görmüştür. Günümüzden 10 bin yıl kadar önce başlayan tarımsal faaliyetlerin zaman içerisinde gelişmesi ile birlikte Mezopotamya'da bundan yaklaşık olarak 5300 yıl kadar önce nüfusu yaklaşık 40 bin civarında olan ilk devlet yapılanmalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Sümerlerle başlayan bu sürecin sonunda bu bölgede söz konusu dönemlerde 14 farklı devletin ortaya çıktığı ancak ilk devlet olarak Sümerlerin kendinden sonraki devletlerin doğuşu ve yapılanması üzerinde önemli etkilerinin olduğu kabul edilmektedir.

Devlet kavramının ilk kez nerede, ne zaman ve hangi nedenlerle ortaya çıktığı sorusuna bugün, sayısız araştırma ve tarihi verilerin ışığında Antik Mezopotamya medeniyetlerinde M.Ö. 3500-4000 tarihleri arasında ve Neolitik Devrim sonrası sıradan köy topraklarının kent- devletlere, küçük toplumsal birimlerinse daha komplike

sosyal yapılara dönüşmesi sonucunda ortaya çıktığı şeklinde cevap verilebilmektedir. Ancak, başlangıç dönemi ve coğrafyası sabit kalmakla birlikte, 1994 yılındaki Göbekli Tepe keşfinin ardından, kent-devletlerin kurulma nedeninin Neolitik Devrim sonrası toprağa bağlanma arzusu değil, kutsalı belirleme, kutsala yakın olma ve ibadet etme amacı olduğu teorisi gündeme gelmektedir. Zira Göbekli Tepe'nin Neolitik Devrimden bile çok eskiye dayanan tarihi bu teoriye dayanak oluşturmakta, yerleşik hayatın ve ilk yönetim organizasyonlarının toprak değil inanç temelli olduğu kanısı tartışılmaktadır.

İnsanların hangi amaçlarla ya da neden bir araya gelerek bir yönetim yapısı altında örgütlendiklerini bir kenara bırakarak yönetim olgusunun günümüzdeki görünümüne baktığımız zaman birbirinden farklı birçok yönetim tarzının olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarzlar yöneten-yönetilen ilişkisinin boyutları ile ilgili olup tarihten bu yana farklı kanallar üzerinden gelişmiştir. Geleneksel tarım toplumlarında mutlak otoritenin söz konusu olduğu bir yöneten-yönetilen ilişkisi söz konusu iken kentli karakteri ağır basan toplumlarda ise yönetenlerin daha geniş haklara sahip olduğu daha özgürlükçü ilişkiler söz konusudur.

Bu açıdan bu araştırmada ele alınan üç ayrı medeniyetin temel olarak üç farklı yöneten-yönetilen ilişkisine karşılık geldiğini de söylemek mümkündür. Tarımsal üretimin ve ticaretin ağır bastığı Sümer toplumunda yöneten yönetilen ilişkisi, dinin de etkili olduğu otoriter bir karakter sergilerken benzer üretim ilişkileri ile ortaya çıkan Mısır medeniyetinde ise yönetenlerin tanrısal kimliğinin etkisi ile daha mutlakiyetçi bir yöneten-yönetilen ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Her iki medeniyete nazaran daha kentli ve tarımdan ziyade el sanatları ve ticaretle zenginleşen Yunan toplumunda ise tanrı figürünün çokluğuna rağmen daha özgürlükçü bir yönetim anlatışının olduğu görülmektedir. Esasında her üç toplumda da çok sayıda tanrının varlığı bilinmektedir ve din her üç toplum açısından da önemli olmasına karşın yönetici ile yöneten ilişkisi özellikle üretim ilişkileri ve toplumların çevre toplumlarla ilişkileri üzerinden farklılaşmış görünmektedir.

Yönetim olgusunu üç tarihsel medeniyet temelinde inceleyen bu araştırma, belgesel araştırma tipinde bir araştırma olarak hazırlanmıştır. Belgesel araştırmalar, incelenen kavram ve konuların daha önceden hazırlanmış kayıtlar, raporlar, tutanaklar, bilimsel dokümanlar ve diğer delillerin incelenmesi ile hazırlanabilmektedir.

Hazırlanışı itibarıyla daha önce bu alanda oluşturulmuş olan doküman, belge ve araştırmaların taranması ile hazırlanan bu araştırma da bu açıdan belgesel bir araştırma olarak kabul edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANDAN TOPLUMA, TOPLUMDAN DEVLETE (YÖNETİM KAVRAMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ)

Toplumların siyasal örgütlenme biçimlerinin en büyüğü ve organize olanı devlet kavramını açıklamaya tarih boyunca birçok filozof ve düşünürün kafa yorduğu görülmektedir. Siyaset bilimi ve siyasal düşünceler tarihi ile ilgili kaynaklara baktığımızda Antik Batı düşüncesinde Sokrates, Platon, Aristoteles gibi isimlerin Orta Çağ İslam dünyasında Farabi, İbn-i Haldun, Orta Çağ Avrupası'nda ve modern dönemlerde Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau, Hegel, Marx, Weber, Durkheim, Gramsci, ilk akla gelen isimlerdir. Bunların yanında pek çok tarihçi, sosyolog ve iktisatçının da devlet kavramı üzerine değerli görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Devlet hakkında birbirinden farklı köklere ve kültürlere sahip düşünürlerin farklı zaman ve coğrafyalarda düşünce üretmiş olmasının bir sonucu olarak devletin nasıl doğduğu, ne olduğu, nasıl işlediği, ideal bir devletin sisteminin ne olduğu gibi konularda çok farklı görüşlerin ortaya çıktığı, bazı düşünürlerin kendinden önceki düşünürlerin izinden giderken bazılarının ise tümenden yeni kuramlar ortaya attıkları görülmektedir.

Düşünürlerin yanında tarih boyunca bütün dinlerin de kendine göre bir devlet anlayışının olduğu, kendi içsel yapılarına uygun bir şekilde devlete anlamlar ve görevler yükledikleri, bu anlam ve görevlere uygun devlet yapılanmalarının ortaya çıkmasına öncülük ettikleri de görülmektedir. Dolayısıyla devlet kavramını tek bir bakış açısıyla ele alıp somut bir örneği değişmez devlet gerçekliği olarak ortaya koymak mümkün gözükmemektedir.

1.1. Devletin Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Yönetim, insanların bir arada yaşamasının yarattığı doğal bir sonuçtur. Çünkü sosyal bir varlık olarak insan, kendi dışındakilerin varlığına da ihtiyaç duyar ve birden çok insanın ortak ihtiyaçlar için bir araya gelip bunu barış içerisinde sürdürmeleri gerekmektedir. İnsanların bu nedenle bir araya gelerek çeşitli sosyal yapılar kurması ve en nihayetinde de bu yapıların hepsinin merkezinde ayrı bir otorite oluşturması, insanoğlunun toplumsallaşmasının doğal bir uzantısıdır. Bu toplumsallaşmanın

yarattığı en üst örgütlenme ise devlettir. Devlet olarak adlandırılan siyasi yapının tarih boyunca biçimi, işlevleri, yapısı birçok değişikliğe uğramış olsa da devleti ana hatları ile şu şekilde tanımlamak mümkündür. “İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve bu ilişkilerin normlara uygun olarak yürümesini sağlayan; anlaşmazlıkları çözümleyen; kamusal mal ve hizmetleri üreten ve yöneten en üst egemen meşru güçtür” (Eryılmaz, 2014, s. 1).

Platon, hocası Sokrates’in dilinden kaleme aldığı ünlü eseri Devlet’in ilk bölümünde uzun uzun adalet kavramını tartıştıktan sonra eserin ikinci bölümünde insanların adaletsizlikten nasıl korunabileceği sorusunu şu şekilde cevaplandırır (Platon, 2009, s. 50).

Böylece insanlar haksızlık yaptıkça, haksızlığa uğradıkça ve her ikisini tattıkça şöyle bir karara vardılar: “Ne adaletsizlik yapalım ne adaletsizliğe uğrayalım diye kendi aramızda bir sözleşme yapalım.” İşte bu yasamanın ve insanlar arasındaki anlaşmaların başlangıcıdır. Sonra da yasanın emirlerini yasal ve adil diye adlandırdılar, adaletin kökeni ve mahiyeti işte budur.

Antik Yunan felsefesinin önde gelen filozoflarından Sokrates, Platon, Aristo gibi düşünürlerin ve onların görüşlerinin İslam dünyasında tanınmasında öncülük eden ünlü İslam filozofu Farabi’nin Platoncu görüşe benzer şekilde insan ve toplumu ele aldığı, ancak devletin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili belirgin bir açıklama yapmadan insan doğasındaki çeşitliliği andırır bir şekilde şehir/devlet sınıflaması yaptığı görülmektedir. Akıl, bilgi ve erdemin hüküm sürdüğü erdemli toplumun yanında delalet, cehalet, fasıklık, karakteri değişme ve doğru yoldan sapmanın hâkim olduğu toplumların yaşayışını ve yapısını açıklayan Farabi’nin insanların kendi iyilik arayışını kendi doğalarına uygun bir şekilde gerçekleştirdiklerini ve buna uygun yönetimlerin ortaya çıktığı fikrini savunduğu görülmektedir (Ebu Nasr El-Farabi, 2011, s. 97-108).

Başta Aristo’nun *zoonpolitikon* fikri olmak üzere, insanların adına yasa denilen belli sözleşmelerle bir araya gelip bir yönetim kuracakları düşüncesine dayanan Antik Yunan dönemi siyaset felsefesine olumsuz yaklaşan Thomas Hobbes ise insan doğasını merkeze alan bir yaklaşımla devlet kavramını açıklamaya çalışır. O’na göre insanların bir araya gelmesi ya da birbirine ihtiyaç duyması sevgiden değildir ve bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Esasında Hobbes’un bu konudaki düşüncelerinin derinine inildiği zaman bir araya gelme zorunluluğunu yaratan şey de insanın

doğasındaki kötülüktür. İnsanlar insan doğasındaki kötülükten korunmak için bir araya gelir ve bu kötülüğün üstünde bir koruyucuyu yani devleti yaratırlar. İnsanlar belirli bir sebeple bir araya gelir ve bu sebebe bağlı olarak sosyalleşirler. Bu bir araya gelişi sağlayan temel sebep insanların korkuları ve çıkarlarıdır. İnsanlar, insan doğasının kötü olmasından kaynaklanan korkulardan emin olmak ve kişisel çıkarlarını karşılıklı takaslarla temin etmek için bir araya gelir ve bir uzlaşma ararlar. Nihayetinde insanlar iradi olarak adına toplum denilen yapıyı meydana getirirler ve bu toplumun yegâne amacı da istencin nesnelere olarak sayılabilecek çıkarlardır. Bir araya gelen insanlar kendilerinden emin olacakları durumu garanti altına almak için karşılıklı olarak bir sözleşme yaparlar. Bu sözleşme tek tek bütün bireyler arasında geçerli bir sözleşmedir ve bu sözleşmeyle kötülükten emin olacak şekilde kendilerini güvene alırken diğer tüm haklarını kendileri adına ama kendilerinden bağımsız olarak kullanacak olan bir kişi ya da meclise devrederler (Hobbes, 2007, s. 22-25).

Hobbes'un Sosyal Sözleşme teorisi denince hemen akla mitolojik Leviathan canavarıyla ve piskopos tacıyla birlikte temsil edilen, bütün gücü elinde tek başına tutan tek bir kişi gelmektedir. Ancak Hobbes'un sözleşme ile egemenliğin tek bir kişiye devredilmesi yönünde özel bir tercihi yoktur. O'nun teorisine göre önemli olan insanların politik bir davranış ortaya koyarak bir araya gelmesi ve toplum adı verilen kurumu oluşturarak bu toplum temelinde sosyal sözleşmeyi yapmalarıdır. Bu noktadan sonra sözleşme gereği yetkinin bir meclise ya da tek bir kişiye verilmesi arasında Hobbes'a göre bir fark yoktur. Fakat Hobbes'un kendi kuramının ötesinde özel bir tercihinin olduğu da gözden kaçmamaktadır. O da o dönemde İngiltere'deki iç savaş dolayısıyla Hobbes'un elinden geldiğince İngiltere'nin iyiliğinin birleştirici ve tanrı tarafından kutsanmış bir kralda yattığını savunduğu görülmektedir. Leviathan'ın tamamında Hobbes'un İngiliz halkına adeta "Kralın etrafında birleşin!" çağrısı yaptığı görülmektedir. Hobbes'a göre; insanlar bu şekilde devleti ortaya çıkarırlar ve kalabalığın/toplumun her bir üyesi, çoğunluğun iradesini kendi istenci kabul edecek şekilde haklarından feragat eder. Böylece çoğunluğun idaresi herkesin iradesi haline gelir ve bu irade de insanları temsil eden "mutlak" güç sahibi kişiye geçer (Hobbes, 2007, s. , 87-97).

Artık bu noktadan sonra egemenin otoritesi ve yetkisi mutlaktır, tartışmaya açık değildir. Eğer ki bir kişi sözleşmeyi kabul etmez ve sözleşmenin dışında kalmayı

isterse devlet, o olmaksızın kurulur ve devletin onu ortadan kaldırmak için savaş hakkı vardır. Topluların devletleşmiş biçimlerinde egemenin çeşitliliğine de değinen Hobbes, İngiltere'deki Avam Kamarası'nı örnek göstererek egemenin otoritesinin bölünmesinin halkı ikiye böleceğini ve iç savaşa yol açacağını ileri sürer. Bu nedenle Hobbes'a göre egemenlik ister tek kişide isterse bir mecliste toplansın bu gücün yanında ikincil temsilci ya da gücün olmaması gerektiğini savunur. Çünkü O'nun düşüncesine göre egemenlik toplumun çoğunluğunun iradesidir ve bölünemez. Bu bölünmezlik her konuda ve her zaman geçerli olduğu için toplum için verilecek bütün kararlar egemene ait bir haktır. Aynı şekilde yasa yapmak da egemene özgü bir ayrıcalıktır (Hobbes, 2007, s. , 200-201).

Hobbes'un mutlakiyetçi anlayışının aksine özgürlükçü bir temelde devletin ortaya çıkışını açıklayan John Locke da sosyal sözleşme fikrini savunmaktadır. Ancak O'na göre insanların bir araya gelerek sözleşme yapmalarının temelinde insan doğasının karanlık unsurları değil aksine insan doğasının barışçıl ve özgürlükçü yanı vardır. Esasında İngiltere'nin iç siyasi karışıklıklar bakımından en talihsiz dönemlerinden birinde yaşamış olan Locke, Hobbes'un aksine kendi yaşam deneyimlerinden pozitif sonuçlar çıkararak daha iyimser bir bakış açısı geliştirmiştir. (Locke, 2020) Locke'a göre insan doğası eşittir ve hiç kimse rızası dışındaki bir iş birliğine ya da bir otorite altına girmeye zorlanamaz. Mutlak özgürlüğü veri olarak alan Locke, aklın rehberliğinde bir araya gelen insanların doğada var olan özgürlüklerini bir arada ve birlikte yaşayabilirler. Locke bu açıdan insan özgürlüğünü sınırlayan bütün otoritelere olumsuz yaklaşmaktadır. Locke bu yaklaşımıyla devleti bireylerin özgür tercihi ile ortaya çıkan bir örgütlenme olarak tanımlarken ileri sürdüğü liberal görüşlerle de mutlakiyetçi görüşlerin sarsılmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir (Tabanlı, 2018; Çapar & Yıldırım, 2012).

Kuramsal olarak doğuşu ve ilk biçimlenişi farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde açıklanan devletin tarihteki bilinen ilk örnekleri Aşağı Mezopotamya'daki Sümerler ile Antik Mısır medeniyetindeki devlet yapılarıdır. Mısır'da bilindik antik medeniyetin ortaya çıkışına bakıldığında zaman ilk başlarda çeşitli bitkilerin Nil Nehri kıyılarındaki üretimine dayalı tarım toplumuna geçişle karşılaşılır. Nehir çevresindeki sulama imkanları sayesinde tarımın yaygınlaşmasıyla M.Ö. 5000'li yıllarda köyler oluşmaya başlamış ve bu köyler zamanla büyümüşür. Bu süreçte M.Ö. 4000'li yıllara

tarihlenen zamanlarda üretimdeki artışa bağlı olarak erken seçkinler olarak da adlandırılan önderler ortaya çıkmaya başlamış ve gittikçe karmaşıklaşan toplumlaşmanın ardından Ön Hanedanlar (M.Ö. 3300-3100) Dönemi olarak adlandırılan dönemde ilk yerel egemenler ortaya çıkmıştır. Yerleşimlerin köy boyutunu aşarak siyasi merkezlere ve mikro krallıklara dönüşmesinin ardından Kurucu Kral Namer, M.Ö. 3100’de bütün yerel hanedanları egemenliği altında toplayarak ilk güçlü merkezi krallığı kurmuştur. Böylece Mısır’da üç bin yıl sürecek olan hanedanlıklar dönemi başlamış ve ilk hanedanlık, 200 yıl hüküm sürerken günümüzde hala varlığını sürdüren ve devletlere özgü birçok uygulama bu dönemde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Devletin kendine bir ideoloji benimsemesi, devlet seçkinleri sınıfının oluşması, ticaretin yaygınlaşması, toplumda sınıflaşmanın belirginleşmesi, iş bölümünün artması, yazılı kayıt sisteminin ve bürokrasinin oluşturulması, ticaret ağları aracılığıyla ticari malların dolaşımının devlet garantisi altına alınması, devletin meşru otoritesine dayanarak düzenli bir şekilde vergi toplamaya başlaması bu dönemde devletleşme adına ilk göze çarpan gelişmelerdir (Çıvgın, 2015, s. 373-374).

Kuramsal tartışmayı bir kenara bırakarak tarihin ilk devlet deneyimlerinden birindeki devletleşme sürecini özetleyerek ele aldığımızda insanları hangi psikoloji ya da düşüncenin bir araya getirip bir devleti yarattıklarını gözlemleme şansımız yoktur. Ancak somut gelişmelere bakıldığı zaman tarım temelinde yerleşik hayata geçilmesi ve sulak alanlardaki tarımsal üretim artışının yarattığı katma değer ticarete konu olması, zaman içerisinde bir seçkinler grubunun ortaya çıkmasına yol açmış görünmektedir. Bunun yanında artan nüfus artışının yarattığı sorunların sözleşme teorilerinde ileri sürüldüğü gibi tarafsız bir üst otorite ihtiyacını artırması kaçınılmazdır. Bunun yanında bu bölgede zenginleşen toplumun üretim mallarını başka bölgelere satarak kendilerinde olmayanı satın alma yönündeki ticari girişimlerinin olduğu görülmektedir. Bu süreçte üretimle çevresine göre nispeten zenginleşen toplumun başka toplumlar karşısında üstün gelebilmek için askeri ve siyasi açıdan örgütlenme gereği duyması gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan Mısır krallarının etrafında yaratılan sembollere bakıldığı zaman bu örgütlenmenin yanında insan doğasının iki yönünü oluşturan iyi ve kötünün savaşına dair mitlerin oluşturulduğu, Aşağı Mısır tanrısı Horus’un temsil ettiği barış ve uygarlığın Yukarı Mısır’ın tanrısı Seth’in temsil ettiği yabanıllık ve şiddete üstün kılındığı görülmektedir. Mısır krallarının bu mitler sayesinde toplumun en üstünde tanrısal bir varlık olarak topluma zarar verici her şeyin

üstesinden gelen ve toplumu her bakımdan bir arada tutan bir anahtar rolünde olduğu görülmektedir. Mısır örneğine bakıldığı zaman esasında kuramsal açıklamalarla örtüşen tarihi gerçekliklerin ilk devletleşmeden itibaren vücut bulmaya başladığı görülmektedir. Fakat sadece Mısır'ın tarihindeki devletleşme sürecine bakmak bile ilkel bir toplumdaki devlet aşamasına geçmenin yüzlerce binlerce yılı alabilecek çok uzun bir süreç olduğunu da göstermektedir. Öte yandan Mısır'ın komşusu birçok toplumun Mısır'da ilk köylerin ortaya çıkmaya başladığı zamanlarda daha örgütlenmiş olmalarına karşın Mısır'da olduğu gibi devletleşemedikleri ve zaman içerisinde de uygarlıklarının ortadan kalktığı görülmektedir. Gerek Sudan gerekse Filistin civarındaki kültürlerin/yerleşimlerin Mısır'daki yükselişe bağlı olarak önemini kaybedip dağılmasını da buna örnek olarak göstermek mümkündür. İnsanların bir arada yaşama kültürünün ihtiyaç temelli olarak önceleri tarımsal faaliyetlere dayalı olarak gerçekleştiği tezi genel kabul görmüş bir tezdur. Ancak son yıllarda yoğunlaşan kazı çalışmalarının sonucunda Göbekli Tepe'de ortaya çıkan dinsel yapılar kafa karıştırıcı niteliktedir. Çünkü Göbekli Tepe'de bu anlamda ne Nil Havzası'nı ne de Mezopotamya'daki sulak bölgeleri andıran hiçbir tarafı olmamasına karşın yüksek bir yere inşa edilmiş bir tapınağın etrafında tarihin en eski yerleşimlerinden birisi oluşturulmuştur. Bahsedilen tarihlerin hepsinin Mezopotamya ve Nil Havzası için verilen tarihlerden çok daha öncelere ait olması bu anlamda ilk yerleşimlerin tarımsal üretim etrafında mı yoksa dinsel yapılar etrafında mı ortaya çıktığı sorusu etrafında yeni tartışmalara da yol açmaktadır (Kılıç & Eser, 2019, s. 519-545).

Günümüz modern ulus devletine bakıldığı zaman, başta ekonomik olmak üzere sosyo-kültürel ve toplumsal değişimin ana devletin doğuşunda ve şekillenmesinde belirleyici unsur olduğu görülmektedir. Bunun yanında savaş, zor kullanma, sermayeleşme ve ticaretin de devletleşme sürecinin en önemli unsurları olarak karşımıza çıktığı görülmektedir (Aydın, 2018, s. 231).

Bütün bunlar devlet olgusunun temel olarak birbirine benzeyen faktörlerden beslenerek ortaya çıkıp geliştiğine işaret etmektedir. Her ne kadar düşünürlerin ilk ortaya çıkışa dair farklı faraziyeleri söz konusu olsa da ister Antik Çağda olsun ister modern çağda olsun devletin ortaya çıkışı en başta kaynakların çoğalması, azalması gibi insan hayatına yön veren gelişmelerle yakından ilgilidir. Toplumların durağanlığı genelde bir yok oluşu da beraberinde getirirken tarih boyunca görülen genel eğilim

değişim ve gelişme yönündedir. Bu değişim ve gelişme sürecinde toplumlarda çeşitli faktörlere dayanan bir tabakalaşma ve sınıflaşmanın ortaya çıkması oldukça yaygın bir durumdur. Öte yandan bütün toplumlarda çeşitli nedenlere bağlı olarak gerçekleşen düşük veya yüksek düzeyde bir mobilizasyon da söz konusudur. Toplumlardaki siyasal gelişme konusunu inceleyen Huntington ve Dominquez'in (1975, s. 86-95) çeşitli kültürlerle yönelik tahlillerine göre; toplumlarda etnik, kültürel, ekonomik ve benzer nedenlere dayalı tabakalaşma ortaya çıkabilmekte ve bu tabakalaşmaya bağlı bir siyasal yapı oluşmaktadır. Öte yandan benzer nedenlere bağlı olarak ya da bir tepki olarak toplumda sosyal mobilizasyon adı verilen bir hareketlilik de görülmektedir. Mobilizasyon, insanların bu türden bağlılık örüntülerinin dışına çıkması ve yeni bir sosyalleşme ve davranış örüntüsüne yönelmesidir. Mobilizasyon, yerleşik siyasal bağları aşındırırken yeni yapıları ortaya çıkarmakta ve toplumdaki siyasallaşmaya, buna bağlı olarak da siyasal kurumlara yeni bir yön vermektedir. Özellikle geri kalmış toplumlarda bu türden hareketlerin geleneksel toplum yapısının aşınmasına yol açarken yeni bir siyasal kültürün ortaya çıkmasına da yol açtığı görülmektedir. Devlet her ne kadar bir üst siyasal sistem olsa da devletin doğuşu veya yıkılışı temelde toplumdaki mobilizasyon ile ilgilidir. Bu bakımdan Huntington ve Dominquez'in (1975) toplumsal değişime ilişkin bu tespitleri, tarihin hangi döneminde olursa olsun bir devletin tebaasının hareketliliğini kavrama ve buradan hareketle devletin siyasal değişim ve gelişimi hakkında tahminler yürütme açısından önemlidir. Bunlara dayanarak ister Mezopotamya'da olsun ister Mısır ya da Antik Yunan'da olsun toplumların devlete dönüşmesi ve bu devletlerin de zaman içerisinde gelişip yükselmesi ve yok olmasının esasında aynı temel faktörlerle yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Devletin tanımı ve ortaya çıkışına dair eski yeni birçok düşünürün fikirlerine değindikten sonra, devlet düşüncesinin ortaya çıkışıyla ilgili bilinen başlıca teoriler ise şu şekilde sıralanmaktadır (Düvenci, 2018, s. 107-108).

- *Aile Teorisi*: Devlet otoritesinin kaynağının, ataerkil toplumlardaki baba figürü olduğunu, aileyi yöneten bu otorite modelinin zamanla krallara yani devlete sirayet ettiğini iddia eden teoridir. (Konfüçyüs, Aristoteles, Woodrow Wilson)

- *Biyolojik Teori:* Devletin de bir çeşit organizma olduğunu, tüm diğer organizmalar gibi doğal olarak kendiliğinden oluştuğunu, geliştiğini ve nihayet bulunduğunu iddia eden teoridir. İnsanın biyolojik olarak organlar ve sistemlerden oluşması gibi, devlet de kendi, organ ve sistemlerini oluşturan ve temelde insanın ilerleme gösteren doğasının bir sonucu olarak ele alınmaktadır.(Platon, Herbert Spencer, Victor Alfred Espinas)
- *Kuvvet ve Mücadele Teorisi:* Güçlü olanın zayıf olana kuvvet kullanarak egemen olması düşüncesinin devletin ortaya çıkmasının da sebebi olduğunu iddia eden teoridir.(İbn-i Haldun, Franz Oppenheimer, Leon Duguit)
- *Ekonomik Teori:* Ekonomik unsurların, toplum yaşantısındaki tüm sosyal alanlara ve siyasal faaliyetlere egemen bir güce dönüşmesinin, devletin ortaya çıkmasına neden olduğunu savunan teoridir. Bu teorinin en büyük destekçisi Karl Marks'tır ve ona göre dünyayı yöneten en büyük güç geçmişte de günümüzde de ekonomidir.(Karl Marx)
- *Sosyal Sözleşme Teorisi:* Toplum sözleşmesi olarak da anılan bir sözleşmeyle, doğal yaşam normlarından toplumsal yaşama geçen insanın, temel bazı hakların korunması için bir üst otoriteye devrettiği gücün, devlet düşüncesinin ilk hali olduğunu iddia eden teori olarak bilinmektedir.(Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau)

1.2. Yönetim ve Siyaset Kavramları

Birçok açıdan aynı anlamlara gelebilen ve birbirinin de yerine kullanılabilen bu iki kavram günümüzde birbirinden önemli ölçüde ayrılmış ve farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu nedenle iki kavrama da genel hatlarıyla değinilmiştir.

1.2.1. Yönetim Kavramı

Devletin idaresi ile ilgili faaliyetlerin yanında yaşamın her alanı için söz konusu edilebilen ve birçok açıdan sivil bir kavram olan yönetim, en kısa tanımıyla sevk ve idare etme anlamına gelmektedir. Ancak yönetimin insan yaşamı, insan ilişkileri, toplumun geneli, devletin kurumları gibi birçok alanda var olan bir olgu olması yönetime ilişkin tanımlarda çeşitlenmeye yol açmaktadır. Yönetimle ilgili yapılan genel bir tanımlamada yönetim kavramı, insanların iş birliğini sağlama ve

onları belirli bir amaç doğrultusunda harekete geçirme yönündeki faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında günümüz ekonomi ve işletme literatüründe de yönetim kavramı sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılan genel bir tanımlamada ise yönetim kavramının ekonomik bir amaca özgü olarak işletmenin kaynaklarının optimum bir şekilde kullanılması, sevk ve idare edilmesi şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Yenisu, Şahin, & Öztekkeli, 2019, s. 515).

Yönetim, bir toplumun ekonomik ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak da tanımlanabilmektedir. Öte yandan yönetim bir toplumdaki kafa emeği (yöneticiler) ile kol emeği (yönetilenler) arasındaki iş bölümünü de ifade eden bir olgudur (Güler, 2006, s. 3-4).

Tarihin her döneminde insanlar günümüz modern devlet özelliklerini taşımasa da temel olarak benzer noktaları olan çeşitli idari sistem ve yönetim örgütlenmeleri oluşturmuşlar ve bunları yönetmişlerdir. Başta aile kurumunun idaresi olmak üzere toplumda oluşturulan pek çok kurumla kazanılan deneyimler zaman içerisinde daha büyük ölçekli yapı ve örgütlenmelerin idaresinin önünü açmış ve ilk zamanlardan günümüze kadar yönetim faaliyeti gelişme göstererek kesintisiz bir şekilde devam etmiştir (Eryılmaz, 2014, s. 1).

Yönetim kavramı geçmişte devlet idarecilerinin toplumun ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağı, toplumu nasıl bir arada barış içerisinde tutarak idare edeceği sorusuna verilen cevaplar çerçevesinde ele alınmıştır. Günümüzde devletin idaresinin ötesinde işletmeler ve çeşitli örgütler için de çok yaygın olarak kullanılan yönetim kavramının genel olarak belirli bir amacı gerçekleştirmek için iş birliği içerisinde yürütülen grup faaliyeti şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Yönetim temel olarak başkaları üzerinde bir otorite kurarak çeşitli şekillerde bir yetki kullanmayı ve bu yetkinin verdiği güçle iş yaptırmayı içermektedir. Yönetim faaliyeti insana yönelik tarafla biri/birilerine iş yaptırmayı içerirken amaç ve ihtiyaçların gerçekleşeceği nesnelere kaynakların da amaca uygun bir şekilde düzenlenerek kullanılmasını içermektedir (Eryılmaz, 2014, s. 2-4).

Yönetim olgusu, insanoğlu ile yaşıt bir olgudur ve insan yaşamının her alanındaki kaynakların ve imkânların idaresi ile ilgili bir durumdur. Bu durum insanın sahip oldukları ile ilgili olabileceği gibi insanların bizzat kendisinin yönetilmesi idare

edilmesi ile ilgili de olabilir. Yönetimle ilgili görüş ve tartışmalar özellikle 20. yüzyıldaki ekonomik gelişmelere bağlı olarak işletmecilik ve kamu yönetimi alanında çeşitlenmiş olsa da yönetimin günümüzdeki anlamda kurumsallaşmış bir şekilde ortaya çıkışının kökleri Sümerlere kadar uzanmaktadır. Yönetim olgusu tarihsel olarak öncelikle toplumların örgütlenme biçimleriyle kabile, site, şehir, devlet yönetimi, devletlerin bir unsuru olarak askeri varlıkların yönetimi şeklinde örgütlü olarak ortaya çıkmış daha sonra başta ekonomi ve işletmecilik olmak üzere farklı alanlarda da üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir (Nişancı, 2015, s. 259-260).

Yönetim, insana dayalı ve insanlar üzerinde gerçekleştirilen bir faaliyetler bütünü olup insanlar arası iş birliği gerektirmektedir. Bunun yanında bu iş birliğinin belirli bir amaca yönelmiş olması da gerekmektedir. Diğer yandan yönetim faaliyeti her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin birbirine benzeyen aşamalardan oluşmaktadır ve bu niteliği dolayısıyla yönetim olgusu, evrensel bir süreç olarak kabul edilmektedir (Yenisu, Şahin, & Öztekkeli, 2019, s. 515-516).

1.2.2. Siyaset Kavramı

Siyaset kavramının İngilizcedeki anlamı “politics” dir. “Politicis” ise Yunancadan gelen bir sözdür, anlamı ise şehir demektir, bu söz “polis” sözünden türemiştir. Yayla 'ya göre, polis, bir siyasi model adı olarak da kullanılmıştır. Bu modele göre tüm yurttaşların şehrin işlerine karşı duyarlı olmaları ve davranmaları gerekmektedir. Bunu yapmayanlar ise ahmak ve ilgisiz insanlar olarak adlandırılmaktaydılar.

Siyasetle ilgili olarak bazı ilgi çeken tanımlamalar veya vasıflandırmalar devlet adamları tarafından yapılmaktadır. İngilizce Lord Butler'in bakış açısına göre siyaset mümkün kılabileceğimizin sanatıdır. Başka bir İngiliz devlet adamı olan Benjamin Israeli'ye göre insanları aldatarak yönetmekten ibarettir, siyaset. Geçtiğimiz asrın en büyük diktatörlerinden olan Adolf Hitler'e göre ise siyaset bir milletin var olabilmesi için vermiş olduğu mücadelenin ta kendisidir. Günümüze kadar yapılmış olan tanımlar siyasetin farklı farklı yönlerini ortaya çıkarmaktadır, aynı zamanda da bu tanımları yapanların ideolojilerini ve bağlı oldukları değerleri sergilemektedir. Herkesin hemfikir olarak kalacağı ve yek dilden kabul edeceği bir siyaset tanımı şimdiye kadar yapılmadığı düşünülmektedir ve bundan sonra da böyle bir tanımın yapılabilmesinin

çok zor olduğu düşünülmektedir. Hem siyaset hem de siyasetin tanımı birçok açıdan günümüzde hala tartışılmaktadır.

Tanımından başka siyasetin gerçek bir bilim mi, sanat mı yoksa hayatın bir gerçeği mi olduğu da tartışma konuları içerisinde yer almaktadır. Siyaseti bu sayılanların hepsine yakın görülebilir ancak tam olarak hiçbirine tekabül etmemektedir. Şüphesiz ki siyasetin bir bilim olarak adlandırıldığı veya anlatıldığı yerlerde, kurumlarda ve üniversitelerde siyasetin ağırlık olarak bilimsel yönleri üzerinde durulacak ve bilimsel yönleri anlatılacaktır. Ancak bu siyasetin sadece bilimsel yönle anlatıla ve anlaşılabilceği anlamına gelmemelidir. Aynı zamanda siyasetin bilimle alakalı olduğunu varsayarak en iyi siyasetçilerin siyaset bilimi eğitimi alan veya bu eğitimi veren kişiler arasından çıkması gerektiği düşünülmemelidir. Hatta siyaset bilimi hocalarının başını çekecekleri bir siyasi harekâtın kendi rakiplerine göre daha başarısız olacağını savunanlarda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra siyasetle ilgili hiçbir şekilde eğitim ve tahsil görmemiş kimseler vardır ki bu insanlar siyaset bilimi insanlarına göre siyaset alanında hem daha etkili hem de daha başarılı oldukları bilinmektedir, Türkiye’de ve dünya da bunun örnekleri fazlasıyla bulunmaktadır.

Siyaset bilimini incelediğimiz zaman en çok üzerine atıf yapılan tanım, H. Laswell’in yapmış olduğu tanım olduğu düşünülmektedir. Bu tanıma göre politika “kimin, ne zaman, nerede, ne elde edeceğinin otorite yoluyla belirlenmesidir.” Elbette ki bu tanımlar üzerinde herkesin aynı fikirde olduğu söylenilmemektedir.

Siyasetin daha operasyonel bir tanım arayışı içerisinde olduğunu düşünenlere göre ise “Siyaset grupların kolektif kararları oluşturma sürecidir.” Bu tanımın avantajı ise siyasetin kolektif mahiyetine dikkat çekme ve olmuş bitmiş bir şey değil tam aksine devam etmekte olan bir yanına vurgu yapılması olarak açıklanabilir. Ancak bu tanımında daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için grup kavramının neleri kapsadığını hangi grupların siyasetin bir öznesi olabileceği detaylı bir şekilde bahsedilmesi gerekmektedir. Baktığımız zaman grup kavramı çok geniş bir kavramdır ve içerisine aile, özel şirketler, çeşitli organizasyonlar girmektedir. Burada aile içi ilişkilerinde siyasetin ilişki alanına girdiğini söylemek hem siyasetin alanını genişletmekte hem de onun incelenmesini zorlaştırabilmektedir. Bunları cemaatler ve şirketler içinde söylemek mümkün olabilmektedir. Aynı şekilde uluslararası topluluğun karar alma sürecini siyasetin içine dâhil edilse bile bunu ulus devleti ve ulusçuluk içerisinde

yaşayan siyasetin içine dâhil etmek doğru bulunmamaktadır. Buradan bu tanımdaki siyasetin ulus devleti sınırları içerisinde olan bir kavram olduğu düşünülebilmektedir.

Yine Yayla'ya göre, siyasal kararlara ulaşabilmek için “şiddet, tartışma, gelenek, alışkanlık, oylama, pazarlık” gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu saydıklarımızın hepsi geniş anlamda siyaset kavramı içerisinde yer alsa bile çağdaş siyaset kavramında ilk akla gelenler ise müzakere, pazarlık ve oylamalar olduğu düşünülmektedir. En azından demokratik değerlere saygıyla yaşanan siyasette böyle olduğu düşünülmektedir. Siyasetin kurumsallaşabilmesi ve kurallı bir hale gelebilmesi için şiddete dayalı yöntem hiç de doğru bir yöntem olarak görülmemektedir. Ancak bazı demokratik ülkelerde bir istisna olsa da böyle durumlarla karşılaşmaktadır. Tabi doğru kabul edilen ise her siyasi sistemin şiddeti ve şiddet eylemlerini en asgari düzeye indirmesi ve bunun için sürekli olarak çalışmasıdır. Bu konuda Hannah Arendt siyasi iktidar ve şiddet her zaman birbirinin panzehridir, biri çoğalırsa diğeri azalacaktır fikrini ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra hiçbir sistemi ve yönetimi şiddete ve zora dayanarak ayakta tutmanın mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bu yüzdendir ki en despotik ve diktatör yönetimler bile kendi yönetimlerinin her zaman meşruluğunu göstermeye çalışmaktadırlar (Yayla, 2012, s. 13-16).

Farabi'ye göre ise siyaset Arapça bir kelimedir. Yönetmek, idare etmek, düzenlemek anlamını taşımaktadır. Halkı hakkıyla, gözlem yaparak adil bir şekilde yönetmek ve bunun için gereken bütün tedbirleri almaktır. Günümüzde ise siyaset genel olarak hükümet, iktidar, diplomasi anlamında daha çok kullanılmaktadır. Farabi'nin siyaset ilmi ile beraber siyaset felsefesi üzerinde de çalıştığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmalarda siyaset ilmi ve felsefesi arasında pek fark görülmediği düşünülmektedir. Farabi'nin tanımlanmasına göre siyaset ilmi insanın mükemmelliğe ulaşması için gerekli olan en büyük kılavuzlardan biridir. Şöyle ki insanlar mükemmelliğin ne olduğunu, nasıl olduğunu, nasıl elde edileceğini ve bu yoldaki engellerin neler olduğunu siyaset ilmi sayesinde öğrenebilirler. Farabi'ye göre insanların mutluluğa erişmesinde siyaset biliminin rolü ve önemi oldukça fazladır. Siyaset ilmi gerçek mutluluğu veren şeylerle mutluluk elde edeceğimizi sandığımız ama gerçekte öyle olmayan şeyleri açıkça ortaya koyacaktır. Farabi'ye göre erdemli başkanların olduğu şehirde orada yaşayan millet de erdemli ve doğru olacaktır. Erdemsiz başkanların başkanlık yaptığı şehirler ise tam tersine. Siyaset ilmi sayesinde

erdemli şehirleri ve başkanları cehalete gitmekten, dönüşmekten kurtarmak mümkün olacaktır. Aynı zamanda yöneticinin ve başkanın kim olması gerektiği ve hangi özelliklere ve şartlara sahip olması gerektiğini de belirleyecek ve ortaya koyacaktır (Sezgül, 2008, s. 198-199).

1.2.3. Toplum Yönetme Sanatı Olarak Siyaset

Kökeni Eski Yunan uygarlığına ve “politika” kelimesine dayansa da birçok yazar, siyaset biliminin Machiavelli’nin 16. yüzyılda kaleme aldığı “Prens” ile yaşıt olduğunu düşünmektedir. Siyaset biliminin aynı zamanda kurucusu olduğu da düşünülen Machiavelli’nin siyasete bakışı, ahlaktan yoksun olduğu şeklindedir ki, siyasete bu açıdan bakan ilk düşünür olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. (Machiavelli, 2017) Her ülkenin çözüm üretme şekli ve kullandığı yöntemler siyasal sistemiyle doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu sistemler, demokratik, aristokratik ya da teokratik olabilmektedir (Yılmaz, 2014, s. 124-125).

Aynı zamanda siyasetin, genelde toplumları yöneten onlara yön veren bir sanat olduğu ve bunun için icat edildiği düşünülmektedir. Tarihsel akış sürecine bakıldığında her zaman güçlü olan aileler, kabileler, mezhepler hep diğerlerini etkileri altına almaya çalışmış ve böylelikle onların da yönetimini kendi ellerinde bulundurmak istedikleri bilinmektedir. Tabi ki bunun altındaki nedenin her zaman iktidar sahibi olmak, o iktidarı korumak ve sürdürmek düşüncesinin olduğu düşünülmektedir. Dünyada sürekli değişen düzenlerin ve sistemlerin doğal olarak siyaset üzerinde de etkisi olmuş ve Aydınlanma Çağı, sanayileşme insan hak ve hürriyetlerinin gelişmesini tetiklediği bilinmektedir. Demokrasi daha da yaygın hal almaya başlamış ve bu durumda siyaset toplumdaki farklı çıkarları uzlaştırma, gelir dağılımında adaletli davranma, herkesin can ve mal güvenliğini sağlayarak mutluluk ve huzur içinde yaşamasını sağlayan bir sanat olarak görülmeye başlamıştır. Bazı düşünürler bu görüşten yola çıkarak siyaseti toplumda birliği bütünlüğü sağlayan bireysel çıkarlarla değil de toplumsal çıkarlarla uğraşan bir kavram olarak tanımlamışlardır. Bu açıdan dikkat edildiğinde siyaset sadece iktidar kavgası değil aynı zamanda toplumun genelinin refahını ve çıkarlarını gözeten bir kavram olarak öne çıktığı düşünülmektedir. Siyasete bu şekilde pozitif açıdan bakanlar bu yüzden olsa gerek, siyaseti yön vermek yönetmek sanatı olarak da nitelendirmektedirler. Aynı zamanda siyaseti bütün toplum için, zenginliklerin ortak

paylaşılması aracı olarak görenlerde vardır. Ancak bütün bunlara rağmen siyasetin bireysel çıkarlardan daha çok toplumsal çıkarların korunması ve gözetilmesi aracı olması düşüncesi günümüz siyasetinde hala ütopyik bir yaklaşım olmaktan kurtulamadığı düşünülmektedir (İnanç, 2018, s. 83).

1.2.4. İnsanlar Arası İktidar Mücadelesi Olarak Siyaset

İnsanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak için toplumsal bir çatı altında iş bölümü konusu gündeme gelmekte ve tam bu noktada bu iş organizasyonunu kimin yöneteceği sorusu ile karşılaşılmaktadır. Yönetenlerin ve yönetilenlerin kimler olacağı sorusu, tarih boyunca siyasetin temelinde yatan esası oluşturmaktadır. Çağlar boyunca, bu sorunun analizi yapılmaya çalışılmış, değişen ve artan yönetim şekillerine paralel olarak siyasal düşüncede ve sınıflandırmada da değişiklikler yaşanmıştır. Tarihsel süreçte siyasal sistemlerin hem analiz edildikleri hem de sınıflandırıldıkları görülmektedir. Bu konudaki ilk girişime Antik Yunan'da rastlanmakta, 2500 yıl kadar önceki Yunanlıların bu girişimi günümüz dünyasına kadar geçerliliğini yitirmeden ulaşmaktadır (Yılmaz, 2014, s. 123-124).

Bir takım siyaset bilimi insanlarına göre ise siyaset, insanların arasında bir mücadeledir, bu mücadelenin sebebi ise iktidardır. İnsanlar farklı doğar, farklı yetişir, farklı düşüncelere ve zihniyete sahip olurlar ve siyaseti iktidarı ele geçirmek için kullanabilmektedirler. Kapani'ye göre ise siyasetin tanımı, aynı toplumda yaşayan insanlar arasındaki çatışmalar, münakaşalar, mücadeleler ve kavgalardır. İnsanlar yaratılıştan farklı oldukları gibi bu farklılık onların hem ekonomik hem de sosyal durumlarında da devam etmektedir, doğal olarak bu farklılıklar çatışmaları meydana getirmektedir ve bu da politikanın zeminini oluşturmaktadır. Ancak Kapani siyasetin asıl amacının halkın bütünlüğünü beraberliğini korumak, bireysel çıkarlar yerine toplumun genelinin çıkarlarını korumak ve ön planda tutmak olmalıdır tezini savunmaktadır. Genel anlamıyla toplumların, siyaseti çoğu zaman iktidara gelmek ve bu zamanki eylemlerini düzene koymak, kuralları belirlemek gerektiğinde değiştirmek için sürekli geliştirdikleri bir faaliyet haline getirdikleri düşünülmektedir (Kapani, 2009).

1.2.5. Siyasi Aktörler Arasındaki Mücadele Olarak Siyaset

Bir başka grup ise siyaseti toplu şekilde yaşayan insanları yönetme yönetebilme çabası olarak görmektedir ve bu görüşü savunan insanlara göre bu kavramın gelişmesi binlerce yıl almıştır. Doğal olarak yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, yönetim için gereken gücün elde tutulabilmesi için büyük önem arz ettiği bilinmektedir. Van Dyke ise siyaseti devleti ilgilendiren meselelere de kendi isteklerini ve tercihlerini uygulayarak başkalarının istek ve tercihlerinin karşısını almak için edilen mücadele olarak görmektedir. Yine David Easton ise siyaseti hem maddi hem de maddi olan değerlerin siyasi otoriteye bağlı olarak paylaşılması süreci olarak görmektedir. Ayrıca siyasetin yapıldığı ortamın, yerin meşru olması gerektiğine ve fikirlerin, düşüncelerin karşılıklı olarak tartışılabilmesine de dikkat çekmektedir (Demir, 2018, s. 91-92).

1.3. Siyasetin Kaynağı

Siyasetin kaynağının insanların birçok konuda birbirlerinden farklı olmalarından geldiği konusunda birçok siyaset yazarı aynı fikirde oldukları bilinmektedir. Yani insanlar arasındaki farklılıklar aynı zamanda bilinçli veya bilinçsiz olarak siyasetin kaynağını oluşturmaktadır. Bakıldığı zaman gerçekten de yaşadığımız dünyada insanlar bir birlerine göre yeme, içme, giyme, renk sevme, müzik sevme veya dini inanışları açısından çok farklı oldukları görülmektedir. Tabi ki bu kadar veya daha fazla insanlar arasındaki farklılıklar aynı zamanda insanlar arasında ihtilaflara da yol açabilmektedir. İnsanlar arasında çıkan ihtilaflar veya münakaşaların aradan kaldırılması veya kaldırılma yollarının bazıları da siyasetin alanına girmektedir. Eğer ki bu çözüm yolunu bulacak veya getirecek olan siyaset şiddete karşı ise şiddeti dışlayan bir siyaset anlayışı ise o zaman bulunmuş olacak çözüm yolunun barışçıl bir yol olacağı kabul edilmektedir. Tabi bu durumda siyaset insanlar arasındaki toplu, kolektif sorunların çözümü için uygun bir yol bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda tabi ki siyasetin her zaman toplu sorunları, ihtilafları en güzel, en akılcı yolla çözeceği kanıtlanamamaktadır. Ancak yine de bu tür insani sorunların çözülmesinde ilk olarak başvuru olan bir yol, bir faaliyet olarak kalmaktadır. Bu yüzden olsa gerek ki klasik filozof olan Aristoteles'e göre siyaset insan için en eski insan faaliyetlerinden biri olmuştur. Siyasetin ana kaynağı aynı zamanda insanlar

arasında olan farklılıklardan türediğini varsayıldığında o zaman siyasetin dünyanın her yerinde yani insanların yaşadığı her yerde her zaman karşımıza çıkacak olan bir fenomen gibi görülmesi yanlış olmayacaktır. İnsanların aralarında olan farklılıklarından, eşitsizliklerinden arındıkları veya arındırıldıkları hiçbir zaman yaşanmamıştır. Baktığımız zaman böyle bir şeyin bundan sonra da ne zamansa olabileceğine herhangi bir sebep görülmemektedir. Bütün insan toplumlarına bakıldığı zaman siyasetin her toplumda olması gereken bir olgu olduğu görülebilmektedir. Bunu gerektiren ise yine her toplumda alınması gereken bir takım ortaklaşa kararların olması ve de toplumların yöneten ve yönetilen grup olarak ikiye ayrılmasıdır diye düşünülmektedir (Yayla, 2012, s. 17-18).

1.3.1. Devletin Siyasi ve İdari Yapısı

Devlet, tek boyutlu değil de çok sayıda karmaşık boyuttan oluşan sosyal bir olguyu tanımlamaktadır. İnsanın medeniyet sahnesindeki evrimine paralel olarak gelişip karmaşıklaşan devlet ve yönetim anlayışı, bugün ki şeklini çok uzun bir sürecin sonunda almıştır. Çok sayıda tanımı olan devlet kavramının temel unsurlarını George Jellinek (1851-1911), “Üç Unsur teorisinde insan unsuru, toprak unsuru ve egemenlik unsuru olarak sınıflandırmaktadır. Jellinek’e göre devletten söz edilebilmesi için bu üç unsurun hiyerarşik bir sınıflama olmaksızın mevcut olması gerekmektedir. Avrupa’da feodalizmin ortadan kalkmasıyla birlikte modern devlet yapılanmaları başlamaktadır. Ancak bu yeni devlet yapısını, sınıfçı, baskıcı ya da sömürücü olarak niteleyen düşünürler olduğu gibi, toplumların kontrolü, barış ortamı ve istikrar için gerekli bulan çok sayıda düşünürün de olduğu görülmekte, bu bağlamda modern devlet kavramı üzerinde bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir (Tabanlı, 2018, s. 333-335).

Modern devletin felsefi temellerini ele aldıkları çalışmalarında bu konudaki en çok bilinen ve kabul gören teorileri sıralamaktadırlar. Bu çalışmaya göre, Niccolo Machiavelli’nin ilk sırada yer alan teorisi; tanrısallıktan uzak, laik ve dünyevi bir zemine dayalı devlet anlayışını idealize etmektedir (Machiavelli, 2017). Daha sonraları, egemenlik kavramına dikkat çeken Bodin, egemenlik anlayışının niteliklerine açıklık getirmektedir. Toplum sözleşmesi teorisinin kurucusu Hobbes ise, modern devlet anlayışına bu teori üzerinden pratik kazandırmaktadır (Hobbes, 2007). Çağdaş John Locke, devlete devredilen iktidarın alanını sınırlamaktadır (Locke,

2020). Jean Jacques Rousseau'nun modern devlet anlayışında halk egemenliği, (Rousseau, 2019) Emmanuel Sieyes'in modern devlet anlayışında da ulus egemenliği ön plana çıkarılmaktadır (Arslanel & Eryücel, 2011, s. 1).

Toplu halde yaşamanın bir gereksinimi olan yönetim şekli, uygulanışı ve otoriteyi elinde bulunduranlara bağlı olarak tüm zamanların en çok tartışılan konuları arasında yer almaktadır. Yönetim şekillerini biçimlendiren unsurlar, toplumların yaşamını sürdürdüğü coğrafi koşullar, ekonomik koşullar, toplumun kültür, gelenek ve inanç ortamları olarak sıralanmaktadır. Yönetim düşüncesinin ortaya çıktığı zamandan bu yana, yönetimin şekli kadar kime ya da kimlere teslim edileceği ve bu kişilerin meşruiyetinin kaynağının ne olduğu sorusu da daima önemli olmuştur. Yönetimler şekil itibarıyla monarşi ya da cumhuriyet şeklinde ve üniter ya da federasyon şeklinde iki temel sınıfta değerlendirilmektedir. Yönetimi oluşturan tüm bu unsurlar, kültürden kültüre değişiklik göstermekte ve gelişmektedir (Metin & Lamba, 2016, s. 156).

1.3.2. Ordu Yapısı

Devletleri biçimlendiren sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi birçok farklı unsurun olduğu bilinmektedir. Askeri unsurlar ya da ordu ise, tarihsel süreçte devletlerin kurulma, dağılma ya da güvenlik aşamalarındaki en kritik unsurlardan biri olmasının yanında, modern devletlerin ortaya çıkma sürecinde de önemli rol oynamaktadırlar. Güvenliğe yönelik pratikler ya da doğrudan savaş deneyimi, günümüz ulus devletlerinin oluşum süreçlerinde ve bilhassa iktidarların merkezileştirilmesinde son derece etkili olmuştur. Tarih sahnesindeki kullanımı ilk olarak 1774 yıllarında başlayan “milliyetçilik” kavramı, devlet ile ulusal toplumu arasında bir köprü vazifesi yaparak ulus toplum ya da devlet oluşumlarının da kökenini inşa etmeye başlamaktadır. İmparatorlukların çöküşü ve art arda yaşanan devrimlerden sonra, toplum yaşamı daha merkeziyetçi ve milliyetçi dinamiklerle yeniden şekillenmekte, ordu ya da askeri gücün devlet yapılanmasındaki gerekliliği kaçınılmaz olarak yükselmektedir (Aydın, 2018, s. 230-233).

1.3.3. Siyasi Sistemin İşleyişi (Toplumun Katılımı)

Devlet düşüncesinin ortaya çıkmasından önce insanların doğal koşullarda nasıl yaşadıkları, aralarındaki sorunların nasıl çözüldüğü ve neden bir sözleşmeye ihtiyaç

duydukları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hobbes, mutlak otoriteye dayalı yönetim düşüncesini, toplum sözleşmesinden önce insanların kavga ve didişme içinde oldukları, gelişime ve ilerlemeye engel bu kargaşa durumundan ancak bir sözleşme ile çıkılacağı tezine dayandırmaktadır. Başta mülkiyet olmak üzere temel haklarının korunması karşılığında insanlar özgürlüklerini devlete devretmektedirler. Ancak, kendisinin çağdaşı olan ve tıpkı Hobbes gibi İngiltere İç Savaşı'na şahitlik eden bir başka düşünür John Locke, toplum sözleşmesinden önceki süreçte, insanların doğal yaşamlarında kargaşanın değil barışın hâkim olduğunu, insanların özgür ve mutlu yaşadıklarını iddia etmektedir. Diğer yandan suç ve ceza durumunda bir üst otoriteye ya da kuruma ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle bir sözleşme yapıldığını, ancak Hobbes'dan farklı olarak bu sözleşmenin bireysel hak ve özgürlüklerden vazgeçmek anlamına gelmediğini, yükümlülüklerin karşılıklı olduğunu ve yerine getirilmediği takdirde yönetim hakkının geri alınabileceğini ifade etmektedir. Hobbes, ancak güvenliğin sağlanamadığı durumlarda bireylerin isyan hakkı olduğunu savunurken, Locke, bireysel özgürlük, güvenlik ve mülkiyetin korunamaması, toplumu rahatsız eden her türlü yanlış ve etik dışı uygulamaların isyan ve itaatsizlik nedeni sayılabileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda John Locke'un liberalizm düşüncesinin öncülerinden biri olduğu kabul edilmektedir. (Locke, 2020) Ancak, her iki düşünürün devlet yaklaşımında da meşruiyet tanrıya değil halka dayandırılmakta, toplum sözleşmesinin gerekliliği kabul edilmekte ve bireylerin temel haklarının devlet otoritesinin teminatı altında olması gerektiği savunulmaktadır (Çapar & Yıldırım, 2012, s. 90-93; Tabanlı, 2018, s. 349-350).

1.3.4. Din ve Dinsel Kurumlar

Antik Çağlardaki devlet yapılarına bakıldığında neredeyse hepsinde iktidarların gücünü tanrıdan aldığı görülmektedir. Dolayısıyla meşruiyetin kaynağı da yine tanrısal ve dinsel olmakta, henüz dünyevileşmemiş bir egemenlik anlayışı dikkat çekmektedir. Orta Çağ'a gelindiğinde ise, egemenlik anlayışında tanrının izi yine görülmekte, özellikle Avrupa'da devlet yönetimlerinde kilisenin baskın etkisi ve yönlendirmesi bulunmaktadır. Bu dönemin toplumlarında baskın olan feodalite ise devlet yönetimlerinin diğer etkili unsurudur. Yeni Çağdan itibaren ise Avrupa'da hem ekonomik hem de siyasal açıdan bir değişim ve dönüşümün başladığı görülmektedir. Feodalitenin çöküşü, sanayi devrimi, kilise otoritesinin önemli oranda gücünü

kaybetmesi ve burjuvazinin yükseliş geçmesi, bu dönüşümün ana nedenleri olarak görülmektedir. Totalde tüm bu yeni gelişmeler yönetimlere yansımakta, modern devletler bu dinamikler üzerinden şekillenmeye başlamaktadır. Geleneksel devlet ile çağımız modern devletleri arasındaki en önemli farklılığın, egemenlik ve meşruiyet noktasında olduğu görülmektedir (Tabanlı, 2018, s. 335-336).

Aybudak'a göre de devlet kavramının bugün ifade ettiği şeklini alması, yüzyıllar hatta bin yıllar süren bir yolculuğun neticesinde olmaktadır. 14. ve 15. yüzyıllara gelindiğinde Vatikan ve Papalık makamının siyasi iktidarlar üzerinde son derece etkili olduğu Avrupa toplumlarında dünyevi siyaset odaklarının ilk kez kilise ile karşı karşıya geldiği ve ciddi olarak çekiştiği görülmektedir. Kilisenin etkinliğinin ortadan kalktığı bu gelişmeler sonucunda, feodalitenin yerini burjuvazi almakta, sermayenin kontrolsüz artışına bağlı olarak feodal ekonomi zayıflamakta, günümüz modern devlet anlayışının, iktisadi sistemler odağında şekillenmeye başladığı görülmektedir (Aybudak, 2017, s. 226).

1.4. Toplum ve Siyasi Sistem

Siyasi olayları kolay bir şekilde teşhis edebilmek için toplumdan hükumete inmemiz gerekmektedir. Çünkü kurumlar daha istikrarlı hale geliyor, alınan kararlar daha isabetli biçim almış oluyor. Bu da onların daha kolay teşhis konulabilir hale gelmelerini sağlıyor. Hem siyasi sistem hem de siyasi sisteme bağlı olan alt unsurlarla toplum arasında bir etkilenme etkileşme ilişkisi oluşuyor. Eğer ki siyasetin yapılış şekli demokratik siyaset kurallarına uygunsu bu tür siyasi yapılarda sistemlerde toplumların yapıları siyasete ve onun alt kurumlarına kendi rengini katabilmektedir. Yine de siyasi sistemin teşkilatlanması, bağlı olduğu değerler, oluşturmuş olduğu kararlar toplum yapısını da belirli ölçüde etkileyebilmektedir.

Şüphe yok ki toplumsal yaşamın her alanında kolektif kararlarla karşılaşabiliyoruz. Burada tabi ki birilerinin kararları alması başka birilerinin de bu kararlara uyması açıkça iktidar ilişkisini göstermektedir. Hatta şirketlerde üniversitelerde derneklerde ve dini kurumlarda da iktidar mücadelesinin oluştuğunu görebiliyoruz. Tabi ki burada karşılaşılan iktidar kavramı “sosyal iktidar” kavramıdır. Burada alınan kararlar da dolaylı veya direk bir şekilde toplumun geniş kısmını etkileyebilmektedir. Ancak yine de birçok durumda siyasetin konusunu teşkil

etmemektedir. Başka bir deyişle siyaset, sosyal iktidarla değil siyasi iktidarla ilgilenebilir ve kararları da sadece bir kısım azınlığı değil toplumun büyük çoğunluğunu ilgilendirmektedir. İşte buradaki özellikleri taşıyan ve kararları alabilen bir organa ise hükümet adı verilmektedir. Hükümet ise devlet gibi daha büyük bir organın içine yerleşmektedir. Devlet, alınan kolektif kararların uygulanması için sorumluluk taşıyan bütün hükümet kurumlarını bir arada toplayan büyük bir organdır. Baktığımız zaman hükümet devletin özüdür, ancak yine de bu ikisi aslında birbirinden farklı şeylerdir. Ancak bu iki organda daha geniş olan siyasi sistem içerisinde yer almaktadır. Buradan da görüldüğü üzere siyasi sistem siyasetle ilgili olan en büyük alana sahiptir. Siyasi sistem içerisinde yer alan partiler gibi, seçmenler gibi çıkar grupları sistemin içerisinde yer alsa da devletin bir parçasını oluşturmazlar. Bunlar hem devleti hem de hükümeti etkilemeye çalışırlar, ancak kendilerinin de etkilendikleri zamanlar olmaktadır. Tabii bunlar devlete eklenmekle birlikte demokrasiden uzaklaşmaktadırlar, sonrasında ise korporatizm denilen sistemi ortaya çıkarırlar (Yayla, 2012, s. 19-20).

1.5. Siyasi Olanı İnceleyen Dallar

Siyasetle ilgili olan olaylar ve olgular siyaset felsefesi, siyaset teorisi ve siyaset bilimi olarak bu üç alanda incelenmektedir. Toplumsal sorunlarla ilgili olan siyasi davranışları motive etmeye çalışan düşünce ve teoriler siyasal teori kapsamına girmektedir. Siyasi düşünce içinde insanlar teorileri birbirlerinin düşüncelerini ve de davranışlarını anlaşılabilir halde açıklamak için kullanılmaktadırlar. Yine burada insanlar kullanmış oldukları düşünce ve davranışları kontrol altına alabilmek için hukuk gibi kontrol edici kavramları kullanma yoluna başvurmuşlardır.

Siyaset felsefesine geldiğimizde ise siyasi düşüncenin siyasi teorilerin ortaya çıkarmış olduğu kavramlar ve teorilerden türemiş olan yöntemlerle genel kabul edilmiş olan soruların cevaplarını aramaya çalışır. Hem adalet konuları hem de özgürlük konuları, siyasi düşünce, siyasi teoriler ve siyaset felsefesinin de ilgi alanına girebilmektedir. Bahsedilen kavramların sağlam temeller üzerine yerleştirilmesi ise siyaset felsefesinin üzerine düşmektedir. 1960 senesinden itibaren siyaset felsefesi ve siyaset teorisi arasında olan farklar git gide azalmaktadır. Bu yüzden ki bu iki kavram bazen hem karışabilmekte hem de çakışabilmektedir. Ancak yine de aralarında

büyük ölçüde farklılık bulunmaktadır. Siyaset biliminin de ilgi alanı siyasi olanlardır. En baskın olan özelliği ise bilim olma iddiasının olmasıdır. Siyaset bilimi iktisat ve sosyoloji gibi bilim dallarının da bilgi ve tekniklerinden faydalanarak, siyasi açıdan önemli sayılan olayları ve kavramları bilimsel açıdan yorumlar ve de analiz eder (Yayla, 2012, s. 20-21).

1.6. Siyaset Biliminin Serüveni

Siyaseti inceleyen bu üç dal İkinci Dünya Savaşı'nın ardından özellikle de 1980 yılına kadar önemini artırmıştır. En çok popülerlik kazananın ise siyaset bilimi olduğu düşünülmektedir. Bu popülerliğin hem iyi hem de olumsuz sayılabilecek sonuçları olmaktadır. İyi yanı siyasete yeni bir ilgi alanının katılması ve siyaset alanında bilgi ve kültürümüzün artmasına pozitif etki etmesidir. Bazı siyaset bilimi insanları git gide siyaset bilimini normatif sayılan yaklaşımlardan arındırma çabası içerisine girmiştir. Bu ise olumsuz bir yön gibi kabul edilmektedir. Çünkü bu durum bazı kurumlarda ve yapılarda siyasetle ilgili olan önemli özelliklerin gözden kaçırılmasına neden olmuştur.

Tabi ki siyaseti sadece bilimsel bir bakış açısından görmek diğer taraftan iki dalı yok saymak anlamına gelebilmektedir. Ancak yine de bu bakış açısı birçok düşünce insanını etkilemeyi de başarmıştır. Hatta uluslararası arenada da bu tarz yaklaşım bir resmiyet kazanabilmiştir. UNESCO tarafından üçüncü dünya ülkelerinin de katılımıyla 1949 yılında “Uluslararası Siyasal Bilim Derneği” kurulmuş ve bu düşüncenin resmîyete dökülmesinin uluslararası düzeyde gösterimini sağlamıştır. Uluslararası düzeyde artan bu resmî bakış açısının en büyük başarısı ise siyasi alanda olan araştırmalarda değerlerden soyutlaştırmak biçimine üstünlük vermesi kabul edilmektedir (Kapani, 1992).

Bu tür bir yaklaşımın hem gelişebilmesi için hem de dünya üzerinde yayılabilmesi için birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerden ilki ise 1930'dan itibaren daha çok ağırlık kazanan mantıksal pozitivism olmuştur ki siyaset alanında da kendi ağırlığını hissettirmiştir. Mantıksalcı pozitivistler metafizik araştırmayı reddetmiş ve ampirik araştırmanın daha önemli olduğunu savunmuşlar. Norman Barry'e göre siyaset felsefesi mantıksal pozitivism sayesinde problemleri konuşmak tartışmak yerine daha deneysel bir şekilde ele alabilecek siyaset biliminin ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Mantıksal yaklaşım içerisinde çeşitli düşünce ekolleri bulunmaktadır ve bu ekollerin hepsi farklı bakış açılarına sahiptirler. Buna rağmen bütün ekoller felsefi yaklaşımın sınırlandırılması konusunda aynı fikre sahiptirler. Bu yaklaşımdan anlaşılana ise felsefenin ikinci sınıf bir disipline sahip olmasıdır. Yani felsefe ortaya çıkarılması gereken bilimsel düzey talep eden sorunlar konusunda yetersizdir. Bu yüzden felsefe, esasında ikinci dereceli sorunlarla ilgilenmelidir görüşünü savunmaktadırlar. Buradan anlaşılana ise bilimsel gerçeklikler sadece ampirik deneylerle gün yüzüne çıkabilir düşüncesidir. Bu düşünce ekollerine göre felsefe sadece kullanılmış olan ampirik bilimsel yöntemlere açıklık kazandırmaya çalışmalıdır ve kendi sübjektif etki alanıyla uğraşmalıdır.

Hatta siyaset bilimciler siyaset felsefesini siyaset biliminin sırtında yaşayan bir parazite benzetmektedirler. Dünya hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkmasında ampirik siyaset biliminin önemine dikkat çeken siyaset bilimciler bu bağlamda siyaset felsefesinin siyaset biliminin metodlarından faydalanarak dünyanın genelinde kullanılan hükümet, özgürlük, yurttaşların hakları, yurttaşların yükümlülükleri gibi kavramların daha anlaşılabilir hale gelmesi için çaba sarf etmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Felsefi yaklaşımın gerilemesine, sınırlandırılmasına baktığımız zaman buna sebep olan anlayışın olumsuz etkilerini ilk olarak siyaset tarihi üzerinde derin bir etkileme gücüne sahip olan siyasi teorinin etik yanı üzerinde görürüz. Eskiye baktığımız zaman Platon aynı zamanda J. S. Mill'e kadar birçok filozofun kendi ilgi alanlarında olan değerlerine göre yapmış oldukları araştırmalarına pozitivist düşünce sahipleri tarafından taşıdıkları anlam kriterlerine göre saldırılmıştır. Bunlara göre hem matematik hem de formel mantık gibi doğrulukları araştırmayla ve ampirik gözlemlerle kanıtlanamayan araştırmalar gereksiz ve yanlıştır. Örnek olarak Rousseau'nun "genel irade" fikrinin yanlış olduğunu savunurlar. Bunun nedenini ise hiçbir ampirik gözleme ve araştırmaya dayanamaması olduğunu söylerler. Genel olarak baktığımız zaman burada savunulan görüş dünya hakkında bilgimize bir şeyler eklemeyen fikir ve düşüncelerin anlamsız olduğu ve sadece fikir sahibinin düşünceleri olarak kalması gerektiğidir (Yayla, 2012, s. 22-24).

1.7. Mekanik Siyaset Anlayışının Nisbi Başarısızlığı

Ampirik siyaset biliminin uzun zaman mantıksal pozitivism yaklaşımının etkisi altında kaldığını söylemek elbette ki yanlış olmayacaktır. Ancak buna rağmen bu yaklaşımın çokta başarılı olduğunu söyleyemeyiz. 1970 sonrası siyaset düşüncesi alanında yazılan eserlerin birçoğu politik ekonomiden de destek alan eserler olmuştur. Bu eserler “F.A. Hayek, John Rawls, Robert Nozick, Ronald Dworkin, Michael Walzer, Joseph Raz” gibi felsefecilerden gelmiştir ve bu eserler siyaset alanındaki araştırmaların merkezinde yer almıştır. Bu çalışmalardan sonra siyaset felsefecilerinin ve siyaset teorisyenlerinin siyaset üzerindeki etkisi büyük önemde artmıştır. Hatta birçokları ampirik siyasetçilerin bu alanda bir dengeleme yakalamasının imkansız olduğu görüşünü savunmuştur. Örnek olarak “John Rawls’un *A Theory of Justice*(Adalet Teorisi)(1971)” eserini göstermek mümkündür. Sadece bu çalışma yüzlerce hem akademik çalışmaya hem de yazıya konu olacak kadar büyük bir öneme sahiptir. Buradan geldiğimiz noktayı şöyle özetleyebiliriz ki hem siyaset felsefesi hem de siyaset teorisi uzun yıl dışlandıktan, ötekileştikten sonra tekrar siyaset alanına ve çalışmalarına etkili bir geri dönüş yapmayı başarmıştır.

Bütünlük halinde ele aldığımız zaman ise hem siyasetin kendisinde hem de siyasi edebiyatta felsefi ve teorik yaklaşımın ampirik deneyci yaklaşıma göre daha ağır bastığını görebiliyoruz. Görüldüğü kadarıyla siyaseti teoriden, felsefeden, düşünceden uzak bir şekilde anlayabilmek ve kavrayabilmek pek mümkün görülmemiştir. İngilizler için İngiltere’de siyasi düşünce yolunu çizmiş “David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson” gibi düşünce insanlarının önemi oldukça büyüktür. Bu düşünce insanlarına göre insanlık tarihi bir evrimden ibaret olmuştur. İnsanların topluluklar halinde avcı ve toplayıcı yaşamdan yerleşik hayata geçtiklerini ve Adam Smith’in dediği gibi daima görünmez el tarafından yönlendirilmiş oldukları görüşünü ileri sürmüşlerdir. Almanya siyasetinde Hegel’in yeri doldurulamayacak kadar büyüktür. Zira Hegel devleti siyaset teorisinin üzerine yerleştirmiştir. Bundan başka Hegel’e göre modern devlet eski çağlarda yaşayan toplulukların sahip olamadıkları en faydalı aygıtlardan biridir. Bundan başka “Marx ve Engels’in yayımlanmış olduğu *Komünist Manifesto* (1848)” o kadar çok üne ve tesir gücüne kavuşmuştur ki bu hiçbir ampirik çalışmaya nasip olmayan bir şeydir. Baktığımız zaman Marksizm sadece tarihi bir fikir yığını değildir. Milyonlarca ona bağlı olan insana yıllar boyunca enerji vermiştir. Birçok devrime

ilham kaynağı olmuş ve adeta bir pusula gibi yol göstermiştir. Dönemin önde gelen entelektüellerinin hayallerine en büyük süsü vermiştir. Hatta diyebiliriz ki 20. yüzyılın en büyük ideoloji akımlarından biri olmuştur.

İnsanların sahip olmuş oldukları tüm insani bilgilerin de gösterdiği gibi, en iyi olan ve ikinci en iyi olan yöneticilik biçimi, “özgürlük, adalet, eşitlik gibi” insanlığın ve beşeriyetin en önemli sayılabilecek sorunlarına ve problemlerine çözüm yollarına dair açıklamalar, yüzyıllar boyunca felsefecilerden ve teori üzerine çalışan aydınlardan gelmiştir. Bu insanların eserlerinden uzak kalarak bu tür sorunları araştırmak ve çözmek, hem imkânsız hem de tatmin edebilirliği çok zor olan zaman israfına yol açan bir yaklaşım olmaktan öteye gidemeyecektir (Yayla, 2012, s. 24-29).

1.8. Bürokrasinin Serüveni

“Bürokrasi” kelimesinin anlamı devlet dairelerinde olan, devlet işleri ile uğraşılan ofislerin anlamını veren “bureau” ve “iktidar” anlamını veren “cratia” kelimelerinden oluşmuştur. Genel anlamda baktığımız zaman ise anlaşılan şudur ki devlette olan daireler hem hâkimiyet gücünü hem de iktidar gücünü temsil eder. Bürokrasinin kavram olarak ilk kullanılmaya başlanması 18. yüzyıl ortalarında başlamıştır. Fransız olan Vinsent de Goumay’ın yaşadığı zamanda “bürolarda çalışanların siyasal güce sahip oldukları” veya “en azından siyasal hayatta önemli rol oynadıkları siyasal yaşam anlamına geliyordu.” Bundan başka o dönemde bürokrasiye iktidarı kendi çıkarları için kullanan bir grup gözüyle de bakılmıştır.

Bugün ki haline baktığımız zaman ise bürokrasinin üç farklı halini görebilmekteyiz. Birinci hali ile bürokrasi, devlette olan tüm örgütler ve personeli yansıtmaktadır. İkinci haliyle bürokrasi, belirli sayıda örgütlenmeleri ve yönetim biçimlerini yansıtır. Üçüncü hali ile bürokrasi ise işleri yavaş ilerleten sorumluluk almaktan kaçınan ve “kırtasiyecilikle” uğraşarak sadece olumsuz bir şekilde devlet yönetimine etkiler eden hali yansıtmaktadır. Ancak bürokrasi deyince akla gelen şeyin “kırtasiyecilik” anlayışının olması biraz daha duygusal bir yaklaşım olduğu kabul edilmektedir ve bu yaklaşımın esas görülmüş oldu yer genelde halk arasındır. Von Mises’in yazdıklarına göre “bürokrasi” kavramını halk kendi dilinde o kadar kötü algılamış ki “hakaret kastıyla” kullandığı zaman da olmuştur. Bu zamanlarda hiç kimse bürokrat olmak istememiş hatta bu kelimeyi bile sadece tenkidi bir kelime olarak

kullanmıştır. Bürokrasi kırtasiyecilik anlayışı ile halk arasında değer kaybı yaşadığı gibi, bilimsel çevrede de “bürokratizm” veya “büropatoloji” terimleriyle olumsuz şekilde karşılanmıştır. Tabii burada bürokrasiyi kırtasiyecilik veya büropatoloji açısından ele alacak değiliz. Ancak diğer iki anlamdan da bahsetmekte fayda vardır.

Bürokrasiye yukarıda yaptığımız tanımlardan ilki biraz eksik tanım gibi gözükebilir. Şu doğru kabul edilebilir ki bürokrasi devlette olan memurlar veya devleti yöneten kesim veya bütün memurların tamamı diye bir tanımlı düşünebiliriz. Ancak bu tanım kusurlu görülmektedir. Bakıldığı zaman ilk defa bürokrasinin de devlet yönetimi ile beraber olarak ortaya çıktığı fikri daha çok savunulmaktadır. Ancak sanayi devrimi sonrasında özellikle de günümüzde özel kurum ve kuruluşlarda örgütlenmelerde de devlette olan kamu yönetimi benzeri teşkilatlanmalar görülmeye başlamıştır. Bu örgütlere de tipik bir bürokrasi örneğidir diyebiliriz. Buradan yola çıkarak bürokrasinin yukarıda da bahsettiğimiz gibi “örgütlenme veya yönetim biçimi” anlamını vermesi gerekir.

Sanayi devrimi sonrası dünyada teknolojik ilerlemeler hız kazanmıştır. Doğal olarak bu dönemde ortaya çıkmış olan örgütler ve bürokrasiye de “modern bürokrasiler kavramı kullanılmıştır.” Bu bürokrasi kavramlarının oluşmasında etkili olan şey ise “para ekonomisi, büyüklük, kapitalist sistem” bundan başka da zaman içinde örgütlerin göstermesi gereken hizmet seviyesinin de artması talebi olmuştur. Tüm bu bahsettiklerimizden yola çıkarak bürokrasinin hem özel sektörde hem de devlet sektöründe kurum ve kuruluşlarda rasyonelci bir şekilde örgütlenme olduğunu söyleyebiliriz.

Özellikle de “İkinci Dünya Savaşı’nın” ardından Amerika Birleşik Devletleri’nde bu alandaki çalışmalar çoğalmıştır. Sanayileşme ve teknolojinin gelişmesiyle “modern bürokrasi kavramının” ortaya çıktığına vurgu yaptık, ancak bu o zamana kadar bürokrasi veya yönetim ilişkilerinin olmadığı anlamına gelmiyor tabii ki. Bürokrasinin modern hali 18. yüzyıldan sonra batı toplumlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Baktığımız zaman ise her dönemde toplumların yaşantısında bürokratik ilişkiler ve yönetim ilişkilerinin var olduğunu görebiliyoruz. Hatta eski imparatorluklardan hem Çin hem de Mısır imparatorlukları “bürokratik imparatorluklar” olarak da nitelendirilmişlerdir.

“Doğu Despotizmi” ve “Asya tipi Üretim Tarzı” da tarihteki bürokratik yapılar örnek alınarak kavramlaştırılanlar arasındadır. Eski devirde kurulmuş olan “Yunan ve Roma” devletlerindeki yönetimlerde önem arz edecek bürokrasiler arasında gösterilmişlerdir. Bundan başka Orta Çağ’daki kilise örgütlenmesi de “bürokrasi” adına çok önemli örneklerden biridir. Buradan yola çıkarak “bürokrasinin” sadece çağımızda ortaya çıkmış bir olgu olmadığını açık bir şekilde görebiliriz, ancak yine de günümüzün “modern bürokrasisi” ile Orta Çağ’da veya eski çağda ortaya çıkmış olan “bürokrasi kavramı” arasındaki farklılıkları da göz ardı etmemeliyiz (Dursun, 1992, s. 133-135).

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK MEDENİYETLERDE TOPLUM VE YÖNETİM: SÜMER, MISIR VE YUNAN

2.1. Tarihsel Olarak Mezopotamya ve Nil Vadisi

Günümüzde doğu ya da Ortadoğu denildiğinde akla gelen ilk şey genellikle geri kalmış ülkelerin coğrafyası olmaktadır. Ancak, tarihsel sürece ve belgelere bakıldığında üç büyük semavi dinin çıkış noktası, onlardan bile Eski Çağlarda medeniyetin hem maddi hem de manevi unsurlarla birlikte tarih sahnesine çıktığı topraklar, bu medeniyetlerin kültürel, düşünsel tarihi alt yapıları ve insanların devlet olma deneyimlerinin ilk adımları karşımıza çıkmaktadır. Bu coğrafyalarda sulama kanalları yoluyla bütünsel tarım faaliyetlerinin yapıldığı, ticarete altın, gümüş gibi madenlerin değer ölçüsü yerine geçmeye başladığı, hukukun eğitimin, ticaretin ve sanatın yazılı ve kayıtlı hale geldiği, mimarinin, şehirleşme ile buluşup ilk göz alıcı örneklerini vermeye başladığı, insanlığın sanatın inceliklerini yaşama taşımaya başladığı topraklar Ortadoğu topraklarıdır. Ortadoğu coğrafyası içerisinde sulak alanları temsil eden Mezopotamya bu faaliyetlere bağlı olarak uygarlığın başladığı yer olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, uygarlığın getirdiği iyi şeylerin yanında savaş, baskı, sömürü, sınıfsal ayrımcılık ve kölelik gibi negatif şeylerin de ilk örneklerine bu topraklarda rastlanılmaktadır (Bilhan, 1984, s. 303-304).

Mezopotamya bölgesi, tarihçilerin genel kabulü ile devlet kavramının oluştuğu ilk coğrafya olarak anılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da idare ve yönetim kavramlarının tarihinde merkezde yer almaktadır. Devlet kurumu ya da teşkilatlanma kavramlarının bu bölgede başlaması tesadüfi değildir. Bölgenin hem coğrafi hem de sosyal yapısı, farklı kültürlerin kesişme noktası olması ve bu çeşitlilikten kaynaklanan müşterek sorunlara ortak çözüm bulma zorunluluğu, devamlılık arz eden bir idari teşkilatlanmanın oluşturulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ayrıca, bölge kavimlerinin birbiriyle örtüşen ve ortak mitlerden çıkış bulan inanç sistemlerindeki uyum, devlet kurumunun, göksel düzeni muhafaza eden tanrının yeryüzüne yansımaları olarak genel kabul görmektedir. Yazılı tarihin başlangıcından günümüze kadar süren uzun dönemde bu süreci hem başlatan hem etkileyen hem de akışına yön veren en

hayati olgunun Mezopotamya’da ortaya çıkan yerleşik medeniyetler olduğu kabul edilmektedir (Ateş & Ünal, 2004, s. 21-22).

Yönetim düşüncesinin geçmişi çok eskilere, hatta tarih öncesi Mezopotamya toplumlarına, Grek ve Roma uygarlıklarına kadar uzanmaktadır. Bu antik döneme ait toplumların siyasi işleyişi yönetmek, büyük binaların, tapınakların ya da yolların inşasını gerçekleştirmek ve muhasebe işlerini yürütebilmek için doğru ilkelerle yararlandıkları yönetim uygulamalarında başarılı sonuçlar elde ettikleri görülmektedir (Akt Nişancı Terry & Franklin, 1985, s. 22).

Mısır’da M.Ö. 2600 senelerinde Firavun Kheops’un emriyle inşa edilen meşhur piramide dikkat çekmekte, bu denli büyük bir yapının herhangi bir örgütsel sistem ya da planlama olmadan yapılabilmesinin çok mümkün olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, eski çağdaki Mezopotamya ve diğer bölgelerdeki medeniyetlerin kendilerine özgü bir yapılanmaları ve yönetim anlayışlarının olduğu düşüncesi gerçeklik kazanmaktadır. Yönetimsel düşüncenin ve yönetimsel uygulamaların, insanlık tarihindeki ilk örneklerinin Sümer, Mısır, Grek ve Çin medeniyetlerinde görüldüğü, bu uygulamaların ise dönemsel koşullar içerisinde krallar, komutanlar ya da askerler tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Nişancı, 2015, s. 261).

Aynı zamanda bilimin, sanatın, ziraatın ve teknolojinin de başlangıcı sayılan uygarlığın, yeryüzünde büyük nehirler etrafında şekillendiği bilinmektedir. Uygarlığın başlangıcı sayılmanın ötesinde tüm bu alanlarda en parlak gelişimi göstermiş olan Sümerliler de, Fırat ve Dicle nehir havzası etrafında su kanalları inşa ederek, ilk olarak tarımda aşama kaydetmişlerdir. Geniş çaplı sulama kanallarının inşa edildiği ve bunlar etrafında nüfusun artışa geçtiği görülmektedir (Arda, Şahin, & Büyükkol, 2013, s. 137-138).

Çünkü bu kanalların ve ihtiyaç duyulan setlerin yapımı hem yüksek düzeyde insan gücünü hem de belli bir disiplini gerektirmektedir. Buradan hareketle, ilk toplumsal örgütlenmenin çiftçi toplumu şeklinde olduğu sonucuna varılabilmektedir. Neolitik Dönemde bölge insanının yalnızca kendi ürettiği ile hayatta kaldığı, örgütlü bir davranış, iş bölümü veya disiplinin söz konusu olmadığı bilinmektedir. Büyük ve bereketli nehir havzasında yaşayan Sümerliler, nehre hâkim olmak, sulama yapabilmek ve toprağı verimli kullanabilmek için örgütlenmişler, bunun için gerekli yapıların

inşası için bir araya gelerek kalabalık yerleşimler oluşturmaya başlamışlar ve ilk tarım toplumu yapılanmasını oluşturmuşlardır (Eser, 2014, s. 18-19).

Neolitik Dönemde madencilik, çömlekçilik ya da dokumacılık gibi konularda uzmanlaşıp gelişme hem zanaat kollarını hem de artı ürün kavramını ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde iklim koşullarının uygunluğu ve sulama yöntemlerinin geliştirilmesi ile birlikte tarımda da artı ürün elde edilemeye başlanmış, yatırım düşüncesi kentleşmeyi ve nüfus artışını tetiklemiştir. Bir başka deyişle, biriktirmeye başlayan insanlarda daha sonra bu birikimi koruma, ticarete dönüştürme ve koruma güdüsü gelişmeye başlamıştır. Sulamada, tarımda ve ticarete gelişme kaydedilmesi bürokratik kontrol ihtiyacını doğurmakta, kentlerin idari yapıları yavaş yavaş belirginleşmektedir. Mezopotamya bölgesinde kentler, hem iç, hem de zamanla dış ticaretin pazar yerleri, dolayısıyla birer ekonomi merkezi olarak şekillenmişlerdir. Büyük nehir vadilerinde kurulu kentlerin, bu nehirler üzerinden uzanan taşıma ağları sayesinde hem ticari hem de siyasi güç kazandıkları düşünülmektedir. Özellikle Sümerlerde ticari faaliyetlere dayalı ilişkiler ağının dikkat çekici olduğu görülmekte, çok dilli olarak bilinen Sümer coğrafyasında yazının da keşfi ve anavatanı olan Sümer kentlerinin, tüm bölgenin iletişim merkezi konumunda olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, ticaretin yapıldığı ana mekanların yine kent merkezlerinde inşa edilmiş olan tapınaklar olduğu görülmektedir (Eser, 2014, s. 22-25).

Mezopotamya, ilk uygarlıklar döneminde de tarıma ve ulaşımına son derece elverişli konumuyla, ticaretin merkezinde bulunan bir cazibe merkezi olmasıyla başka medeniyetlerin de dikkatini çekmektedir. Bu nedenle, tarih boyunca bölgenin sıklıkla istilalara sahne olduğu hakimiyet mücadelelerinin yaşandığı ve el değiştirdiği görülmektedir. Şehir isimlerinin tarihsel süreçte sık sık değişen isimleri, bölgeye hakim olan toplumların da sürekli değişiklik göstermesinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Roaf, 1996, s. 61).

Mezopotamya, stratejik bir geçiş noktası ya da köprü olmanın çok ötesinde çevre bölgelerin tamamından göç alan bir ev sahibini temsil etmektedir. Çok sayıda dilin konuşulduğu, çok sayıda kültürün birbirine entegre olduğu bir medeniyetler beşiğidir. Bu nedenle, bölgede kurulan medeniyetlerin farklı temalarda dillerde ve idare modellerinde oldukları görülmektedir. O dönemde bir toplumun gereksinim

duyacağı en hayati şeyler Mezopotamya’da mevcuttur. Birbirinden farklı çok sayıda kültürün bir araya gelmesi, bir yandan rekabet nedeni olurken, diğer yandan da yoğun bir etkileşimin sentezini yaratmaktadır. En ciddi rekabet Sümerliler ile kuzeyde kurulmuş olan Akadlar arasında M.Ö. 2000 yılında yaşanmıştır. Bölgede yapılan kazı çalışmalarında hem karada hem de nehir üzerinde doğu-batı yönlü yolların izlerine rastlanmaktadır. Güney-kuzey yönlü ulaşımın daha çok nehirler yoluyla gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Fırat ve Dicle nehirlerinin seyahat ve ulaşım olanağı sağlaması büyük bir kolaylık olmanın ötesinde aynı zamanda kutsal da kabul edilmektedir. Bunun nedeni tanrıların kendi aralarında Su yolları üzerinden seyahat ettikleri şeklindeki Sümer inancıdır (Crawford, 2010, s. 14-15).

Nil Vadisi’ne bakıldığında da medeniyetin başlangıcının suyla olan ilişkisi net bir biçimde görülmektedir. Mısır uygarlığının, Nil Nehri kıyısında filizlenip yeşermesi de tarıma elverişli nehir havzasında yerleşim alanlarının kurulması ile başlamaktadır. Tıpkı Mezopotamya’da olduğu gibi Mısırlıların da sulama kanalları inşa ettikleri, nehir çevresindeki bataklıkları kurdukları ve tahıl yetiştirmeye başladıkları dikkat çekmektedir. Bu adımları, yerleşik hayata geçiş süreci takip etmekte ve küçük yerleşim alanlarının oluşmaya başladığı görülmektedir. Tarımsal faaliyetler, hayvancılık, basit kapların ve ev gereçlerinin yapımı ve bunları fırında pişirme sanatı Mısır’da da uygarlığın ilk adımları olarak kabul edilmektedir. Mezopotamya’dan farklı olarak, iklim olarak çöl kuşağında yer alan Mısır’da senenin ancak belli dönemlerinde tarımsal faaliyetler yapılabilmektedir. Tüm bu gelişmeler Neolitik Dönemde yaşanmış ve Nil Vadisinin bu dönemdeki toplumunun krallıklar döneminde parlayan büyük Mısır Medeniyetinin ataları oldukları düşünülmektedir (Vercoutter, 2016, s. 42-43).

1920’lerin başına kadar özellikle batılı toplumlarda uygarlığın, bilimin ve gelişmenin kaynağı olarak doğrudan Yunan toplumu gösterilmektedir. Ancak Sarton’ın imzasını taşıyan “*Introduction to the History of Science*” (*Bilim Tarihine Giriş*) isimli eserle birlikte bu bakış açısında oldukça belirgin bir değişim yaşanmaktadır. Yunan uygarlığının birçok alanda zirveye ulaşan başarısının kendinden önceki uygarlıkların bir uzantısı olduğu görüşü giderek yaygınlık kazanmaktadır. Mezopotamya, Mısır ve Çin uygarlıklarının toplamından oluşan büyük bir uygarlık mirasının devralındığı, yazının, yönetimin, bilimin, sanatın ve zanaatın ilk adımlarını

atan bu uygarlıkların etkisinin yadsınamayacağı artık kabul edilmektedir (Erdoğan, 2016, s. 171-172).

2.2. Sümerlerde Devlet ve Toplum Yapısı

Bilinen en eski uygarlık olan Sümerler, bu anlamda diğer uygarlıkların öğretmeni sayılmaktadır. Ticari ve tarımsal faaliyetler, para yerine kullanılan ilk senetler, organize meslek grupları ve imalatçılık, atların arabaları çekmesi fikri, okul, kütüphane gibi toplumsal kurumların ortaya çıkması, çeşitli gereçlerin ve mobilyaların imalat ve kullanımı ve hepsinden önemli olarak çivi yazısını bulunması Sümerleri uygarlık meselesinin ilk öğretmeni konumuna getirmektedir. Toprak ve taş işlemeciliğinde kaydettikleri gelişme ve ortaya çıkardıkları sanat eserleri ise estetik zevklerdeki gelişimleri kadar düşünsel iletişim yeteneklerinin de gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Bunun neticesinde de düşünsel iletişimin toplumda kavramları, kuramları, devam eden süreçte kuralları meydana getirdiği, tıp, astronomi ve matematik gibi ispata dayalı bilimlerin kapılarının da bu süreçle aralandığı anlaşılmaktadır. Sümer toplumundaki düşünce sisteminin genel itibariyle evrensel sistemler ve insan topluluğunun örgütlenmesi üzerine inşa edildiği görülmektedir (Bilhan, 1984, s. 305).

Arkeolojik bulgular, Sümerlilerin esasen Mezopotamya'nın yerlisi olmadığını göstermekte, nereden geldiklerine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte yaygın görüş kuzeyden, Hazar Denizi tarafından M.Ö. 3500 civarında geldikleri yönündedir (Bilgiç, 1982).

Sümerler, devlet olarak nitelenebilecek örgütsel yapının dünyadaki ilk örneğini teşkil etmektedirler. Kuzeyden bu bölgeye geldikleri tahmin edilen Sümerlilerin, doğu ve batı kültürleri arasında aracılık etmelerinin ötesinde bu etkileşimden doğan melez kültürleriyle çok yönlü, çok zengin ve daha özgün bir kültür oluşturdukları, siyasi idare ve yönetim teşkilatlarının ilk örneğini meydana getirerek, devlet olma kavramını uygarlık tarihine kazandırdıkları görülmektedir. Sümer kent devletleri, devlet kurumunun tarihteki ilk örneklerini oluşturmakta, ancak, parçalı yapıdaki kent-devlet modeli, bölgedeki siyasal istikrar ve barış ortamının sıklıkla sekteye uğramasına neden olmaktadır (Ateş & Ünal, 2004, s. 25-26).

Sümeroloji profesörü Landsberger de Sümerleri, Mezopotamya toplumları içinde ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Çünkü 4000 yıldan bu yana hem diğer medeniyetler üzerinde bıraktıkları etki hem de günümüze ulaşan yansımalarına bakarak, Sümerlerin yaşadıkları dönemin en yüksek kültür ve medeniyetine sahip oldukları görülmektedir. Landsberger, bu üstünlüğün başlıca nedenlerini, Sümerlerin memur devleti anlayışına ve bu alanda çok iyi teşkilatlanmış olmalarına, çok sayıdaki tanrılarını ortak bir sistem içinde başarıyla konuşturmuş olmalarına, zaman içinde son derece derin ve incelikli bir konuma taşıdıkları edebiyat becerilerine dayandırmaktadır. Ayrıca, Sümer medeniyetinin ortadan kalkmasının Sümer tarihinin sonu olmadığını vurgulayan Landsberger, özellikle Babil ve diğer kültürler üzerinde yarattığı etkinin uzunluğu ölçüsünde Sümer tarihinin devam ettiğini ifade etmektedir (Landsberger & Çev: Tosun, 1943, s. 695-696).

İnsanlık tarihi ve gelişim aşamaları arkeolojik kalıntılar yoluyla aydınlatılmaya çalışılsa da yazının bulunması ve kullanılmasıyla birlikte tarihsel süreç daha anlamlı bir duruma gelmekte, belgeye dayalı tarihsel süreç başlamaktadır. Bu nedenle, yazıyı bulan medeniyet olan Sümerler, yazılı tarihin de başlangıcını temsil etmektedirler (Durmuş, 2018, s. 180-181).

Sümerliler bu icat ile sadece Ortadoğu'nun, Mezopotamya'nın değil tüm dünyanın tarih ve medeniyet çizgisini belirlemişlerdir. Yazının icadı ve devamında alfabenin ortaya çıkması ile insanlığın fiziksel, zihinsel, sosyal tüm faaliyetleri kayıt altına alınabilir hale gelmiştir. Bu durumun, yönetim ve kamu alanlarına örgütlerin sistematize edilebilme olanağını vermesi, sayma, arşivleme ve kontrol düşüncelerinin hayata geçmesini sağlamaktadır (Ateş & Ünal, 2004, s. 24).

Herhangi bir doğal sınırı bulunmayan Mezopotamya'da çevreden alınan yoğun göçler ve ticaretin merkezinde bulunması nedeniyle, etkileşimin de oldukça yoğun olduğu bilinmektedir. Tarım alanında ve ticarete yaşanan gelişmelerle yerleşik hayatın başladığı bölgede daha önceleri yalnızca mezra ya da küçük köy olarak adlandırılan yerlerin kasabalara, kısa süreler içinde de şehirlere dönüştüğü görülmektedir. Yolların, tapınakların, su kanallarının, atölyelerin ve benzer yapıların çoğalmasıyla örgütlü hale gelmeye başlayan toplumda kast sistemini hatırlatır tarzda bir sınıflaşmanın başladığı da söylenebilmektedir. Söz gelimi, çivi yazısına hâkim olan, okuyup yazabilen tapınak

rahiplerinin, saray görevlilerinin ya da memurlarının, onlara ders veren öğretmenlerin diğer meslek gruplarındakilerden farklı mahalle ya da bölgelerde oturdukları, mesleğe göre bir sınıflama oluştuğu dikkat çekmektedir (Çığ, 1993, s. 14).

Sümerliler, icat ettikleri yazı ile dünya tarihine olduğu gibi kendi tarihlerine, dolayısıyla medeniyetlerine de ışık tutmakta, sosyal, siyasal, askeri ve yönetim anlayışlarının nasıl olduğu yazılı belgeler üzerinden takip edilebilmektedir. Doğal olarak her alandaki ilk yazılı metinlere Sümerlerde rastlanmaktadır. Yazının bulunuşu Sümerlerde pek çok yeniliğin kapısını açmış, özellikle mesleki yapılanmada hız kazanılmasını sağlamıştır. Başta zirai faaliyetler olmak üzere çok sayıda meslek grubunun varlığı dikkat çekmekte, altın gümüş işçiliği, kâtiplik, arşivcilik ve heykeltıraşlık gibi sanata ve bilgiye dayalı meslek alanları olduğu görülmektedir. Yazıyla başlayan ilkler tarihinin, Sümerleri pek çok alanda ilk sıraya taşıdığı görülmektedir. Oldukça yüksek bir kültür ve medeniyet seviyesini yakaladıkları anlaşılan Sümerlerin, dünya tarihini ve medeniyetlerini derinden etkilediği açıktır (Durmuş, 2018, s. 181).

Sümer tapınaklarında görevli olan rahiplerin, tapınak tarafından kontrol edilen tüm mülklerin ve bağışların hesabını tutmak, zamanı gelince de hesap vermek gibi bir zorunlulukları bulunmaktadır. Yazının da bu gereksinim sonucunda icat edildiği düşünülmektedir. Aynı zamanda ticaret merkezi gibi bir işlevi olan tapınaklarda paralar, borçlar, alacaklar ve vergiler kil tabletlere ya da madeni levhalara kaydedilmektedir. M.Ö. 3000'lerden itibaren yazılı kayıt dönemiyle birlikte, tapınakların bu sorumluluğunun da kayıtlı ve düzenli bir hal aldığı görülmektedir. Ayrıca, kayıt işlemlerinin düzenli yürümesini sağlayacak idareci, yönetici, kâtip, arşiv görevlisi ve rahipleri yetiştirmek için, tapınak okullarını kuran Sümerlerde bu okullara Tablet Evi de denilmekteydi. Sadece tapınaklarda değil sınır tespitlerinde gayrimenkullerin alım satımında bürokratlara gönderilen talimatnamelerde yönetim, denetim ve kontrol mekanizmalarının işletilmesinde, yazıyla birlikte geçilen kayıtlı sistemin etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Kazılardan elde edilen bazı belgelerde kervan ticaretiyle ve tüccarlarla ilgili detaylı olarak verilen bilgiler, bu tespiti doğrular niteliktedir. Kervan ticareti yoluyla yazı, Sümerlerden diğer Mezopotamya medeniyetlerine yayılmıştır. Yapılan kazılarda bölge halklarının kullandığı, üzerinde

ürünle ilgili bilgi ve fiyatın yer aldığı mukavelelere rastlanmaktadır (Kaplan, 2018, s. 35).

Sümerlerin ordu yapısına baktığımızda kurmuş oldukları uygarlıkları sayesinde zaman içerisinde zenginliğe kavuşmuş, bu zenginliği komşu uygarlıkların saldırılarından korumak için ise ordu kurmak için gereken adımları attıkları görülmektedir. Tunç silahlar ile donattıkları orduları sayesinde kendilerini uzun süre koruyabildiklerini görmekteyiz. Sümer ordularının içinde ise tapınak çalışanları, çobanlar ve çiftçiler yer almaktaydı. Kısaca Sümerler eli silah tutan herkesi asker kabul edebiliyorlardı. Sümerler ordularını piyadeler ve arabalılar olarak ikiye ayırmıştılar. Kullanmış oldukları arabalar ise dört tekerlekli ve eşekler tarafından çekilmekte idi. Ancak bütün bunlara rağmen Sümerler parçalı yapısından dolayı olsa gerek ki düzenli bir ordu bulunduramamışlar (Tarih Bilimi, 2017).

2.2.1. Sümerlerde Ekonomik Yapı

Üretim fazlası ve gelişmeye başlayan zanaat, ticari faaliyetlerin de başlangıcı olurken, ortaya çıkan ilk ekonomik modelin de tapınak ekonomisi olduğu görülmektedir. Üretilen her şeyin önemli bir kısmı büyük tapınaklar içerisinde toplanıp depolanmakta, ihtiyaç durumunda buradan halka dağıtmakta, dolayısıyla kentlerdeki ticari faaliyetlerin tamamı krallar ve rahipler tarafından kontrol edilebilmektedir. Özellikle Uruk döneminde tapınakların dini törenlerle birlikte sosyal hayatın ve kentlerdeki hareketliliğin de merkezi olduğu, bu durumun ekonomiyi canlandırmaya katkı sağladığı ve imparatorların “rahip-kral” statüsüne bu dönemde sahip olduğu düşünülmektedir (Kuhrt, 2009, s. 30-31).

M.Ö. 4000 yılının başlarından itibaren Mezopotamya kent devletlerinin nüfusunda belirgin bir artış olduğu ve yaşam merkezinin kentlere doğru kaydığı görülmektedir. Arkeolojik kazılarda o döneme ait çanak çömlek gibi eşyanın üslubunda değişiklik olduğu, daha önceki dönemlerde görülen zarif, incelikli ve özenli işçiliğin yerini daha kaba, ince ayrıntıların bulunmadığı ve doğrudan kullanıma yönelik eşyaların çoğaldığı dikkat çekmektedir. Zanaat ve işçiliğin olması gerekenin aksine bir seyir izlemesi, akıllara artan eşya talebine karşılık üretimin yetersiz kaldığı düşüncesini getirmektedir. Nüfus artışıyla birlikte zarif ve ustalık gerektiren eşya da zaman içinde lüks sınıfa girmektedir. 3000’li yıllarda ise artış sadece kentli nüfusta

değil doğrudan kent sayılarında görülmektedir. Yine bu dönemde kentlerin surlarla çevrildiği ve kent yaşamının profesyonel bir kimlik kazandığı görülmektedir (Kılıç & Eser, 2019, s. 522-523).

Kentlerin kapladıkları alanla birlikte, toplumun ihtiyaçlarına yönelik bağımsız binaların sayıları da artmaktadır. Özellikle Uruk kentinde gözlemlenen bu gelişmelerin sonucunda karşımıza uygarlık serüvenimizin ilk modern kent örneği çıkmaktadır (Mieroop, 2018, s. 22-23).

İlk ortaya çıkışı gönüllülük esasına dayanan ve toplumsal yaşamın ortak ihtiyaçlarını karşılamak için başvuru vergi uygulamasının, daha sonraları bir zorunluluğa dönüştüğü bilinmektedir. Eski çağ Mezopotamya toplumlarında da tapınak yapımı ya da bakımı için toplanan vergilerin zamanla arttığı ve zorunlu hale geldiğini gösteren Sümer yazılı kaynakları bulunmaktadır. İ.Ö. 2400'lü yıllarda kaleme alınan Sümer tabletinde bir vergi affından ve reformundan bahsedilmekte, dolayısıyla dönemin merkezi yönetimlerinin vergi uygulamaları hakkında bilgi vermektedir. Başka kaynaklara göre de Sümerlerde yönetimlerin bazı harcamaları vergiler yoluyla finanse edilmekte, hatta vergiler yönetimler için oldukça ciddi bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Diğer yandan, vergi gelirleri ile yoksullara yardım sağlandığı, tapınakların yapımında çalışan insanların ücretlerinin vergilerden karşılandığı da belirtilmektedir (Sirkeci & Abdula, 2015, s. 1242-1243).

Tarımsal faaliyetlerde oldukça başarılı olan Sümerlerin yeme içme alışkanlıkları daha çok tahıllar, baklagiller, yeşil bitkiler, balık, süt ürünleri ve kısmen daha az et tüketimi üzerine görünmektedir. Akdeniz diyeti olarak da adlandırılan beslenme şeklinin tarihinin oldukça eski olduğu, özellikle Doğu Akdeniz ve Mezopotamya kökenli bir beslenme olduğu düşünülmektedir. Sümerlerin beslenme alışkanlıkları bu beslenme şekliyle uyumlu görünmektedir. Araştırmalar ayrıca, balığın oldukça yoğun tüketildiğini, kırmızı etin ise daha az tüketildiğini, şarap ve bira üretiminin ve tüketiminin yoğun olduğunu, kısmen domuz eti tüketildiğini, ekmeğin yapımında yoğun olarak arpa unu, az miktarda buğday unu kullanıldığını ve mutfak kültürleri konusunda da hem arkeolojik çalışmalar hem de yazılı kaynaklar bunları göstermektedir. Toplu halde yenilen yemeklerin, şölen, ziyafet ve kutlamaların toplum yaşamında yaygın olduğu, dini törenlerin, bayramların, siyasi ya da askeri zaferlerin ve

özel günlerin bu şölen ve toplu yemek merasimlerinin nedenleri olduğu ifade edilmektedir (Yalçın & Yaman, 2019, s. 450-451).

2.2.2. Sümerlerde Sosyal ve Dini Yapı

Sümerler, tarih sahnesinde yer aldıkları dönem içinde öncülük ettikleri sosyal ve siyasal yeniliklerle çevre devletler ve kültürler üzerinde son derece etkili olmuşlar, oluşturdukları mitler aracılığıyla hayatı daha anlamlı bir şekilde yaşamaya çalışmış ve inanç sistemlerini bu mitler üzerinden şekillendirmişlerdir (Altuncu, 2014, s. 142).

Nitekim eski çağlara bakıldığında Mezopotamya'da hüküm süren dinlerin teolojik temellerinin mitoloji bağlantılı olduğu görülmektedir. Dinlerin mitolojik unsurlarında zaman zaman farklılıklar görüle de evrenin ve insanın yaratılışı, öbür dünya inancı ve tanrıları içine alan bir panteon olduğu inançlarının değişmez unsurlar oldukları bilinmektedir. Zaman içinde tanrı ve tanrıça sayılarının arttığı, tapınakların çoğaldığı ve ruhban sınıfın toplum hayatında kurumsallaştığı dikkat çekmektedir. Din adamları aynı zamanda siyasi ve iktisadi erklere göre toplumların dini yapılanmalarını dizayn edebildikleri görülmektedir. İbadet şekillerine bakıldığında dini törenler, kurban, adak ve dua ritüelleri öne çıkmaktadır. Ancak Sümerlerde bu dini ritüeller ölümden sonrası için değil, dünya yaşamına dair istek ve beklentiler için ya da hastalık, yoksulluk ve felaketlerden korunmak için tanrılara bir saygı göstergesi olarak yapılmaktadır (Altuncu, 2014, s. 142-143).

Sümerlilerde din olgusunun güncel yaşamla ve tabiatla iç içe olduğu görülmekte, bu durum ibadet şekillerinde ve dini ritüellerde çeşitlilik oluşturmaktadır. Şehirlerin gelişimi de bu durumu etkilemiş bir şehir gelişme gösterdiğinde ya da öne çıktığında bu ibadetlere yansımakta, bu durumun sürekliliği ise çeşitliliği artırmaktadır (Altuncu, 2011, s. 81).

Yazılı kaynaklardan elde edilen belgeler ve Sümerologların araştırmaları doğrultusunda, tapınakların Sümerlilerin sosyal yaşamı içinde ve merkezde yer aldığı anlaşılmaktadır. Her şehrin kendi tanrısı, tapınağı ve tapınağı yöneten din görevlileri bulunmaktadır. Başlangıçta tanrı adına bağış ya da üründen pay kabul eden din görevlilerinin, yaşanan felaket ya da olumsuzlukları bağışların azlığına bağlayan kehanetlerde buldukları düşünülmektedir. Zaman içinde hem tapınak görevlilerinin

hem de tapınakların otoritesi artmakta, bağışlar haraca dönüşmektedir. Sümerologların hemfikir oldukları ana konulardan biri, Sümer topraklarının en başından beri tanrılar adına kontrol altına alındığı, tanrı hükümdarlığı inancına yaslanmış olan teokratik düzenin, tapınak kentler ve güçlü din adamı sınıfını doğurduğudur. Bu durum ise tapınakların ve din adamlarının yönetime ve ekonomiye olan doğrudan etkisini açıklamaktadır. Nitekim Sümerlerle ilgili olarak bir tapınak ekonomisi modelinden söz edilmekte ve dini mekan görüntüsünün ötesinde tapınakların halka faizle nakdi ya da ürün ve gümüş üzerinden ödeme yaptığı ve bu yolla kısmi bir kölelik sistemi kurdukları ifade edilmektedir. Tapınakların bazı zamanlarda yönetimle çatışacak kadar güçlü oldukları ve imparatorluğun dağılmasında, devlet otoritesini zayıflatarak rol oynadıkları düşünülmektedir (Akrep, 2017, s. 463-467).

Sümerlerin ahlaki değerlerine ve yaşantılarına dair bilgiler, medeniyetin diğer birçok unsurunda olduğu gibi ahlaki değerlerde de yükseldiğini göstermektedir. Ancak bu noktada dini inancın çok etkili olmadığı görülmektedir. Çünkü ölümden sonraki hayatla ilgili inanışlarının çok da iç açıcı olmadığı bilinmektedir. Ölüler diyarı olarak adlandırılan sonraki yaşamın kasvetli bir yer olduğu düşünülmekte, Sümerlerin istek, beklenti ya da korkuları daha çok bu dünyayla ilgili ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, ahlaki değer yargılarının yüzyıllar boyunca devam eden, kendi kültürel deneyimlerinin ve toplumsal teşkilatlanmalarının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Yine kendilerinin bıraktığı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, doğruluk dürüstlük, adalet, merhamet ve affedicilik önemsedikleri ve yücelttikleri erdemlerin başında geliyordu. Ve buna paralel olarak yalan, riya, adaletsizlik, kötülük, sapkınlık ve zulüm Sümerlerin tiksintiyle karşıladıkları davranış şekillerinin başında gelmektedir. Sümer belgelerinde yönetim kademelerindeki usulsüzlüklerin, görevi kötüye kullanan memurların cezalandırıldığı, ihtiyaç sahiplerinin korunup kollandığı yönünde anlatımlar bulunmaktadır (Kramer, 2002, s. 166-167).

Mezopotamya bölgesinde yeterince taş bulunmadığı için yapılarında çoğunlukla su, toprak ve bu ikisini bağlayıcı malzemelerden yararlanan Sümerlerin, yapı örneklerinden günümüze ulaşan fazla bir şey bulunmamaktadır. Ancak, resim ve mimari birbirine bağlantılı bir gelişme gösterdiği için, mevcut mimari yapıların duvar süslemelerinden toplumsal hayata dair bilgiler edinilebilmektedir. Toplumda sosyal bir sınıflamanın olduğu, bu sınıflamanın en tepesinde rahip kralların bulunduğu, seçkin

sınıfı, hürler sınıfı ve en altta köleler sınıfının bulunduğu bilinmektedir. Duvar süslemelerinde kullandıkları iki boyutlu ve gerçek formuna yakın resimlerden de bu hiyerarşik sınıflama belirgin olarak izlenebilmektedir. Mimarilerinde en göze çarpan yapıların tapınaklar olduğu, sütun ve kemerler kullandıkları ayrıca kubbeli binalar inşa ettikleri görülmektedir. Ay takvimini kullanan burçları bilen Sümer uygarlığı, astronomi ile de yakından ilgilenmektedir. Günümüze ulaşan önemli destanlardan Tufan, Gılgamış ve Yaratılış destanları da Sümerlerin bıraktığı edebi miras içinde gösterilmektedir (Başar & Yıldız, 2019, s. 813).

Eski çağ kültürlerinde büyücülük, falcılık, sihir ya da kehanet gibi olguların dini unsurlar içinde yer aldığı ve sıklıkla başvurulan uygulamalar olduğu bilinmektedir. Hastalıklardan korunmak ya da tedavi amacıyla, korkulan şeylerin önüne geçmek amacıyla, kötü ruhları uzaklaştırmak için büyüye, geleceği görmek arzusu ve merakıyla kehanete başvurulmakta ve bunlar dini unsurlarla aynı çatı altında kabul görmektedir. Hatta tapınaklarda özellikle bu uygulamalarla ilgilenen din adamlarının bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, göksel olayların yerdeki yaşamı etkilediğine inanan Sümerlerin, astrolojiyle ve rüya yorumlarıyla da yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Krallar için rüyalar, tanrıların mesajları ve geleceğin ipuçları olarak değerlendirilmektedir. Sümer yazılı kaynakları, toplumda sıklıkla başvurulan falcılık, kehanet ya da büyücülük gibi uygulamaların, din adamları sınıfı ve siyasi otoriteler tarafından da toplumu kontrol etmek ya da otoritenin devamını sağlamak amacıyla uygulandığını göstermektedir (Altuncu, 2014, s. 151-157).

2.2.3. Sümerlerde Kadın

Toplumlarda din gibi kadınların rolü de ayırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sümerlerde, kadınlar ile erkekler sosyal alanlarda benzer konumda yer alıyor gibi görünse de, eşitliğin olduğunu söylemek mümkün değildir. Şehir devletleri döneminde kadına tanrıçalar nedeniyle dolaylı bir saygı gösterilse de özellikle M.Ö. 2500'lerden sonra, bu durum kadının aleyhine değişmektedir. Sümer toplumu ataerkil bir toplumdur. Bu durum, aile içi rollerde ve evlilik süreçlerinde daha net anlaşılmakta, aile içinde baba daha saygın ve otoriter bir konuma yerleştirilirken, evlilik sürecinde erkek, evlendiği kadının babasına belli bir miktar (terhatu) ödeme yaparak, deyim yerindeyse egemenlik hakkını satın almaktadır.

Sümer medeniyetinde kız çocuklarının babalarının mirasından pay alabilme hakkı yoktur, ancak erkek evlat olmadığı zaman bu hak kız çocukları için doğmaktadır. Aynı zamanda eğer ki evlilikte iç güveyi durumu varsa bu zaman kayınpeder isterse eğer damadı evladı olarak kabul edebilmekte ve ona da kendi mirasından pay bırakabilmektedir (Şimşek, 2012, s. 35-36).

2.2.4. Sümerlerin Devlet ve Yönetim Yapısı

Devlet kavramının ortaya çıkışına dair geliştirilen teorilerden biri olan “Kuvvet ve Mücadele Teorisi” nin ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıkan devletlerin oluşum süreçlerini açıklayabileceği düşünülmektedir. Mezopotamya toplumunun büyük kesimini çobanlar ve çiftçiler oluşturmaktadır. Bazı kaynaklardan hareketle, çoban kesimin çiftçiler üzerinde üstünlük sağlamak amacıyla kuvvet kullandıkları, bu düşünceden yola çıkan sürecin, çiftçiler olmadan yaşamın devam edemeyeceğinin anlaşılması üzerine esas formunu bulduğu ve devlet düşüncesinin ilk tohumlarının bu şekilde atıldığı düşüncesine ulaşılmaktadır. Devamındaki süreçte, mevcut sistemin korunması, topluluğu bir arada ve kontrolde tutma arzusunun yine baskı uygulamalarını yani kuvvet kullanımını gerektirdiği ve bu mücadelenin başarıya ulaşmış halinin de ilk devlet oluşumları olduğu teorisi, Sümerlilerin devletleşme sürecini açıklamak için de kullanılmaktadır. Zira Mezopotamya’da ortaya çıkan ilk devlet modellerinin ev sahipliği yine Sümerlere ait görünmektedir (Düvenci, 2018, s. 106-107).

Sümerlerin tarihini gelişimsel açıdan 10 devreye ayırarak inceleyen Landsberger, birinci devri ülkenin inşası, iskanı, 10 ve son devri de İsa’nın doğumu olarak belirlemektedir. Beşinci devir klasik ve teşkilatlanmanın tam olarak oturduğu şehir prenslikleri devridir. Bu devirde teşkilatlanmanın zirvede olduğu, toprağın işletilmesinin bizzat devlet tarafından organize ve kontrol edildiği, üretimin önce devletin ambarlarında toplanıp, daha sonra halka pay edildiği görülmektedir. Bu sistemi işletecek olan çok sayıda memura ve yazıcıya gereksinim duyulmaktadır. “Ensi” olarak adlandırılan şehir beylerinin yönettiği şehirler, tanrı mertebesine yükseltilmiş merkezi otoriteye yani krala bağlıdırlar. Her şehrin bağlı olduğu farklı bir Tanrı, ruhban sınıfın bağlı olduğu mitlere göre yine her şehrin kendi hususiyeti bulunmaktadır (Landsberger & Çev: Tosun, 1943, s. 697).

Ancak, şehirlerin özerk tanrıları, tüm Sümerlilerce kabul edilmekte ve saygı görmektedir. Bu bağlamda, şehir tanrıları sistemi, ayrıştırıcı değil bütünleştirici bir işlevi yerine getirmektedir. Şehirlerin yönetiminde bulunan rahip krallar, hem ilahi hem de dünyevi iktidarı temsil etmekte ve tanrı adına hizmet etiklerine inanılmaktadır. Çivi yazısı tabletlerden de anlaşıldığı kadarıyla yarı tanrı kabul edilen bu yöneticilerin isimleri bir yıldız sembolüyle birlikte kaydedilmekte ve yöneticilerin ya da tanrı kralların göksel bağları bu şekilde ifade edilmektedir (Bilhan, 1984, s. 304-305).

M.Ö. 3300-2358 tarihleri aralığında medeniyet anlamında en zirvede olan Sümerler, M.Ö. 2897 civarında ise, Lugal-Zagizi hükümdarlığında Batı Asya coğrafyasındaki en büyük ve gelişmiş imparatorluk olarak yükselmektedir. Çağdaşları ile karşılaştırıldığında Sümer kültür ve medeniyetinin bariz biçimde öne çıkmasının nedeninin; kendi örgütsel yapısı bulunan şehir devletlerinde en üst kademedeki en alt kademeye kadar herkesin bu örgütsel yapı içinde yerinin ve işlevinin belirlenmiş olması olduğu düşünülmektedir. Hatta insani vasıflarla donatılmış çok sayıda tanrıların bile mitolojik unsurlar, ritüeller ve törenlerle sosyal yaşamın bir parçası olarak örgütsel yapı içinde konumlandırıldıkları dikkat çekmektedir (Bilhan, 1984, s. 306-307).

Sümerlerde yönetimin unsurlarına bakıldığında siyasal nitelikte bir idarenin varlığı net olarak görülmektedir. Bir başka deyişle, askeri, feodal ya da baskıcı unsurlarla yönetilen bir devlet görüntüsünden çok ideolojik ve toplumun genel kültürel yapısına uyumlu bir yönetim anlayışı dikkat çekmektedir. O dönemdeki medeniyetlerin genel profili ve uygarlık düzeyi dikkate alındığında tarih sahnesinde gerçek anlamda sahneye çıkması binlerce yıl daha süren demokratik yönetim anlayışının da ilk yansımaları sayılabilecek niteliktedir. Ancak belirtmek gerekir ki, sadece Sümerlerde değil Antik Çağ Ortadoğu toplumlarının çoğunun yönetim anlayışında bu durum fark edilmektedir. Hatta en erken dönem Mezopotamya medeniyetlerinde dahi çok gerekli olmadıkça şiddet kullanılmadığı, siyasi ve kültürel ideolojilere şiddetten daha fazla itibar edildiği iddia edilmektedir (Ateş & Ünal, 2004, s. 27).

Birçok toplumda olduğu gibi Sümerlerde de din olgusunun yönetime etkisini görmek mümkündür. Sümerlerin çok tanrılı sisteminde tanrılar üstün niteliklere ve

ölümsüzlüğe sahip olsalar da yemek, içmek, hastalanmak, öfkelenmek, evlenmek ve çocuk sahibi olmak gibi insana benzer nitelikler de taşımakta, dolayısıyla evlenip çoğalan tanrıların sayıları da zamanla çoğalmaktadır. Temsil ettiği şehrin ekonomik ya da siyasi olarak güçlenmesine paralel olarak tanrısı da güçlenmekte ve panteondaki konumu yükselmektedir. Nasıl ki güçlenen kentlerin diğer kentler üzerindeki otoritesi artıyorsa, tanrısının otoritesi de artmakta, başka kentlerde de saygınlık kazanmakta kendisine tapılmaktadır. İşte bu durum, yerel yöneticiler ya da krallar tarafından kullanılmakta siyasi avantaja çevrilmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki Sümerlerde bir tanrının gücü ve saygınlığı yönetimde stratejiye dönüşebilmektedir (Altuncu, 2011, s. 33).

Nitekim arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan belgelerin bazılarında kralların otoritelerini güçlendirmek ve yaptırımlara gerekçe göstermek için din olgusundan yararlandıkları sonucuna varılmaktadır. Sümer krallarının, topluma yönelik talimatnameleri ya da bazı hukuki metinleri yazılı hale getirirken, siyasi beklentileri din üzerinden meşrulaştırdıkları, dinin toplum üzerindeki büyük etkisinin, yine toplumu yönetmek ve yönlendirmek adına kullanıldığı, Sümer yazılı kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Sümer medeniyetini takip eden Sami medeniyetlerinden, Babil, Akad ya da Asurlularda da yöneticilerin dini siyasi erk olarak kullanma eğilimlerinin giderek arttığı dikkat çekmektedir (Eser, 2014, s. 5-6).

2.3. Antik Mısır Medeniyetinde Devlet ve Toplum Yapısı

Mısır uygarlığının yer aldığı coğrafyada yapılan kazılar, Neolitik Çağ ve öncesinde toplum kültürünün yavaş yavaş olgunlaşmaya başladığını ve iş bölümü kavramının ortaya çıktığını göstermektedir. Neolitik Çağ'ın sonunda ve devam eden süreçte, savaşlar nedeniyle sınıfsal farklılaşmanın ve köleliğin olduğu dikkat çekmektedir. M.Ö. 5000'li tarihlerde "nome" olarak da isimlendirilen, farklı kültürleri ve dilleri içinde barındıran şehir devletlerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. En nihayetinde M.Ö. 4000'lere gelindiğinde site devletlerinin bir araya gelmesinden oluşan bugün de bildiğimiz ihtişamlı, büyük Mısır Devleti tarih sahnesinde belirmektedir. Merkezi otoriteye bağlı bu denli etkili bir devlet modelinin kurulabilmesinde Nil Havzası'nın sağladığı uygun koşulların etkili olduğu düşünülmektedir. Kendisine yakın medeniyetlerle kıyaslandığında uygarlık anlamında

son derece ileride olan Mısırlıları, bu günde ilgi odağı olan, piramit adı verilen dev yapılar sembolize etmektedir. Nitekim, Antik Mısır medeniyeti denilince ilk akla gelenler de piramitler, firavunlar ve tapınaklardır (Hüseynova, 2019, s. 123).

Antik Mısır ordu yapısına baktığımız zaman ise Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'ın birleşerek bir devlet halini almasında ordu kullanılmış mıdır bilinmez, ancak Nübyelilere akın düzenlemek ve hem kralı hem de ailesini korumak için birliklerin olduğu bilinmektedir. Mısır'ın tarihi araştırılırken ordunun o fantastik tanrıların ve muhteşem mimarinin çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Mısır'da ordu ilk kurulduğu zamanlarda yerli halklardan değil başta Nübyeliler olmakla başka halklardan oluşturulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise yerel halkın zaman içinde savaşçı bir kavim haline geldiği görülmüştür. Yapılmış olan savaşlar ve akınlara bakıldığı zaman Mısırlıların tarihe damgasını vurmuş medeniyetlere karşı pek te başarılı olmadıkları görülmüştür. Mısır devleti de paralı askerlerden yararlanmıştır, paralı askerlik yapanlar ise onları finanse edenler için bir yıl savaşmak üzere eğitim alırlardı. Genel olarak Mısırlıların orduları savunma üzerine kurulu bir yapıya sahip olmuştur. Bundan ziyade Mısır doğası gereği doğal savunmayla da korunmakta idi, fakat tüm bunlara rağmen zayıf halklar dışında Roma, Makedon gibi çok büyük ve güçlü saldırılar karşısında dayanamadıkları görülmektedir. Mısırlılar yirmi altıncı sülale zamanında ilk kez deniz filosu da kurmuşlardır. Günümüz bilimi donanmayı tarihte bilinen ilk savaş filosu olarak nitelendirmektedir. Araştırmalar zamanı mezarlardan savaşta kullanılan kılıçlar çıkmıştır, aynı zamanda Mısır ordusu bronz, tunç, silahlar maden başlıklara sahip oklar kullanmış, atlı harp arabaları ile de donatıldığı görülmektedir. Hiksoslar döneminde ise orduda atlar at arabaları ile birlikte demirden yapılmış silahlarda kullanılmaya başlamıştır. Genel bakıldığında ise Mısır toplumu ticari olarak dışa açık bir toplum olsa bile askeri açıdan baktığımızda geri kalmaktadır (Felsefe Tarih, 2020).

2.3.1. Antik Mısır'da Ekonomik Yapı

Mısır medeniyetinin kademe kademe ilerleyip gelişen tarihsel sürecinde, firavunlar döneminin başlaması, Aşağı ve Yukarı Mısır arasında gelişen kültür birliğinin olduğu döneme rastlamaktadır. O dönemde, Yukarı Mısır bölgesine Nagada topluluğu hakimdir. Aşağı Mısır toplumunun da kendine özgü bir kültür yapısı ve üretim alanında gelişmiş bir ekonomisi bulunmaktadır. Bu ekonomik sistemin

zamanla Yukarı Mısır toplumuna da yansıdığı ve kültür birliğinin sağlandığı görülmektedir. Bu süreç hiyerarşik yapının oluşmaya başlaması ile devam eder ve hız kazanır. Seçkinler sınıfının oluşması, zenginliğin, ihtişamın yolunu açar ve bu seçkinler sınıfının firavun devletlerinin kuruluşunda oldukça etkili oldukları düşünülmektedir (Dönmez, 2019, s. 6).

Sülaleler döneminde üretimde ticarete ve zenginlikte artış, hiyerarşik yapılanmada daha fazla derinleşme ve siyasal birliğin sağlanmasında yaşanan problemler dikkat çekmektedir. Hiksoslar dönemi olarak da adlandırılan ve yabancı hükümdarların müdahil olduğu dönem, siyasi açıdan yıpranma ve kademeli bir çöküşün sonucunda ortaya çıkmaktadır. İmparatorluklar dönemine gelindiğinde ise, en görkemli zamanlarını yaşayan Mısır, ekonomik, sosyal, siyasal tüm sorunların üstesinden gelmekte, yönetiminin ve kurumlarının her koşula dayanıklı esnek yapısını da ortaya koymaktadır. Hiksoslar yönetimden uzaklaştırılmış ve siyasal istikrar sağlanmıştır. Ancak, Mısır'ın kontrol altında tuttuğu alanın bu kadar genişlemesi onları hem de Hititlilerle hem de Mittanni Devleti'yle karşı karşıya getirmektedir (Kuhrt, 2009, s. 265-275).

Ticaret, Antik Mısır medeniyetinde devleti meşrulaştıran en belirgin unsur olarak bilinmektedir. Sadece kendi sınırları içerisinde değil, çevresindeki medeniyetlerin devletleşmesinde de etkili olan Mısır medeniyeti, özellikle güneyinde yerleşmiş olan toplumların devletleşme süreçlerinde de etkili olmuştur. Bu süreçte Mısır'ın stratejik bir yol izlediği, yakın komşularının devletleşmelerine bir şekilde engel olarak onları kendine bağımlı bir geçiş noktası durumunda tuttuğu, daha uzakta bulunan bazı toplumları ise özellikle destekleyerek ticari ilişkilerini geliştirdiği iddia edilmektedir. Ticaretin gelişimine bağlı olarak daha uzun mesafelere taşınan ve çoğalan ticari ağların kontrol ve güvenliği Mısırlılar için son derece önemli olup, ordunun sınırlardan ziyade bu yolların korunmasına odaklı görev yaptığı düşünülmektedir. O dönemde sınır komşularının göçebe hayat tarzı sınır güvenliği için pek fazla tehdit oluşturmasa da Mısırlılar için ticaret ve ticaret yolları devletin en önemli meselesidir. Diğer yandan, Nil Nehri çevresinde gelişen ticaret ve ticaret ağlarının etkinliği Mısır'ı altın çağına taşımış olsa da M.Ö. 2200'lerde ortaya çıkan siyasi krizin de öncüsüdür. Çünkü seçkinlik artık hanedanla kısıtlı değildir ve siyasi kadrolaşmanın artmasıyla gelirden pay alanların sayısı da artmaktadır. Zaman içinde

güç kaybeden hanedan otoritesi ile bir fetret dönemi de başlamaktadır (Çıvgın, 2015, s. 371).

Sümerlerde olduğu gibi Mısır'da da vergi ciddi bir gelir kaynağı olarak görülmekte ve halktan zorunlu vergiler toplanmaktadır. Hatta bazı arkeolojik kazılar günümüzden 4000 yıl kadar önce Mısır'da ağır bir vergi sisteminin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Günümüze kadar gelen bazı belgelerde ise, bir dönem Mısır'ı yöneten ve esasen Yunan kraliyet soyundan olan Batlamyus'un, vergilendirme işine bir standart getirdiğini göstermektedir. Özellikle ithal ürünlere yüksek vergiler uyguladığını, kamuya ait topraklarda hayvan otlatmanın vergiye tabi olduğunu, çiftçinin ürettiği ürünün yarısını devlete vergi olarak verdiğini hatta satış kiralama faaliyetlerinden bile vergi alındığını ortaya koymaktadır (Sirkeci & Abdula, 2015, s. 1245-1247).

2.3.2. Antik Mısır'da Sosyal ve Dini Yapı

Mısır'ın hem tarihine hem de gelişimsel karakterine yön veren ana unsurun, coğrafi koşullar ve bölgenin izole yapısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, siyasi birliğin sağlanması Mısır tarihinin en belirgin problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim medeniyetin tarihsel sürecine bakıldığında merkezi otoritenin gücüne bağlı olarak ara dönemler ve krallar dönemleri dikkat çekmekte, zaman zaman duraklama dönemlerinin yaşandığı görülmektedir. Siyasi birlik, politik koşullar ve güce bağlı olarak sağlanabilmekte ya da sağlanamamaktadır. Bu nedenle güçlenen ya da zayıf düşen merkezi otoriteye göre, medeniyetin kimi zaman kendi içinde bölündüğü anlaşılmaktadır (İplikçioğlu, 1990, s. 107-109).

Mısır tarihi genel olarak 3 ana dönem olarak ele alınsa da tüm bu dönemler boyunca bilim, siyaset, sanat, eğitim, yönetim ve mimaride medeniyetin devamlı olarak kendini geliştirdiği görülmektedir. Ayrıca yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler, Mısır'ın antik dönem yaşam tarzı, gelenek görenekleri, dini ve dünyevi ritüelleri hakkında aydınlatıcı olmaktadır. Mısır tarihinde öne çıkan bir başka nokta, eski Mısır dönemi de dahil olmak üzere görsel kaynakların son derece fazla olması, Mısırlıların, yaşantılarını resimleme alışkanlıklarının son derece yaygın olmasıdır. Müziğe de düşkün oldukları gözlemlenen Mısırlılara, her türlü ayinde kutlamada hatta savaşta dahi müziğin eşlik ettiği, dini ibadetlerde ve ritüellerde de müziğin ve dansın

yoğun olarak yer aldığı dikkat çekmektedir. Müziğe ve dansa olan bu düşkünlüğün, ilkel inançlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer yandan, görsel kaynaklar bu dans ve müziklerin hasat zamanlarında ya da ekim döneminde de yapıldığı dikkat çekmekte, üretimi artırmak için yararlanıldığı görülmektedir (Hüseynova, 2019, s. 123-124).

Antik Mısır'ın tanrı inancına ve dini yaşantısına bakıldığında kuvvetli bir inançtan ziyade kuvvetli bir kültür göze çarpmakta, çok sayıda yerel ilah olduğu, toplumlarla birlikte zaman zaman ilahların da yer değiştirdiği ve zaman içinde sayılarının oldukça arttığı görülmektedir. Temelde korku, saygı ve hayranlık uyandıran bir kutsallık olsa da tanrılar yerleşim birimlerinin sahibi olarak kabul edilmekte ve dini yaşayış onlar adına yapılan ayinler etrafında kültürün bir parçası olmaktadır (İnan, 1987, s. 218-220).

Bölgede, birbirinden farklı çok sayıda topluluk ve onlara ait inanışların zaman içerisinde birbirine senkronize olduğu, bazı inanç unsurlarının kaybolduğu, yenilerinin oluştuğu ya da bu kaynaşmadan ortak başka inanç unsurlarının doğduğu görülmektedir. Söz gelimi, farklı tanrılar olan Ra'nın ve Amon'un daha sonraki dönemlerde tek bir ilaha dönüşerek Amon-Ra şeklinde adlandırıldığı bilinmektedir. İki hatta bazen üç tanrının aynı şekilde bir araya gelerek yeni bir tanrıya dönüştüğü veya bir tanrının birden fazla şekilde senkronize olarak farklı farklı sistemler içinde yer aldığı görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta, tanrıların birleşerek başka ilahlara dönüştükleri durumlarda bile bireysel olarak varlıklarını devam ettirdikleri, yalnızca yeni formlarında eski güçlerini kaybettikleridir.

Netice itibariyle Mısırlıların çok sayıda tanrıdan oluşan panteonu, dinin ne inanç ne de yaşam boyutunda bir sıkıntı yaratmamakta, Mısırlıların zamana, mekana ya da değişen diğer koşullara göre değişen ve çeşitlenen dini yaşantılarının kültürel hayatı da renklendirip çeşitlendirdiği görülmektedir. Bazı dönemlerde eski Mısır'da monoteist, kimi zamanda henoteistik inanç unsurlarıyla karşılaşılsa da Mısırlılar esasen çok tanrılı bir uygarlık olmuşlardır (Bunsondan & akt Çiftçi, 2010, s. 339-341).

Eski Mısır'da özellikle krallıklar dönemine girilip zenginliğin artmasıyla birlikte toplumda sınıflaşmanın arttığı ve hiyerarşik yapının derinleştiği bilinmektedir. Toplumun alt tabakasında yer alan kesimin genel olarak okur-yazar olmadığı,

mevsimlik işçi olarak tarlalarda ya da inşaat işlerinde çalıştırıldığı, yerel yönetimlerin, dini kurumların ya da yukarı tabakadan kişilerin işlerinde görevlendirildiği bilinmektedir. Mısır toplumunda alt sınıflardaki insanların kayıtlarına ancak orta imparatorluk devrinde yer vermeye başladığı için toplum yaşantısıyla ilgili en az bilgi bu sınıfa aittir (Valbelle, 1992, s. 15-35).

İnsan kaynakları, yönetim düşüncesinin ortaya çıkışından beri var olan doğrudan insana yönelik bir kavramdır ve yönetim düşüncesinin söz konusu olduğu tüm alanlarda, insan kaynakları yönetiminin de var olduğu düşünülmektedir. Mısır piramitlerinin yapımı sırasında yürütülen organizasyon ve bu organizasyonun yönetim biçimi, bu anlamda tarihteki ilk örnekler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde Musa peygamber dönemindeki ünlü “On Emir”, Antik Yunan’da karşımıza çıkan yönetim düşüncesi ve Roma uygarlığının askeri teşkilatlanması örnek teşkil etse de kronolojik olarak da örgütlenmenin büyüklüğü bakımından da Mısır piramitlerinin yapımında görülen teşkilatlanma, insan kaynakları yönetiminin ilk bariz adımı olarak değerlendirilmektedir (Demirkaya, 2006, s. 2).

Mısırlıların sanata olan düşkünlükleri ve bu alanlardaki gelişmişlik düzeyleri, özellikle kabartma levhalar üzerinden izlenebilmektedir. Çok sayıda enstrüman kullandıkları, törenlerde dans edip şarkı söyledikleri hatta küçük çaplı orkestralar kurdukları görülmektedir. Kazılarda arp, davul, çan, flüt, tambur, trompet, lir ve obua gibi müzik aletlerine rastlanmakta, hasat dönemlerinde tarlalarda işçilere flüt dinletildiğini gösteren kabartma levhalara, duvar resimlerine rastlanmaktadır. Mısırlılar müziğin insanlar üzerindeki etkisini bilmekte, eğlenmek için, iyileşmek için, motive olmak ve motive etmek için ve tanrıları memnun etmek için hayatın her alanında müziğe yer vermektedirler (Tekçam, 2017, s. 157-160).

Güçlü bir ekonomileri ve renkli bir kültürleri olan Mısırlıların, sosyal hayatlarının da renkli ve hareketli olduğu düşünülmektedir. İyi yaşamak, hayattan zevk almak, sanatla sporla ilgilenmek ve aktif bir yaşam sürmek, Mısırlıların önem verdikleri konulardır. Eğlence ve oyuna sosyal yaşama geniş yer verildiği, spor müsabakaları düzenlendiği, seçkinlerin, kadınların hatta çocukların bile bu organizasyonlara katıldığı görülmektedir. Yazılı ve görsel kaynaklara bakarak, sporun ve eğlencenin kültürün önemli bir parçası olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Yapılan kazılarda spor salonu olduğu düşünölen alanlara rastlanmakta, yarış pistleri, geniş salonlar ve avlular dikkat çekmektedir. Büyük yapıların duvarlarına resmedilen figürler arasında balıkçılık, atletizm, uzun atlama, yüzme, halter, güreş ve kürek gibi sporlarının yapıldığını gösteren görseller bulunmaktadır (İmamoğlu & Koca, 2018, s. 554).

Wilkinson'a göre, Mısır uygarlığının ortaya çıkışında ve yükselmesinde Nil Nehri'nin etkisi verimli bir bölge olmasının yanında ve ötesinde krallıkların güçlenmesinde askeri faaliyetlerin organizasyonunda dikilitaşların taşınmasında hatta tanrılar adına düzenlenen geçit törenlerinde kullanılmasına kadar görölmektedir. Mısır halkının teknik anlamda sahip olduğu becerisi, kültür zenginliği ve organizasyon başarısı da tabloya eklendiğinde Mısır uygarlığının neden bu denli yükselebildiği daha anlaşılır olmaktadır (Wilkinson, 2013, s. 45-55).

Tarihin en eski ve en büyük medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyeti, yalnızca Nil Nehri'nin bereketli toprakları sayesinde değil, Mısır toplumunun koşullara uyum sağlama kabiliyetiyle ve akılcı yapılanmalarla yönetilmesi sayesinde yükselmektedir. Nil Nehri'nde görölen taşkınları kontrol ederek sistemli tarım yapabilen Mısırlılar, üretim fazlası elde etmişler, bununla ticaret yapmışlar, ticareti ağlara çevirip bu ağları kontrol etmeyi başarmışlar, maden yataklarını işlemişler ve düzenli disiplinli ordu kurabilmişlerdir. Tüm bu etkinlikler iyi bir teşkilatlanma ile yönetilmekte, merkezde ise firavun ve seçkinlerden oluşan yönetim kadrosu bulunmaktadır. Mısırlılarda çok tanrılı dini yapının tanrı-kral olarak adlandırılan firavun egemenliği ile uyumlu bir şekilde devam ettiği dikkat çekmektedir. Din ile oldukça haşır neşir olan Mısır toplumunda güneş en anlamlı kutsal figürdür ve çok sık bir şekilde resmedildiği görölmektedir. Ölümsüz olarak kabul edilen firavunlar için devasa piramitler inşa edilse ve hükümranlıkları boyunca tanrı-kral olarak görölseler bile, bolluğu, zenginliği ve istikrarı devam ettirdikleri sürece tahtta kalabilmektedirler (Başar & Yıldız, 2019, s. 816).

2.3.3. Antik Mısır'da Kadın

Mısır yazılı kaynaklarında ve duvar resimlerinde, toplumsal yaşamda cinsiyet ayırımının olmadığı, hatta çömlek yapımı ve dokumacılık gibi işlerde kadınların da çalıştığı, dükkân işletip ticaret yaptıkları, yemek ve ev işi gibi rutinlerin yanında eğitim

aldıkları ve okuryazar olduklarına dair bilgiler göze çarpmaktadır. Diğer yandan, bazı işlerde firavunların kadın erkek herkesi zorunlu çalıştırdığını ve karşı çıkmanın cezalandırıldığını gösteren yazılı belgeler bulunmaktadır. Okuryazarlık oranları erkeklere kıyasla çok düşük olmakla birlikte, okuryazar kadınlar vardır ve Orta İmparatorluk Dönemi'nden sonra yavaş yavaş okuryazar olan kadınların, Yeni İmparatorluk Dönemi'nde kâtiplik yapabildikleri ve bürokraside söz sahibi olabildikleri de bilinmektedir. Ancak tüm olumlu koşullara rağmen, görsel tasvirlerde kadının erkeğe göre daha küçük ve solunda ya da arkasında yer alan bir figür şeklinde resmedilmesi, toplumsal hayatta tümenden eşit olmadıklarını da göstermektedir (Şimşek, 2012, s. 5-7).

Antik Mısır'da aile yaşantısına ve ilişkilerine bakıldığında kadının diğer antik medeniyetlere nazaran çok daha iyi bir konumda olduğu dikkat çekmektedir. Eski Mısır aynı zamanda evlilik kurumunu kutsal bir zemine oturtan ve bu kurum içinde kadına değer atfeden ilk medeniyettir. Eski Mısırlılar, kadının varlığının neslin devamı için kaçınılmaz olduğunu görmüş ve kadının bu işlevini kutsal kabul etmişlerdir. Evlilikler çoğunlukla küçük yaşlarda yapılmış, akrabalar, kardeşler arası evlilikler, çokeşlilik seçkin tabakada daha fazla görülmüş ve normal kabul edilmiştir. Yine diğer medeniyetlerden farklı olarak, Antik Mısır'da boşanma da normal kabul edilmiş ve şahitler huzurunda eşler evliliği sonlandırabilmişlerdir. Kadın, Mısır'da da ev işlerinde daha fazla sorumluluk yüklenmiş, ancak idari ve siyasi faaliyetlerde bulunabilme, dini ritüellere katılma gibi özgürlüklere de sahip olmuştur. Saraylarda ve şehirlerdeki tapınaklarda erkekler gibi çeşitli görevlerde bulunabilen kadınlar tahta da çıkabilmekte, Eski Mısır'ın yönetim anlayışı buna izin vermektedir. Nitekim Mısır tarihinde tahta çıktığı bilinen çok sayıda kadın yönetici bulunmaktadır (Babila, 2015, s. 129).

Eski Mısır toplumunda belirgin bir cinsiyet ayrımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bireysel değerlendirmeler cinsiyet üzerinden değil, doğrudan kişinin kendi temel özelliklerine ve karakterine bağlı olarak yapılmıştır. Ön Asya coğrafyasının yakın dönem medeniyetlerine bakıldığında, kadına yaklaşım konusunda Mısır'ın farklı bir yerde olduğu dikkat çekmektedir. Eski Mısır'da kadın, siyasal alanda sahip olduğu hak ve özgürlükler dışında, inanç alanında da var olabilmekte hatta kutsal sayılmaktadır. Tanrı "Maet", Eski Mısır medeniyetinin inanç sisteminde önemli bir yer

teşkil etmektedir ve Maet'in inanç esaslarında kadın saygı gösterilmesi gereken bir varlık olarak kabul edilmektedir ve kadına yönelik tüm haksızlık ya da saygısızlıklar tanrıya yapılmış sayılmaktadır. Toplumsal yaşamda bunun yansımaları görülmekte, örneğin Orta Krallık zamanında Mısır'da insanların isimlerinin arkasına ataerkil toplumlardaki uygulamanın tam aksine babanın değil annenin adı eklenerek söylenmektedir. Yine aynı dönemde vefat durumunda mirasın önemli bir bölümü anne tarafına kalmaktadır (Babila, 2015, s. 132).

Mısır, antik dönemde kadının en fazla değer gördüğü, en fazla hak ve özgürlüğe sahip olduğu medeniyetlerden birisidir. Mısır medeniyetinde kadın, toplumsal hayatta erkeğin tamamlayıcısıdır, hukuki hakları vardır ve mülk sahibi olabilir (Kısa, 2012, s. 61).

2.3.4. Antik Mısır'da Devlet ve Yönetim Yapısı

Mısır'da genel olarak devlet olarak tanımlanabilecek siyasal otoritenin doğuşu ve yükselişine bakıldığı zaman, ekonomik temeldeki ilişkilerin ve birikimin önemli olduğu görülmektedir. Mısır bir yandan zengin Nil Nehri ve deltası üzerinde kuruludur diğer yandan da çevresinde ekonomik olarak yararlanabileceği ama siyasal otorite boşluğu yaşayan toplumlar vardır. Mısır bir yandan kendi bölgesindeki kaynakların verimli kullanımı ile zenginleşip yükselirken diğer yandan da çevresindeki toplumlarla kendi lehine olacak şekilde ekonomik ve siyasi ilişkilere girmiş ve bu sayede güçlenmiştir. Mısır bu koşullar altında dünyanın en eski bölgesel krallıklarından birisi olarak ticaret, zanaat ve karmaşık bürokrasi ile yükselmiştir. Ancak Mısır'daki siyasal kurumsallaşmanın derinleşmesi zamanla bu görkemli yükselişin de sonunu getiren ana faktörlerden birisi olmuştur. Çünkü biriken servetin hanedan dışındaki bürokratik elitleri de zenginleştirdikçe hanedanlığın otoritesi zayıflamış ve yer yer bürokrasinin etkili olduğu art arda gelen hanedanlıklar dönemi başlamıştır. Bu da zaman içerisinde Mısır medeniyetinin eski parlaklığını kaybetmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Her ne kadar Mısır'da zenginliğin bürokratların güçlenmesine yol açması söz konusu olsa da Mısır siyasal sistemi Mezopotamya'daki Sümer ve diğer medeniyetlerin siyasal sistemlerine göre daha istikrarlı ve daha uzun ömürlü olmuştur. Bunun en önemli nedeni ise Mısır medeniyetinin doğup geliştiği Nil Havzası ve deltasının dış tehditlerden uzak olması ve çöl, deniz gibi doğal sınırlarla çevrelenmiş

olmasıdır. Mısır'ın bu türden doğal sınırlarla korunaklı bir alanda olması kendi içindeki sorunlara rağmen diğer medeniyetlerin hepsinden daha uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Bu istikrar nihayetinde güçlü krallıkların varlığına imkan vermiş ve krallar çoğu zaman tanrı-kral olarak ülkelerini tek başlarına yönetebilmişlerdir (Günay, 2015, s. 50).

Mısır tarihini üç ana döneme bölerek inceleyen bilim insanları, merkezi yönetimin etkinliğine bağlı olarak; tarih öncesini ayrı, firavunlar dönemi ayrı ve son olarak Yunan dönemini ayrı sınıflandırmakta ve ele almaktadırlar. Ayrıca, başka bir tarihi sınıflandırma da imparatorluklar bağlamında yapılmakta, eski, orta ve son olarak yeni imparatorluk dönemi şeklinde ifade edilmektedir (Başar & Yıldız, 2019, s. 816).

Mısırlıların M.Ö. 2778-2413 yılları arasındaki eski imparatorluk dönemi, aynı zamanda istikrarın da uzun süreli olduğu parlak bir dönemdir. Mısırlılara göre de tarihlerinin bu bölümü medeniyetlerinin altın çağıdır. Piramitlerin de ilk olarak bu dönemde yapılmaya başladığı bilinmektedir. Ayrıca, yine bu dönemde vergi toplanmaya başladığı, tarım ürünleri üzerinden halktan toplanan verginin tek bir merkezde bir araya getirilerek depolandığı ve ambar kurumu olarak adlandırılan sistemin ortaya çıktığı görülmektedir (Desplancques, 2006, s. 48-55).

Nil Nehri'nin verimli havzasında kurulmuş olan Mısır, su bitkileri tarımında oldukça aşama kaydetmiştir ve bugün Mısır'la birlikte anılan "papirüs" de bol miktarda yetiştirilmektedir. Papirüsün liflerini kullanarak elde ettikleri kâğıtları yazı işlerinde kullanan Mısırlılar, dini mektup ve yazışmaları, hesaplamaları, coğrafi bilgileri, edebi metinleri, adli ve tıbbi işlemlerin kaydını yapabilmektedirler. Papirüsler, bu anlamda Mısır tarihine ışık tutan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Yazının bu kadar önemsendiği Mısır toplumunda eğitim de üstünde önemle durulan bir alandır ve farklı türde yazıların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Resimleme yöntemiyle ifade olarak bilinen hiyeroglifin sıklıkla kutsal metinlerin yazımında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Mısır'la ilgili elde edilen toplam yazılı belgenin oldukça fazla bir kısmı yönetimle ilgilidir ve hukukla ilgili metinlere de aynı şekilde yoğun olarak rastlanmaktadır. Bu belgelerde en fazla hiyeroglifin kısaltılmış halinin kullanıldığı görülmektedir. (Memiş, 2008, s. 74-76.98-100)

Dini inanç ve siyaset, toplumların en ciddi ve en etkili kurumsal yapılarıdır. Eski Mısır, bu iki kurumsal yapının iç içe olduğu ilk medeniyetler arasında yer almaktadır. Eski Mısır'ın yönetim yapısına bakıldığında dinin yöneticiler tarafından çok etkili bir yönetim aracı olarak kullanıldığı açık olarak görülmektedir. Meşruiyet endişesi, neredeyse tüm monarşik yönetimlerde din ve siyaseti birbirine bağlamaktadır. Eski Mısır'da da bu durum göze çarpmakta, özellikle Ptolemaios Hanedanı'nın (M.Ö. 305-30), dini çok stratejik bir yönetim aracı olarak kullandığı ve topluma benimsettiği düşünülmektedir. Mısır'da görülen bu yönetim sisteminde meşruiyet dinin dayanağını, güç ise siyasetin en önemli dayanağını oluşturmaktadır. Hükümdar, toplum için kutsal hakikatin yeryüzündeki sembolüdür ve bu durum meşruiyeti sınırsız olarak hanedana sunmaktadır. Daha açık bir anlatımla, dinin siyasetle olan bu bağı ve ilişkisi, yönetenlerin gücünü meşrulaştırmıştır (Güzel, 2017, s. 33-34).

2.4. Antik Yunan Medeniyetinde Devlet ve Toplum Yapısı

Antik Çağ medeniyetleri denince ilk akla gelen medeniyetlerden birisi olan Yunan medeniyeti, farklı coğrafyalarda birçok medeniyetin gelişim gösterdiği bir zamanda ortaya çıkmıştır. Dönemsel olarak bu birbirine yakınlık durumunun ve kendinden önceki Mısır ve benzeri medeniyetlerin mirasının da etkisiyle Yunan medeniyeti, Sümer ya da Mısır medeniyeti gibi tamamen özgün bir medeniyet olmayıp birçok medeniyet ve kültürden etkilenmiş bir medeniyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Yunan devletinin tarihine bakıldığı zaman aynı dönemde yükselişe geçen Perslerle büyük bir mücadele içerisinde olduğu da görülmektedir (Sevinç, 2014, s. 232-233).

Çevresindeki medeniyetlerle etkileşim içine de girmiş olan Yunan medeniyetinin bu açıdan kendinden önceki medeniyetlerden ayrıldığını söylemek mümkündür. Günümüzde Helen Kültürü olarak tanımlanan Antik dönem birikimi sadece Yunanlıların yarattığı bir kültür olmayıp başta Mısır ve Anadolu uygarlıkları olmak üzere çevredeki çeşitli uygarlıklarla kurulan ilişkilerin mirası olarak ele alınabilecek bir toplamdır.

Antik Yunan ordu yapısına baktığımızda ise ağır kalkanlarla ve mızraklarla donanmış olan Antik Yunan'daki şehir devletlerinin vatandaşlarından oluşan Hoplit (Ağır Piyade) askerleri görmekteyiz. Hoplit Yunan askerleri düşmana karşı daha az

sayıda askerle daha çok etkili olabilmek için yeni bir savaşma disiplini denilebilecek “falanks” oluşumunu kullanmışlardır. Bu formasyon ise askerlerin tek başına hareket etmelerini engellenmiş oluyordu, askerlerin ise tek başlarına hareket etmeleri tüm oluşumu tehlikeye atacak ve güçlerini azaltacaktı. Hoplitler zırhlı silahlı ve kabiliyetli yetişkin erkeklerden oluşuyordu ve bu nüfusun üçte birine denk geliyordu denilebilir. Özgür vatandaşlar olan mülk sahipleri, çiftçiler ve zanaatkârlar tarafından temsil ediliyordu. Bütün bunların yanında Hoplitler profesyonel askerler değildiler, bazı zamanlarda yeterli askeri eğitimlerinin olmadığı da görülmekteydi (Mimir Türk Ansiklopedisi, 2020).

2.4.1. Antik Yunan’da Ekonomik Yapı

Antik Yunan’da ekonomik hayat ve toplum yaşantısına baktığımızda tarihi kaynaklar kölelik sistemi üzerine kurulu ekonomide insan gücüne dayanan tüm işleri kölelerin yaptığını, evle ilgili idari sorumlulukları kadınları üstlendiğini, erkeklerin ise daha çok kendilerine ve kendi zevklerine yönelik zaman geçirdiklerini göstermektedir. Agoralarda ve agora içindeki dükkânlarda gezerek vakit geçirmek, sohbet etmek ya da alışveriş yapmak, erkeklerin başlıca meşguliyetleri arasında görülmektedir. Yunan toplumunun, sanata, sanatçıya, zanaat kollarına ve bunlara yönelik eğitime son derece önem verdiği, usta çırak ilişkisinin babadan oğula devredilme suretiyle devam ettiği ve bu devir geleneğinin hem sanatta hem de zanaatta geçerli olduğu bilinmektedir. Agora denilen bu büyük kamusal alanlarda, ticaretin yanı sıra önemli düzeyde bir sosyalleşme yaşanmakta, halk mahkemelere, politik sohbetlere katılabilmekte ve siyasetle ilgilenmektedir. Ancak, kadın sosyal, siyasal ve idari hayatın tamamen dışında tutulmakta, ev idaresi dışında hiçbir alanda söz hakkı bulunmamakta, evi idare etmek ve çocuk büyütmek kadının yegâne görevi sayılmaktadır (Candur, 2019, s. 39-40).

Antik Yunan’ın Helen kentlerinde polislerin idari ve ekonomik yapısına bakıldığında belli başlı merkezler dışında kalan çok sayıda yerleşim yerinde gelir kaynaklarının fazla olmadığı görülmektedir. Buralarda ekonomi daha çok bağış yoluyla döndürülmeye çalışılmaktadır. Klasik Çağ’a gelindiğinde ise Atina ve onun gibi büyük polislerde ekonomiyi besleyen ana gelir kaynaklarının, şehir girişlerinde alınan ödemelerden, liman kullanım ücretlerinden ve özellikle de gümrük vergilerinden oluştuğu görülmektedir. Bir başka gelir kaynağı da kamu arazilerinin

kiralanmasından elde edilen gelirlerdir. Atina’da tarihsel süreç içinde bu gelirlere ilave olarak maden ocaklarından, pazar yerlerinden, özel işyerlerinden ve kölelerden de vergi toplanarak gelir elde edildiği görülmektedir. İlâveten, mahkeme harçları, mahkemelerce kesilen para cezaları ve suçlu bulunanların el konulan varlıkları da polislerin gelirleri arasında yer almaktadır (Aristoteles, 2016, s. 544-556).

İlerleyen süreçte, Fenike alfabesinin kullanılmaya başlaması, yakın denizlerde koloniler oluşturulması, ticari faaliyetlerin canlanması ve paranın kullanımıyla birlikte ticaretin çerçevesi genişlemekte, yeni yeni zanaat kolları oluşmakta ve toplumdaki iş bölümü ihtiyacının çoğalmasına paralel olarak toplum yapısında bazı değişiklikler meydana gelmektedir. Tarımsal üretimde belirgin bir çeşitlenme görülmektedir. Kolonilerdeki artışla birlikte yeni pazarların ortaya çıkması, artan talebe karşılık üretimin niteliği ve şeklini de değiştirmektedir. Bu bakımdan iktisadi yapının değişmeye başladığı görülmektedir. Ancak, artan iş gücü ihtiyacı nedeniyle kölelik sistemi kurumsallaşmıştır. Para ekonomide çok şeyi değiştirmiştir. Faizle para alma ya da borçlanma kavramı ortaya çıkmış, ticarete kullanılan para, aynı zamanda saklanarak zenginlik ve servetin teminatı durumuna yükselmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde, toplumda farklı bir sosyal sınıf daha doğmuştur. Soylular ile köylüler arasında oluşan bu yeni grup, şehirlidir ve aynı zamanda zengindir. Zaman içinde bu sınıfın, elde ettiği kısmi siyasi gücün arkasına köylü sınıfı da alarak soylu kesime karşı mücadele ettiği görülmektedir (Ökte, 2008, s. 39-40).

Örneklere başka medeniyetlerde de rastlanmakla birlikte, Yunan medeniyetinde “agora”nın ve agora ekonomisinin etkinliği dikkat çekicidir. Günümüzün büyük çaptaki iş merkezleri ya da pazar yerleri gibi işlevselliği olan agoralar, serbest ticaretin de insanlık tarihindeki ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. M.Ö. 6. yüzyıl civarlarında devlet denetiminin dışında kalan ve bir nevi özel kamusal alan olan agoralar, serbest ticaretin Yunan kentlerindeki merkezlerini temsil etmektedir (Aktüre, 2018, s. 31-32).

2.4.2. Antik Yunan’da Sosyal ve Dini Yapı

Antik Yunan’da erken dönemde ortaya çıkmaya başlayan ilk sosyal yapıların din ya da soy birliğine dayalı veya küçük iş birliklerine dayalı oldukları görülmektedir. Bu dönemde küçük çapta kurulmaya başlayan bu birlikler, henüz siyasi değil, daha çok

bireysel niteliktedir. Toplumsal ilişkilerin esasını soy ya da kabile birlikleri oluştururken, bu birlikler içinde yaşanan sosyalleşme daha çok aile bireyleri, akrabalar ile ya da komşular ile yürütülmekte ve bu sınırlar içinde kalınmaktadır. İleride ortaya çıkacak olan siyasal örgütlenme dönemlerine kadar Yunan toplumunda soya dayalı birlikler varlığını devam ettirmektedir. Antik dönemdeki bu soya dayalı Yunan toplulukları, oikos, genos, phyle ve phratri gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bunlar arasında genos, en küçük toplumsal yapılanma şeklini ifade etmekte, ortak atadan gelen bireylerden oluşmaktadır. Phratri ise, birden fazla soyun katılımıyla oluşan, genos'tan farklı olarak birincil bağların dışına çıkan daha geniş bir sosyal yapıdır. Bunlardan daha geniş ve aynı zamanda askeri bir ortaklık şekli de olan phyle, kabile olarak da anılmaktadır (Gözlü, 2018, s. 226-227).

Antik Yunan'ın polislerinde toplum sınıflara ayrılmıştır. Araştırmalar toplumun genel olarak üç sınıfa ayrıldığını göstermektedir. Aristokratlar, halk ve yabancılar bu üç sınıfa ifade etmektedir. Bunlar dışında köleler sınıfı da bulunmaktadır ve köleler ile yabancılar vatandaş sayılmadıkları gibi, herhangi bir hukuki hakları da bulunmamaktadır (Sanemoğlu, 2016, s. 42-43).

Ökte ise, daha genel bir sınıflama ile M.Ö. 1000-700 civarlarında antik Yunan toplumunun soylular ve çiftçiler olarak ayrıldıklarını ifade etmektedir. Hem büyük miktarda toprağı hem de siyasal erki ellerinde bulunduran soylular sınıfına karşı, ya çok az toprağı olan ya da kendine ait hiç toprağı olmayan çiftçiler, o dönemki Yunan toplumunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Dönemin soyluları, toprak sahibi olmanın ötesinde kralın yetkilerini yüksek oranda kısıtlayabilmekte, yönetime müdahale edebilmektedir. Tarımsal faaliyetlerde ve hayvancılıkta gelişme kaydettikleri görülen Yunanlıların, o dönem ticari faaliyetlerinin henüz yeterince gelişmediğı görülmektedir. İş gücü ihtiyacı köleler yoluyla sağlanmakta, sitelerde yerleşmiş olan halkın iktisadi faaliyetlerini yine site içindeki küçük pazarlarda gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (Ökte, 2008, s. 39).

Antik Yunan toplumunda çok sayıda tanrı ve tanrıça olduğu bilinmektedir. Günümüzde de popüler olan ve adları çok kişi tarafından bilinen birçok tanrıça vardır. Örneğin Themis, bağı gözleri, elinde tuttuğı terazi ve diğer elindeki kılıç ile hukuk ve adaleti, adaletin keskinliğini sembolize etmektedir. Aslında Yunan mitolojisine göre

doğadaki düzeni ve yasayı sağlayan Themis'in yasası yalnızca insanları değil, tanrıları da kapsayan evrensel bir yasadır. Olympos'ta Zeus'la yan yana oturan Themis'in, aldığı kararlarda Zeus'a danışmanlık yaptığı ve adalete göre tavsiyede bulunduğu anlatılmaktadır. Tanrılar arasındaki toplantılarda başkanlık görevi de yapan Themis, düzenin koruyucusudur (Küçükkayalar, 2012, s. 19-20).

2.4.3. Antik Yunan'da Kadın

Antik Yunan toplumu temelde eril, erkek egemenliğin gayet net bir şekilde görüldüğü bir toplumdur. Mesela cinsellik olgusu, Yunan toplumunda yalnızca erkeğin karşılanacak bir ihtiyacı olarak görülmekte ve bunun ötesinde hiçbir anlam ifade etmemektedir. Yunan toplumunun eril zihniyeti, cinselliği kadın ve erkek arasındaki bir paylaşım olarak değil, sadece erkeğin tatmine odaklı bir görev ya da hizmet olarak görmüştür. Bu durumda kadın da bu hizmeti yerine getirmesi gereken görevli olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Yunan mitolojisinin tanrılarında da görülmektedir ve Yunanların, insanlar gibi evlenen, çocuk sahibi olan, intikam alan ya da aşık olan tanrıları, tanrıçalar ve hatta insanların kadınları üzerinde böyle bir hakka sahiptirler. Bu nedenle Yunan mitolojisinde tanrılar ve tanrıçalar gibi, tanrıların insanlarla ilişkilerinden doğan yarı tanrılarda anlatılmaktadır. Ancak, kadın her koşulda edilgen ve itaatkâr bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır (Gözlü, 2018, s. 6-8).

Ancak tanrılar dünyasındaki bu kadın etkinliğine insanlar dünyasında rastlanmamaktadır. Atina demokrasisinde kadının toplum yaşantısındaki yerine bakıldığında, yalnızca ev ve evin gündelik işleriyle sınırlı bir yaşam alanı görülmektedir. Antik Yunan toplumunda kadın sadece bir erkeğin kızı, başka bir erkeğin eşi ya da annesi olarak var olmuştur. Sosyal sınıf ayrımı da bu durumu değiştirmemekte, her kadın kendi sosyal sınıfı içinde evle sınırlı ve aile dışındaki tüm erkeklere kapalı bir alanda yaşamıştır. Mülkiyet hakkı, eğitim hakkı, yönetime katılım ve özgürlük gibi kavramlar o dönemde bir kadın için söz konusu değildir. Antik Yunan toplumunda evlilik kavramı da günümüzdeki anlamından farklı, kişiler arası değil, daha çok aileler arası yapılan bir anlaşmanın ortaya koyduğu kurumu simgelemektedir. "Enque" adındaki bu anlaşma, doğacak çocukları meşrulaştırmakta ve masrafların taraflarını belirlemektedir. Evlilik neredeyse bir zorunluluk olarak kabul edilmiş, çocuklar çok küçük yaşta bile vasileri tarafından evlendirilmiş ve yeterince

büyüdüklerinde aynı evde yaşamaya başlamışlardır. Dolayısıyla evlilik hem kadın hem erkek için zorunlu bir anlaşmadır. Ancak bu anlaşma içinde kadını çevreleyen ahlak kuralları erkeğe kıyasla oldukça katıdır. Kadına Antik Yunan'da yüklenen tek değer, nüfusu artıran bir araç olmasıdır (Akkaya Kia, 2015, s. 7-8).

Meteklerin yani sitelerde yaşayan yabancıların kadınlarının genel olarak aynı haklara ya da kısıtlamalara sahip olmakla birlikte, çarşıda pazarda ve sosyal hayat içinde kısmen daha rahat davranma ve tek başına dışarı çıkma hakları vardır. Kadın kölelerin hakları ya da yaşam tarzları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak arkeolojik kaynaklar, kadın kölelerin Antik Yunan'da ev işleri dışında madenlerde ya da taş ocaklarında bile çalıştırıldığını göstermektedir. Bu bağlamda eski Yunan toplumunda köle kadınların cinsel kimlik anlamında diğer sınıflardaki kadınlardan farklı algılandığı görülmektedir. O dönemde en özgür koşullara sahip olan kadınların “haterenler” olarak adlandırılan seçkin ailelere mensup olan ve mabetlerde yaşayan kadınlar oldukları düşünülmektedir. Antik Yunan toplumunda kadın tamamen muhafazakâr bir algı içinde var olmaktadır. Ortada fazlaca görünmeyen, bahsi geçmeyen ve bu sayede erdemli olmaya hak kazanan bir kadın algısı hâkimdir (Akkaya Kia, 2015, s. 8-10).

Bir başka çalışmada M.Ö. 3000 ve M.Ö. 1. yüzyıl arasında Ege Havzası'nda ve eski Yunan coğrafyasında yaşayan Grek kadınının toplumsal yaşantı içindeki yeri ele alınmıştır. Çalışmada verilen bilgilere göre bu konuda bilinen en eski kaynaklar aslında M.Ö. 6000'lere kadar gitmektedir. Kazılarda elde edilen ve adına “idol” denilen mermer kadın figürleri oldukça eski tarihlere aittir. İdollerde kadın bedeninin unsurları açık bir biçimde görülmekte, kadının doğurganlık özelliğinin doğayla, doğanın verimliliği ve bereketiyle bağdaştırıldığı düşünülmektedir. Minos uygarlığı dönemine gelindiğinde (M.Ö. 1600 civarları), kadınları toplumsal yaşam içinde yer almaya başladığı görülmektedir. Dini ritüellerin ya da kutlamaları resmedildiği duvar resimlerinde kadınların da olduğu sahneler bulunmakta, rahibe olduğu anlaşılan bazı kadın figürlerine rastlanmaktadır. Bu resimlerde kadınlar genellikle kabarık tören kıyafetleri ile resmedilmekte, rahibelerle birlikte Tanrıça figürleri de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, kazılarda bulunan bu görsel kaynaklar bu tarihlerde Ege Havzası'nda toplum yapısının anaerkil olduğunu ya da dini uygulama ve ritüellerde

anaerkil bir inanç sisteminin hâkim olduğunu düşündürmektedir (Akalin, 2003, s. 18-21).

Antik çağ toplumlarının, bireylerin cinsiyetlerine ve buna bağlı konumlarına yönelik algısı ve zaman içinde çoğunlukla kadın aleyhinde gelişen bu algı mirası, günümüzde de izlerini devam ettirmektedir. Bir başka deyişle, köklerini Antik Çağlardan alan olumsuz kadın imajı, günümüz kadın algısında da kendini göstermektedir. Her ne kadar olumlu, hatta anaerkil sistemler ve dönemlere rastlansa da, genele bakıldığında süreç kadınların aleyhine işlemiştir. Antik Yunan’da idealize edilen ve doğurganlık özelliği nedeniyle zoraki bir kutsallık atfedilen kadın, gerçek yaşamda ve toplumsal hayatta bu zoraki kutsiyetin ilerisine geçememiştir. Fiziksel güçsüzlükleri zaman içinde iradi ve bütünsel bir güçsüzlükle özdeşleştirilen kadınlar, Antik Yunan medeniyetinde zayıf ve yetersiz olarak algılanıp kabul edilmişlerdir. Geç dönem mitolojisinin öğretilerinde Helen’den ötürü bir de savaş ve yıkım sebebi olan kadın, aynı zamanda Altın Çağı bitiren “pandora”, yani yeryüzüne yayılan kötülüklerin kaynağı ve sorumlusudur. Bu algıya sahip bir toplum içinde yetişen ünlü filozof Platon’un metinlerinde de bu toplumsal algının izleri görünmektedir. Kadınların erkeklerden hem ruh hem zeka hem de ahlaken daha aşağıda olduklarını düşünen Platon, Devlet ve Yasalar kitaplarında kadını, ideal devlet yapısı bağlamında toplumsal hayat içinde konumlandırırken, erkekle kadının birlikte ve uyum içinde yaşamasına değinmekte, ancak kadının eksik ve yetersiz olduğunu daha baştan belirtmekte ve kabul etmektedir (Karaaslan, 2014, s. 160-169).

Kadınla ilgili kulağa kötü gelen bazı söylemlerine rağmen, içinde bulunduğu çağın gerçeklikleri ve kadına yönelik son derece olumsuz algı ve koşullar düşünüldüğünde Platon’a doğrudan “feminist” denemese de “proto-feminist” ya da eşitlikçi demek mümkündür. Çünkü Platon, erkek ile kadın arasındaki farkları vurgulamış ancak, toplumda birlikte ve uyum içinde yaşamayı, sorumlulukları paylaşmayı temel alan bir düşüncenin tohumlarını ekmiştir (Arıtürk, 2017, s. 36-38).

Bütün bunlara rağmen Sparta Devleti’nde kadınların diğer Yunan şehirlerinde yaşayan kadınlara göre birçok hakları olmuştur. Sparta’daki kadınların ister çeyiz yoluyla isterse miras yolu ile kazanmış oldukları mülklerin sahibi olabildikleri görünmektedir. Bazı kadınların ise ailelerinde olan erkeklerin savaşta vefat etişinde

zengin olabildikleri görülmektedir. Daha da ileriye gidecek olursak Sparta'da kadınların en sonda Sparta topraklarının neredeyse yarısı üzerinde söz sahibi olduklarını görülmektedir. Bundan ziyade Spartalı kadınlar makulde olsa bir özgürlük sahibiidiler ve kısıtlayıcı olmayan elbiseler giyebilmektedirler. Aynı zamanda şarap içebiliyor ve atletik faaliyette bulunabilmektedirler (Yunan Şehir Devleti, 2020).

2.4.4. Antik Yunan'da Devlet ve Yönetim Yapısı

Yunan medeniyetinin antik dönemdeki siyasal yapısına bakıldığı zaman, bugünün ulus devletlerinden oldukça farklı hatta tam karşısında bir yapılanmasının olduğu görülmektedir. "Polis" devletler, ihtiyaç duydukları her şeyi kendi bünyelerinden karşılayabilmekte, batı toplumlarının siyasal örgütlenmelerinin ilk örneğini temsil etmektedirler. Politika sözcüğü "polis" sözcüğünden türemiştir ve şehir yaşamı, erklerin oluşturduğu sistem, anayasa anlamlarını karşılamaktadır. Yunan ekonomisinin, ağırlıklı olarak kölelik düzeni üstüne inşa edildiği görülmektedir. Yönetimle ilgili sorunların agoralarda tartışıldığı, bu tartışmalara şehir halklarının da katıldığı dikkat çekmektedir (Sanemoğlu, 2016, s. 42-43).

Yönetimle ilgili sorunların tartışılması ve çözümlenmesi sürecine halkın katılımı Sümer ve Mısır yönetim tarzlarında gözlemlenmeyen bir durumdur. Bu açıdan Yunan yönetim anlayışının bu ikisinden köklü bir şekilde ayrıldığını söylemek mümkündür. Çünkü diğer iki medeniyette de yönetimle ilgili konular doğrudan yöneticinin yetki ve otoritesi ile ilgili bir ayrıcalık olup halkın bu konularda görüş belirtmesi ya da çözüm önermesi söz konusu değildir. Antik Yunan'daki bu anlayış günümüzdeki demokrasinin de en önemli ilham kaynaklarından birisini teşkil etmektedir.

Yunanlıların kent devleti (polis) sistemini Batı Anadolu ve Ege Adaları'nın birçoğunda daha önceden güçlü bir egemenlik kurmuş olan İonlardan aldığı kabul edilmektedir. İonların Anadolu'da siyasal örgütlenmelerini kurdukları dönemlere kadar yönetim genellikle güçlü bir hükümdarın egemenliği altında şekillenmiştir. Başta Hititler olmak üzere Anadolu'daki kültür ve medeniyetlerde bunu çok belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Fakat İonların kent devletleri şeklinde örgütledikleri ve bu örgütlenmenin daha sonra Yunanlılara geçerek çok önemli siyasal sonuçlara yol açtığı kabul edilmektedir. Kent devletleri kimi zaman çevresindeki köy ve kasabaları

da içine alan ve kendi kendine yetebilen idari, siyasi ve ekonomik yönetim birimleri olarak o döneme kadar olan idari sistemlerin tamamından farklılaşmaktadır. Polis bu açıdan kendine yeten bir birimdir ve aynı zamanda zgr yönetim birimidir. Daha sonra aynı sistemin Yunanlılarda da devam ettirildiği görülmektedir (Metin & Lamba, 2016, s. 161-163).

Yunan toplumunda nüfusun büyük çoğunluğu Atina, Sparta gibi Şehir devletlerde yerleşik olarak yaşamaktadır. Bu yerleşim yerlerine “site” de denilmekte, bu sitelerinin nüfusu ortalama olarak 350.000-400.000 civarında olmaktadır. Diğer yandan bu nüfus içindeki Yunan vatandaşlarının sayısı yalnızca 25.000 civarında olup, asıl kalabalık kesimi köleler ve sitelerde yerleşik olarak ikamet eden yabancılar oluşturmaktadır. Tam bu noktada, toplumsal sınıflamada ve yaşantıda çok keskin bir ayırım göze çarpmaktadır. Yunan vatandaşlarının en önemli meşgalesini ve ilgi alanını devlet yönetimi ve yönetimle ilgili siyasi faaliyetler oluşturunken, üretim faaliyetlerinin tamamı vatandaş olmayan yabancılar ve köleler tarafından gerçekleştirilmektedir. Soylular sınıfının üretim faaliyetleriyle ve iktisadi konularla olan bağlantısı, bu faaliyetleri yönetme noktasında olmaktadır (Savaş, 2000, s. 28-30).

Yunan medeniyeti, hüküm sürdüğü dönemdeki nüfuzu ve etkisi bakımından önemli yer tutmaktadır. Dönem itibariyle dış tehditlere karşı güvenliği sağlamak öncelikli olduğu için, Yunanlılarda da en yoğun teşkilatlanmanın askeri alanda olduğu ve bürokratik örgütlenmenin de aynı Şekilde önce askeri alanda başladığı görülmektedir. Roma Devleti’nin gücünün kaynağı bu iyi teşkilatlanmış orduya ve bürokrasiye dayanmaktadır. Aynı zamanda son derece ileri bir hukuksal örgütlenmesi de bulunan Yunanlıların, zaman içinde artan yasaların düzenleme ve yorumlama ihtiyacının artmasıyla, bu görevi yerine getirecek kadroları yetiştirmek üzere hukuk eğitimine başladıkları görülmektedir (Çevikbaş, 2014, s. 83).

Yunan medeniyeti genel olarak değerlendirildiğinde Sümer ve Mısır medeniyetlerindeki yönetim anlayıŐlarına göre daha eşitlikçi ve katılımcı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında Yunan medeniyetinin dönemindeki rakipleri ile rekabeti nedeniyle bürokratik yapılanmanın Sümer ve Mısır’dan farklı olarak askeri alanda ağırlık kazandığı görülmektedir. Ayrıca Yunan medeniyeti sanat, estetik ve hukuk alanında da önemli bir miras bırakmıŐtır.

2.5. Antik Mısır, Sümer ve Yunan Medeniyetlerinin Yönetim Yapılarının Günümüze Yansımaları

Antik Çağda Mezopotamya coğrafyasında kurulan Sümer ve Mısır gibi medeniyetler, ekonomik alanlarda ciddi gelişmeler kaydetseler de diğer pek çok alanda aynı gelişmeyi gösterememişlerdir. Nil Havzası'nın verimli toprakları önce tarımın ardından da ticaretin gelişmesini sağlamış ve bunun bir sonucu olarak bu medeniyetlerde zenginleşmiştir. Tarım ve üretim alanında diğer medeniyetlere yol göstermişlerdir ancak iktisadi düşünce, bilim, felsefe, siyaset ve hukuk gibi alanlarda kendilerinden daha az bir ekonomik potansiyeli bulunan batı medeniyetlerinin gerisinde kalmışlardır. Çünkü Mezopotamya'da dinin daha baskın olması, dinle birlikte geleneğin tüm alanları çevreleyen etkinliği, iktisadi düşüncenin ve diğer alanların gelişimini engellemiş, sınırlarını daraltmıştır. Antik Batı medeniyetlerinde ise, ticaretle birlikte fetihler ayrı bir gelir kaynağı olarak ekonomiyi büyütmüştür. Doğuya kıyasla bu medeniyetlerde dinin baskın bir etkisinin bulunmaması ve seküler yapıları, daha bağımsız ve akıl odaklı bir gelişmenin önünü açmıştır. İlimi, iktisadi, hukuki, felsefi ve diğer alanlarda dinin etkisinin daha az, gelenek ve bağımsız düşüncenin etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir (Günay, 2015, s. 62-63).

Günümüzde Avrupa'daki gelişme ve ilerlemenin kaynağında Yunan düşüncesinin bu özgürlükçü ortamının önemli bir etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Hatta Avrupalılık fikrinin savunucuları kendilerini açık bir şekilde Yunan ve Roma'nın devamı olarak görmekten çekinmemekte hatta gurur duymaktadır. Özellikle Rönesans ve reformlardan sonraki seküler Avrupa kimliğinin oluşmasında Antik Yunan medeniyetine ait değerlere ve imgelere güçlü göndermelerin yapıldığı görülmektedir (Aksoy, 2020, s. 26).

Antik çağ medeniyetlerine bakıldığında ekonomik yapının temelinde gelenek ve inanç olduğu görülmektedir. Din olgusu her ne kadar son derece baskın olsa da ekonomi üzerinde geleneğin daha belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Dinlerin tüm Antik Çağ toplumlarında çok tanrılı olması, inanca dayalı ekonomik faaliyetlerin gelişimini kısıtlamaktadır. Sadece Mısır'da ve Hindistan'da bu durumun farklı geliştiği görülmektedir. Mısır toplumunda dine dayalı bir sosyal yapılanma, bir sistem bulunmaktadır. Aynı şekilde Hindistan'da da oldukça katı bir kast sistemi görülmekte,

sosyal sınıflar doğrudan inanç üzerinden belirlenmektedir. Dolayısıyla bu teokratik toplum düzeni, dinin ekonomik alanda baskıcı bir otorite olarak var olmasının önüne geçmekte, Mezopotamya medeniyetleriyle karşılaştırıldığında farklı bir karakter izlenmektedir (Taş & Günay, 2015, s. 143-144).

Antik medeniyetlerde kentlerin yapılaşma biçimi aynı zamanda o kentin hiyerarşik düzenini de yansıtmaktadır. Doğu medeniyetlerinin hiyerarşik düzeninde en tepesinde yer alan kral ve seçkinler, kent nüfusunun en fazla %5-10'u civarındadır. Geri kalan kesimde çok belirgin bir ayrım bulunmamakta ve kentlerde toplu halde yaşamaktadırlar. Zaman içinde uzmanlaşmada görülen artışla birlikte sınıflar arasında çeşitlenme görülecektir.

Ahmet Koçak Sezai Karakoç'un Doğu ve Batı uygarlıklarına dair düşüncelerini ele aldığı çalışmasına göre bir medeniyetin tarih sahnesinde ne kadar uzun süre kalacağı, toplumunun gereksinimlerini karşılama kudreti ile doğru orantılıdır. Bütün medeniyetler öyle ya da böyle birbirlerinden etkilenseler de her birinde kendine özgü baskın bir duygunun hâkimiyeti söz konusudur. Bu duygu Mısır medeniyeti için belirgin bir biçimde "koru" dur. Devasa yapılar ve tapınaklar inşa edilmesinin ardında bu duygu yatarken toplumun yönetilmesinde de korku duygusu hâkimdir. Mezopotamya toplumlarında bu duygu daha çok "hayranlıktır". Özellikle gökyüzündeki düzene ve estetiğe olan hayranlık mimari yapılanmalarına ve yaşamlarına yansımaktadır. Yunan medeniyetinde toplumda ve yönetimde hâkim olan duygunun sanat ve estetik odaklı olduğu görülmektedir. İlerleyen dönemde bu duygu toplumun bilinçaltında daha yerleşik bir hal almaktadır ki, günümüz batı düşüncesinin temelinde de etkileme ve etkilenme olguları önemli yer işgal etmektedir. Hem Mezopotamya kentlerinde hem de Mısır kentlerinde, tapınak ekonomisinin merkezde olduğu görülmektedir. Zaman içinde ticaret yollarının ve ağlarının genişlemesi ile kent merkezlerinde kurulan pazar yerlerinde ekonomik faaliyetler artmaktadır (Koçak, 2016, s. 54).

Yunan medeniyetindeki sanat ve estetikle ilgili bu durum doğrudan kültüre özgü bir şekillenme ile birlikte "agora" adını almaktadır. Antik Yunan'da polis adı verilen kentler ekonomik anlamda kendine yetecek şekilde yapılandırılmışlardır. Her polisin kendi düzenini devam ettiren teşkilatları ve kanunları vardır. Bunlar polisten

polise farklılık gösterse de bir yerleşim merkezinin polis olarak anılabilmesi için kurumsallaşmış olması gerekmektedir. Agora denilen ve bir çeşit kent meydanı görevi üstlenen bu yapılar, bu kurumsallaşmanın en kaçınılmaz parçasıdır. Sosyal, ekonomik her türlü faaliyetin merkezi olan agoralar, Yunan polis kentlerinin kalbi durumundadır. Doğu medeniyetlerinde de tapınaklar sosyalleşmenin merkezidir ancak, Yunan toplumunda bunlardan farklı olarak bu sosyalleşme din olgusundan bağımsız gerçekleşmektedir (Candur, 2019, s. 91-93).

Bu üç medeniyet dairesinin ömrüne eşlik eden bu üç duygunun yönetimde üç farklı karakteristiğe karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Mezopotamya'daki bir tapınma kültürü ve anlayışı olup toplumun da itaatkâr yapısının biçimlenmesine yol açacak bir olgudur. Günümüzde de Ortadoğu toplumlarının zihin yapısında hala aynı mitsel anlayışların bariz bir etkisini görmek mümkündür. Bu da yöneten/yönetilen ilişkisini kutsallaştırılan otorite üzerinden biçimlendirilmektedir. Mısır'daki korkunun ise karşılığı bariz bir şekilde tiranlıktır. Ayrıca Mısır'daki hükümdarların tanrılarla eş kabul edilen statüleri (daha doğrusu firavunların kendilerini tanrı ilan etmeleri) mutlakiyetçi yönetim anlayışının fikri alt yapısıyla yakından ilişkilidir. Antik Yunan'daki sanat ve estetik ise Yunan'a özgü demokrasinin zaman içerisinde olgunlaşarak günümüzdeki eşitlikçi fikirlere ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

Yukarıda yazılanlardan yola çıkarak bu medeniyetlerin günümüzdeki modern sistemlere nasıl bir yansıma yaptığına kısaca bakarsak, Hristiyanlığın doğuşu ile birlikte yeni tek tanrılı bir din ortaya çıktığını ve bu dinin zaman içerisinde Roma Devleti tarafından kabul edildikten sonra batıda git gide yaygınlaşmaya başladığını görebiliriz. Kavimler Göçü ile başlayan Orta Çağ'a gelindiğinde batıda feodalist bir örgütlenme yapısının olduğunu ve burada merkezi otoritenin zayıf olduğunu görmekteyiz. Bu feodalist sistemle yönetilen derebeylikleri birçok alanda kendi kendilerine yetecek şekilde kurulmuşlardı. Bu da bize Antik Yunan'daki merkezi otoritenin olmadığı veya çok zayıf olduğu dönemleri hatırlatmaktadır.

Orta Çağ batısında aynı zamanda git gide dini ideolojinin birçok alanda ağırlık kazanmaya başladığını görebiliyoruz. Bu durum ise Antik Yunan'dan daha ziyade Mezopotamya medeniyetlerinde karşılaştığımız bir durumdur ki, ilerleyen zamanlarda dini ideolojinin iyice yayıldığını, kilisenin ve rahiplerin feodal beylikleri gibi toprak

sahiplerine çevrildiğini, kilisenin kralları bile aforoz etme yetkisine sahip olduğunu, Roma Cermen krallarının papazların önünde diz çökerek taç giyme törenleri düzenlendiğini görmekteyiz. Bu özellikleri ile dinin aynı zamanda siyasi yönetime meşruluk kazandırma aracı olduğunu görüyoruz. Bütün bu dönemlerde ise Antik Yunan'ın en büyük mirası olan özgürlükçü iktisadi düşünce, bilim, sanat, felsefe, demokratik katılımcı yönetim gibi kavramlardan Orta Çağ batısının uzak kaldığını birçok alanda gerileme yaşadığını ve bu dönemi Karanlık Çağ adlandırdıklarını görmekteyiz.

Bu dönemde yapılan mimari eserlere bakıldığında ise yapılan birçok eserlerinde dini ideolojinin baskısı altında yapılmış olan dinle bağdaşan eserlerden ibaret olduğunu görmekteyiz. Yine bu durum Antik Yunan'dan daha çok teokratik Mezopotamya kültürüne yakın görülmektedir. Ancak yapılan eserlerin hemen hemen hepsi estetik görünüm açısından mimaride Antik Yunan'ın yansımaları açıkça sergilenmektedir.

Bu dönemde orta doğu ve Mezopotamya bölgesine baktığımızda İslamiyet'in doğuşuyla birlikte burada da yeni ve tek tanrılı dinin hâkim olduğunu ve merkezden yönetilen bir devlet yönetiminin git gide tüm Ortadoğu ve Mezopotamya bölgesinde yayıldığını görebilmekteyiz. Bu bölgede merkezi bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve yaygınlık kazanması ise Sümerler ve Antik Yunan'dan daha çok Antik Mısır'da karşımıza çıkan bir yönetim şeklidir. Yine İslam dininin hâkim olmaya başladığı ve merkezden yönetilen bir yapının kurulduğu Ortadoğu ve Mezopotamya bölgesi Karanlık Çağ denilen Orta Çağ batısından farklı olarak; ilimde bilimde felsefede ve sanatta İslam'ın altın çağı denilecek kadar yükselme yaşamıştır. İlime, bilime, felsefeye değer vermiş ve bütün bunları hem dini açıdan hem dünyevi açıdan yorumlamıştır. Büyük İslam filozofları olarak kabul edilen bu âlimlerin, (Örnek olarak, Hallacı Mansur, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Tufeyl, İbn-i Rüşd, İbn-i Arabi, İbn-i Haldun) İslam'a uygun veya materyalist açıdan birçok konuda ve alanda yeni antitez ve sentezler ortaya attıklarını görüyoruz.

İslam Âlimlerinin bazılarının bu çalışmaları yaparken ise Orta Çağ Batısından farklı olarak Antik Yunan'ın önemli filozoflarından Hipokrates, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozofların eserlerini Arapçaya çevirerek okuduklarını bazı konularda

etkilendiklerini, yeni fikirlerle yorumladıklarını ve birçok âlimin bu fikirleri İslam'a uygun açıklamaya veya İslam'a uygun hale getirmeye çalıştığını görmekteyiz. İslam'ın ve yaygın olmaya başladığı Asya'dan Mezopotamya'ya buradan Afrika'nın kuzeyine ve Avrupa'nın güney eteklerine kadar, bilimde sanatta ve felsefede ki bu yükselişi ise Antik Yunan'ın bir yansıması gibi görülebilir. Buradaki yönetime baktığımız zaman ise Mısır firavunları gibi yöneticilerin kendilerini tanrı ilan etmesi gibi durumla asla karşılaşmasak da, yöneticilerin burada da yönetimin meşrutiyetini Allah'tan alarak O'nun göndermiş olduğu yasalar doğrultusunda O'nun adına bir yönetim uyguladıklarını savunduklarını görüyoruz.

Din, Orta Çağ batısında olduğu gibi Allah'ın buyrukları, emirleri ve yasakları olmakla yanaşık siyasi yönetimlerinde meşruluk kaynağı idi. Aynı zamanda toplumda ise itaatkârlık ve Allah adına yönetene bağlılık ve ondan korkma görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi Ahmet Koçak'ın, (Koçak, 2016) Sezai Karakoç'un, Doğu Batı ygarlıkları ile ilgili olan düşünceleri üzerinde yapmış olduğu çalışmada ise her medeniyetin yönetilmesinde baskın olan bir duygudan bahsetmektedir. Mısır medeniyetinde bu duygunun korku olduğunu söylemektedir. Devasa yapı ve tapınakların yapılmasındaki ana nedenin de sırf bu korku olduğu düşünülmektedir.

İster Orta Çağ batısında, ister Mezopotamya'da insanların canına korku salacak devasa yapıların yapılmadığını görmekteyiz. Bu devirde ise korku aracı olarak daha çok kutsal metinlerin ve kutsal kitapların kullanıldığı görülmektedir. Nitekim günümüzde hala İslam'ın kutsal kitabını açıp okumadan sadece korkarak ona saygı göstermeye çalışan veya böyle olması gerektiğine inanan fazlasıyla insanın var olduğu düşünülmektedir.

Orta çağ Avrupası'nda Rönesans'ın başlamasıyla birlikte ilime, bilime, sanata, felsefeye verilen önemin artmaya başladığı görülmektedir. Bu dönem ile birlikte batı dünyası, İslam filozoflarının yazmış olduğu eserlerle ve antik Yunan eserleri ile tanışmış olmaları ile batıda bilim, felsefe, sanatın tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Batı dünyası İslam eserleri sayesinde yüzyıllardır okuyamadıkları kendi atalarının yazmış olduğu eserlere kavuşmuş oluyorlar. Bu tarihten sonra Batı Rönesans aydınlarının yazmış olduğu düşünceler esasına dayanarak, başta Niccolo Machiavelli'nin realist yaklaşımla yazmış olduğu Prens eserindeki düşünceleri ile din

devlet ilişkisini ayırmaya çalıştığı ve yönetimin meşrutiyet kaynağının toplum olması gerektiğine dikkat çekildiği görülmektedir. (Machiavelli, 2017) Rönesans'ın ardından gelen reform hareketleriyle geniş yetki sahibi olan kilisenin yetkileri sınırlandırılır. Siyasi hayatı dinin müdahalesinden bağımsız şekillendirebilmek uzun yıllar sonra tekrar antik Yunan düşüncesinin batı dünyasına bir yansıması olarak görülebilir.

Dinde yapılan reformlar ve yeni mezheplerin ortaya çıkması ile birlikte dine ve dinin buyruklarına bakış açısında da farklı fikirler ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak “*Tanrıyı hoşnut edecek hayat sürmenin tek yolu dünyevi ahlakı, manastır çileciliğiyle ortadan kaldırmak değil*” “*Bireyin dünyadaki toplumsal konumuna göre üzerine yüklenen sorumlulukları yerine getirmesidir.*” “*İşte bu bir kişinin ilahi görevidir*” *Martin Luther* (Weber, 2019, s. 80).

Aynı zamanda yeni mezheplere göre çok çalış, tasarruf et, vakit nakittir, gibi anlayışlarla birikmiş sermayeye giden yolda dinin daha öncekinden farklı olarak burada farklı rol oynadığını görüyoruz. Kapitalist sistem içerisinde olan serbest ticaret antik Yunan polislerinde özellikle agoralarda ticaretin rahat ve serbest bir şekilde yapılmasının bir benzemesi gibi görülebilir.

Komünizmi ve eşitliği savunan Marksist düşünce insanları insanlık tarihinin sömüren ve sömürülen ilişkisinden ibaret olduğunu öne sürerek, kapitalist sistemde olan çalışma sisteminin Antik Çağlardan beri günümüze gelen sömürme ilişkisinin farklı şekli ile günümüze yansıması olduğunu savunmaktadırlar. Bu yüzdende güçlünün zayıfı ezdiği bu sisteme dur denmeli ve herkesin eşit şartlarda çalışarak gelirden adil bir pay alması fikrini savunmakta ve yönetimde ve karar almada ise yine herkesin veya çoğunluğun katılarak karar alabilmesi gerektiği sistemi savunmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında Antik Yunan demokrasisinde karar alma sürecine tüm yurttaş haklarına sahip olanların katılarak, kararların alındığı bir sistemin yansıması gibi kabul edebilir miyiz?

Ortadoğu ve Mezopotamya bölgesine baktığımızda ise İslam'ın altın çağında yaşanan o yükseliş devam edememiş ve uzun yıllardır batıdan birçok alanda önde olan Doğu gerilemelere maruz kalmıştır. Günümüzde Ortadoğu ve Mezopotamya toplumlarına baktığımızda din ve devlet ilişkisinin birçoklarında devam ettiğini, toplumların itaatkâr yapılarını ve birçoklarının korkuyla yönetildiğini görebilmekteyiz.

Devletin ve idari yönetimin olduğu her yerde bürokrasinin olduğunu da görmekteyiz. Bu durumun modern devlet açısından da böyle olduğu bilinmektedir. Bürokrasi kavramı araştırıldığında ise Antik Mezopotamya medeniyetlerinde de bu anlayışın ilkel hallerinin olduğu görülmektedir. Merkezi bir otorite ve yönetim sisteminin oluşmaya başladığı Antik Mısır devletinde ise devlet bürokrasisinin ilk halleri görülmektedir. Mısır'dan sonra Roma devleti'nde de hem siyasi hem askeri alanda güçlü bir bürokrasi sistemi ile karşılaşılmaktadır. Bürokrasi kavramı da devletlerin kurulmuş olduğu yıllara ve şartlara göre tabii ki farklılık göstermiştir. Ancak genel olarak baktığımızda Antik Mısır devrinde olan bürokrasi, günümüze kadar devletten devlete geçerek birtakım değişimlere uğramış olsa bile hala yaşamaktadır.

2.6. Antik Mısır, Sümer ve Yunan Medeniyetlerinin Yönetim Yapısının Karşılaştırılması

Yönetim ya da bugün kullanılan şekliyle kamu yönetimi gibi kavramların ilk ortaya çıkışları esasen Mezopotamya'da olmakla birlikte, kronolojik olarak daha eskiye dayanan Mezopotamya medeniyetlerinde henüz belirgin bir idari yapının varlığından bahsedilememektedir. Çünkü yönetim düşüncesi ve kısmi bir yapılanma olsa da merkezi bir egemene bağlı belirgin bir kurumsallaşmaya rastlanmamaktadır. Ancak tarihin ilerleyen zamanlarında Mısır uygarlığında ve Çin'de oldukça iyi örgütlenmiş yönetimlere ve merkezi idare sistemlerine rastlanmaktadır. Bürokrasi kavramı da ilk olarak Mısır'da ortaya çıkmakta, yönetimin belli ilkelerle sağlandığı ilk bürokratik yönetim şekli olarak kabul edilmektedir. Mısır'ın devletleşme ve yönetim alanındaki belirgin yükselişinin ana nedenlerinin, kralların tanrının temsilcileri olarak hükmetmeleri ve ekonominin planlı bir şekilde yönetilmesi olduğu düşünülmektedir (Çevikbaş, 2014, s. 81-82).

İlk uygarlıkların doğum yeri olan Mezopotamya, aynı zamanda ilk ve en uzun soluklu yönetim deneyiminin de coğrafyasıdır. Tarım devrimiyle yaşanan köklü değişimin yansıması ekonomik, sosyal her alanda görülmektedir. Sözgelimi hiyerarşik yapının oluşması, insanların belli merkezlerde toplanarak kentler oluşturmaları ve devletleşmeye giden süreçte bu hiyerarşik örgütlenmenin devlet örgütlenmesinin ilk modelini oluşturması olarak değerlendirilmektedir. Mezopotamya'nın kent-devlet modeli, ilerleyen dönemde Yunan medeniyetinde görülen polislerinin öncüsü

niteliğindedir. Ancak, yönetim şekilleri bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü Mezopotamya'nın nehir, sulama ve kanal odaklı yapılanmasında bu yapıların inşası ve bakımı düzenli ve sürekli bir insan gücü gerektirmekte, bunun sağlanması için örgütsel düzenlilik ve otorite kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla monarşik bir otorite, bağlılık ve iyi işleyen bir bürokrasi düzeni yönetimin esasını oluşturmaktadır. Avrupa uygarlıklarının kent yönetimlerinde bu denli katı bir monarşik yönetim örgütlenmesi bulunmamaktadır. Bir başka önemli farklılık da yönetimlerin ideolojik temellerinde görülmektedir. Mezopotamya'da ve neredeyse tüm Ortadoğu'da teokratik bir yönetim anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Kent devletlerde inşa edilen büyük tapınaklar her şeyin merkezi konumundadır ve yerleşim bunların etrafında yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda hiyerokratik özellikte olan bu monarşik yönetimlerde krallar üzerinden devlete bir kutsiyet de verilmekte, dünyevi yönetim tanrısal yönetimin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Yunan medeniyetinde ideolojik temeller bakımından farklı bir yaklaşım olduğu görülmektedir (Ateş & Ünal, 2004, s. 39-40).

Yazıyı ve rakamları kullanan Doğu uygarlıkları gibi Yunanlılar da yönetim faaliyetlerinde muhasebeden yararlanmışlardır. Sümerlerin M.Ö. 4000'lere dayanan taş ya da kil levhalara işlenmiş muhasebe kayıtlarında ürünlerin ve hayvanlarının miktarlarının kaydedildiği görülmektedir. Devasa tapınakların bulunduğu büyük kentlerde, idari faaliyetlerin daha ön planda olduğu ve birkaç nüshadan oluşan makbuzların kullanıldığı belirtilmektedir. Önceleri tapınaklarla sınırlı olan muhasebe faaliyetleri, daha sonra geniş çaplı organizasyonlar olarak varlığını devam ettirmektedir. Eski Mısır'da ise, yönetim alanında muhasebenin çok daha kapsamlı bir şekilde tutulduğu, bu iş için eğitilmiş kâtiplerin bulunduğu ve bu kâtiplerin toplumda itibarlı kişiler oldukları bilinmektedir. Defter tutan, özel muhasebe yöntemlerine bilen kâtipler, devlet hazinesinin, tapınak girdi çıktılarının kaydını tutmakta, hatta bütçe çalışmaları yapmaktadırlar. Antik Yunan'a baktığımızda yaşadıkları dönem itibarıyla de ileri bir muhasebe bilgisi ve teşkilatının bulunduğu görülmektedir. Tıpkı Sümer ve Mısır'da olduğu gibi, muhasebe ihtiyacı Yunanlılarda da tapınaklar ile başlamaktadır. Gelir gider hesaplarının, yapılacak girişimlerden önce yapılması, kayıtlarda ayrıntılı kronolojik bilgi verilmesi dikkat çekicidir. Nitekim bankacılık faaliyetlerinin, para takası ve kredi verme gibi işlemlerin Yunan medeniyetinde diğer medeniyetlere kıyasla çok daha erken geliştiği düşünülmektedir (Kızıl & Kocur, 2017, s. 330-334).

Yunan toplumunda klasik dönemde hem kentsel yapılaşma hem de toplumsal yapı daha demokratik bir görünüş sergilerken, Helenistik döneme gelindiğinde bu dengenin zengin kesim lehine değiştiği görülmektedir. Lüks düşüncesi öne çıkmakta ve kentsel yapılaşmada gözle görünür hale gelmektedir. Yunan kentlerinin, doğudaki dışa açık yapılaşmadan farklı olarak surlarla çevrildiği ve merkeze dönük bir yapılanma benimsediği dikkat çekmektedir. Yunan kentlerinde yönetim olgusunu kaçınılmaz hale getiren en önemli unsurun, hem etnik, hem de hiyerarşik bakımdan çeşitlilik gösteren toplumun, uyum ve kontrolünün sağlanması olduğu düşünülmektedir. İlk zamanlarda aile, kabile ya da klanlara dayalı daha doğal bir yönetim yapılanması görülürken, zaman içinde kent sınırlarını aşan bir yönetme yetkisi oluşmaktadır. Yunan medeniyetinde polislerin yönetimi siyasal anlamda bir örgütlenmenin de ilk modelidir (Mazı, 2008, s. 42-43).

Yunan medeniyetinin gerek ekonomik gerekse siyasal karakterinin Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinden önemli ölçüde farklı olduğu görülmektedir. Bunun arkasında yatan temel faktör, coğrafi koşulların farklılığı ve bu farkın geçim kaynaklarında farklılaşmaya yol açmasıdır. Sümer ve Mısır medeniyetleri sulak ve verimli arazilerde kurulmuş, tarım ekonomisine dayalı olarak toplumsal ve siyasal örgütlenmesini gerçekleştirmiş medeniyetlerdir. Ancak Yunanistan arazisinin bu iki toplumun yaşadığı bölgeler kadar sulak ve ekilebilir olmayışına bağlı olarak Yunan toplumunun başta deniz ticareti olmak üzere farklı ekonomik faaliyetlere yöneldiği ve toprağa da bu iki medeniyetin toplumu kadar bağımlı olmadıkları görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da toprağa dayalı geleneksel toplum yapısından farklı, ticaretçi ve daha özgür bir toplum yapısının ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca toprağa dayalı ekonominin diğerleri kadar güçlü olmayışının bir sonucu olarak nüfusun kentlerde yoğunlaştığı ve siyasal yapılanmada da kent/site (polis) temelli bir yönetim anlayışının geliştiği görülmektedir (Günay, 2015, s. 50-51).

Tablo 1. Antik Sümer, Mısır ve Yunan medeniyetlerinin kısaca karşılaştırılması.

	Sümerler	Antik Mısır	Atik Yunan
Devlet ve Toplum Yapısı	Parçalı yapıda kent devlet modeli ve memur devleti anlayışına sahip çok iyi teşkilatlanmış toplum yapısı.	Şehir devletleri olarak ortaya çıkmaya başlayan arkasından ise merkezi otoriteye bağlı devlet modeli, iş bölümü kavramının, sınıfsal farklılaşmanın, köleliğin oluşmaya başladığı toplum yapısı.	Polis olarak adlandırılan kent devlet modeli, birçok medeniyetin kültüründen etkilenmiş toplum yapısı.
Ekonomik Yapı	Tarım ve gelişen zanaat ile birlikte ortaya çıkan üretim fazlası sonrasında (tapınak ekonomisi modeli).	Üretim fazlası, ticaret ağları bu ağların kontrol altında tutulması ile uzak toplumlarla karşılıklı ticaret üzerine gelişen ekonomi.	Kölelik sistemi üzerine kurulu ekonomik yapı, zanaat, liman ücretleri, şehir giriş ücretleri, fakir yerlerde bağışlar, faiz ve ticaretin döndüğü yer ise agora.
Vergi Uygulamaları	İlk başlarda gönüllük esasına dayanan sadaka, sonradan zorunlu hal alan vergi sistemi.	Vergiler ciddi gelir kaynağı olarak görülmekte, bazı arkeolojik kazılar günümüzden 4000 yıl önce Mısır'da ağır vergi sisteminin bulunduğunu ortaya koymaktadır.	Vergiler zorunludur, özel iş yerlerinden, maden ocaklarından, kölelerden vergi toplanmıştır.
Sosyal ve Dini Yapı	Tapınakların merkezde yer aldığı sanata düşkünlüğün fazla olduğu sosyal yapı. Teolojik temelini mitlere dayandırıldığı dini yapı. İbadetler adaklar hepsi bu dünya içindir, öteki dünya inancı yok. (onlar için öteki dünya sadece ölüler diyarı)	Müziğin dini ayinlere, tarlada çalışma ve hasat toplamaya da dâhil olduğu sanata spora önem verildiği renkli ve hareketli sosyal yapı. Bir inançtan ziyade kuvvetli bir kültür haline çevrilmiş çok sayıda ilahların olduğu dini yapı.	Erken dönemde sosyal hayat daha çok aile bireyleri, akrabalar ve komşular ile olan ilişkiler ile sınırlı kalmıştır. Polisler döneminde toplum 3 sınıfa ayrılmıştır, aristokratlar halk ve yabancılar, Teolojik temeli mitlere dayanan çok tanrılı ve tanrıçalı dini yapı.
Kadının Yeri	Genelde ataerkil toplum yapısı mevcuttur, kadının hakları vardır, sosyal alanlarda benzer konumlarda yer alıyor gibi görünebiliyorlar, ancak eşitliğin olduğu söylenemez.	Mısır, antik dönemde kadının en fazla değer gördüğü, en fazla hak ve özgürlüğe sahip olduğu medeniyetlerden biridir. (çalışma, eğitim alma, siyasi faaliyet, evlilik hakları, dini alanda var olma hakkı). Örnek olarak tanrıça hakkı.	Ataerkil bir toplum yapısı, kadının toplum içerisindeki yeri sadece ev ve evin gündelik işleri ile sınırlı (mülkiyet hakkı, eğitim hakkı, yönetime katılma hakkı o dönem için söz konusu bile değil) (Sparta istisna)
Ordu Yapısı	Sümerlerde ordu yapısının olduğu görülmektedir. Askerler; tapınak çalışanları, çiftçiler ve çobanlardan oluşmuş ve tunç silahlarla donatılmışlar. Ordu piyadeler ve arabalıları olarak ikiye ayrılmıştır.	Mısırlıların ordu yapısı bulunsa bile görkemli mimarisi ve firavunlarının gerisinde kalmıştır. Önce başka halklardan sonra kendi halklarından ordu kurmuşlar, bronz ve demir silahlar kullanmışlar. İlk savaş filosu Mısırlılara ait olmuştur.	Yunanlılarda da ordu yapılanması görülmektedir. Ağır kalkanlarla ve mızraklarla donanmış Yunan şehir devletinin vatandaşlarından oluşan (ağır piyade) Hoplitlerin oluşturduğu askeri sistem
Devlet ve Yönetim Yapısı	Kuvvet ve mücadele teorisine göre ortaya çıktığı düşünülen parçalı yapıda kent devlet modeli, ideolojik ve toplumun genel kültür yapısına uygun bir yönetim anlayışı.	Kuvvet ve mücadele teorisine göre ortaya çıktığı ekonomik temeldeki ilişkilerle taçlandığı düşünülen devlet yapısı, dinin de araç olarak kullanıldığı merkezi monarşik yönetim.	Lazım olan her şeyi kendi içinde karşılayabilen polis devlet modeli, (batı toplumları siyasal örgütlenmelerinin ilk örneği) sorunların agoralarda tartışıldığı şehir halkının da katıldığı, katılımcı bir yönetim yapısı.

SONUÇ

İnsanoğlu ile yaşıt bir olgu olan yönetim, insan yaşamındaki kaynakların ve imknlerin ihtiyaçlar doğrultusunda yönlendirilmesidir. Yönetim, Şeyler hakkında söz konusu olabileceği gibi insanlar için de söz konusu edilebilmekte ve insanların belirli amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesi, idare edilmesi anlamına gelmektedir. Yönetim kaçınılmaz olarak bir yöneten-yönetilen ayırımına yol açmakta ve yönetenler, yönetme faaliyetini gerçekleştirebilmek için otorite, g ve kaynak gibi ayırt edici imknlara başvurmaktadır.

İnsanların bir araya gelerek bir toplum halini alması ile birlikte yönetim vazgeçilmez bir ihtiyaç halini almış ve yönetim kavramı buna bağlı olarak toplumun nasıl sevk ve idare edildiği, hangi yöntemlerin kullanıldığı, yöneten – yönetici ilişkisinin niteliği gibi birçok farklı tartışma alanını içeren bir kavram halini almıştır. Yönetim, farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir ve buna genellikle toplumların yapısı, karakteristiği, ekonomik ilişkiler, dinsel faktörler gibi birçok faktör yol açmaktadır.

Toplumların yönetimi konusu devlet kavramı ile yakından ilişkili bir konudur ve devletin gerek ortaya çıkışı gerekse örgütlenme biçimi o toplumdaki yönetim yapısını da Őekillendirmektedir. Devletin neden var olduğu ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili tarih boyunca birçok düşünürün kafa yorduğu görülmektedir. Platon, devletin ortaya çıkışını insanlar arasındaki haksızlıkların artmasına bağlarken, Platoncu düşüncenin İslam dünyasındaki önemli temsilcilerinden birisi olan Farabi ise insanların kendi iyilik arayışını kendi doğalarına uygun bir Şekilde gerçekleştirdiklerini ve yönetimlerini de buna göre Őekillendirdiklerini dile getirmektedir. Kralın mutlak egemenliğini savunan T. Hobbes ise insanların bir araya gelerek bir devlet ve yönetim ortaya çıkarmalarını insanlar arasındaki savaş ve Şiddete bağlamaktadır. Buna karşın J. Locke gibi liberal düşünürler ise devletin ve yönetimin ortaya çıkışını, insanların doğasında var olan iyiliğe ve özgürlüğe bağlamaktadır.

Ortaya ıkışı ve yapısının nasıl Şekillendiği farklı kuramlarla çeşitli Şekillerde açıklanan devlet olgusunun ilk ortaya çıktığı yer Mezopotamya'nın verimli arazileri ile Nil Nehri'nin suladığı Mısır bölgesidir. Bu iki bölgede binlerce yıl boyunca farklı yönetimler ortaya çıkmış ve çevresindeki birçok toplumu etkilemiştir. Bunlardan daha

sonraki dönemlerde ise daha batıda köklü bir kültür ve medeniyet Antik Yunan medeniyeti ortaya çıkmıştır. Bu toplumların devlet ve yönetim uygulamalarının bir sonucu olarak devletin kendine bir ideoloji benimsemesi, devlet seçkinlerinin ortaya çıkması, sınıfsal ayırım, iş bölümü, yazılı kayıt sisteminin ortaya çıkması ve gelişmesi, ticaret, bürokrasi ve hukuk, vergileme gibi günümüzde de varlığını sürdüren birçok olgu ortaya çıkmış ve günümüze kadar tarihsel bir miras olarak değişerek de olsa varlığını korumuştur.

Tarihte devletin ve yönetimin ilk ortaya çıktığı bölge olarak kabul edilen Mezopotamya'da ilk siyasi örgütlenmenin Sümerler olduğu kabul edilmektedir. Sümerler ticaret, dinsel inanışlar, yazının icadı gibi birçok alanda insanoğlunun yaşamına yön veren çok önemli miraslar bırakmış bir toplumdur.

Sümerlerin ortaya çıkışı ile ilgili kesin bilgiler yoktur ancak bölgedeki devletleşme sürecinin ve bir yönetim yapısının ortaya çıkışı genel olarak Fırat ve Dicle Nehirlerinin yarattığı tarımsal değerle ilişkilendirilmektedir. Çünkü, Sümer kentlerinin en önemlileri bu iki nehrin arasındaki verimli sulak toprakları ifade eden Mezopotamya'dadır. Bu da Sümerlerin Fırat ve Dicle'nin bereketinin sonucu olarak ortaya çıkan tarımsal zenginliği ana faktör olarak öne çıkarmaktadır. Sümerler bir tarım toplumu olarak ortaya çıkmış olsalar da kentlerin öne çıktığı bir toplumdur. Bu kentlerin varlığı Sümerlerin toprağa bağlı ilişkilerden ziyade kentsel yapıya özgü ilişkiler üzerinden örgütlendiğini ortaya koymaktadır. Sümerlerde tarım kadar ticaretin de yaygın olduğu, sosyal sınıfların olduğu ve dinsel öğelerin toplumsal yapının şekillenmesinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu açıdan tarımsal üretimdeki artışa bağlı olarak bu bölgede bir yönetim örgütlenmesinin ortaya çıktığı kabul edilse bile Sümerler gelişmiş ve karmaşık bir toplum olarak görünmektedir. Öte yandan tarihin en önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilen yazının Sümerler tarafından icat edilmiş olması, Sümerlerin kendi dönemlerindeki toplumların hepsinden daha karmaşık ticari ve ekonomik hesaplamalarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Yazı bu yoğun ve karmaşık ilişkileri düzenleme ihtiyacının bir sonucudur ve Sümerler tarafından icadından sonra insanoğlunun kültür ve medeniyetine yön veren ana faktörlerden birisi olmuştur.

Sümerlerin toplum yapısı ile devlet yapısının birbirine paralellik gösterdiği ve toplumsal yaşayışın devletin biçimine ve yönetim şekline önemli ölçüde etki ettiği görülmektedir. Nüfusun önemli bir kısmı şehirlerde yaşamaktadır ve Sümerlerin gelişme döneminde şehirlerin sayısı önemli ölçüde artmış ve kentler temel yönetim birimlerinden birisi olmuştur. Zaten her kent kendi içinde bir devlet olup bir rahip-kral tarafından yönetilmektedir. Ancak Sümerlerin iyice geliştiği ve refahın arttığı dönemlerden sonra bütün kent yönetimlerinin tek hükümdarın egemenliğine mutlak bir şekilde bağlı hale geldiği de görülmektedir. Din çok önemli bir sosyal ve siyasal olgu olup hükümdarlar tanrı mertebesinde görülmüş, tanrının yeryüzündeki işlerini gören kişiler olarak kabul edilmişlerdir.

Sümerlerde din, öbür dünyadan ziyade günlük yaşamla ilgili bir olgudur. Günlük yaşamı ve toplumsal yaşamı düzenlemede başvurulan önemli bir araçtır. Aynı zamanda devletin yönetim biçiminin de etkili bir parçasıdır. Sümerler ilk modern kent sisteminin ortaya çıktığı bir medeniyettir ve devlet, kamu harcamalarını finanse etmek için önce gönüllülüğe dayalı daha sonra da zorunlu hale getirilmiş olan vergilere başvurmuştur. Bürokrasi önemli ölçüde gelişmiş olup memurların kamu görevleri sırasında suç işlemesine yönelik ağır cezalar konmuştur. Öte yandan Sümer devlet yönetiminde topluma karşı eşitlikçi denebilecek uygulamalar da görülürken sosyal devlet uygulamaları da yaygındır. Devlet yoksullara yardım etmek için üretimden bir pay almanın yanında zenginlerden vergi almaktadır. Sümerlerin bu uygulamasını tarihteki ilk sosyal devlet uygulaması olarak kabul etmek mümkündür. Sonuç olarak insanoğluna yazının yanında birçok yönetsel uygulamayı da miras bırakan Sümerlerin uzun süren medeniyetlerinin gelişimine bağlı olarak birçok uygulamanın ilk örneklerini geliştirmiş bir şekilde hayata geçirdikleri görülmektedir.

Sümerler tarihin ilk yazıyı kullanan ve birçok ilke imza atan medeniyeti iken Mısır ise hem kendi yarattığı değerler hem kendinden önceki ve çevresindeki medeniyetlerden edindiği tecrübelerle Mezopotamya'ya komşu bir bölgede ayrı bir medeniyet dairesi yaratmıştır. Sümerler gibi yazıyı geliştirmiş bir şekilde kullanan Mısır medeniyeti de Sümerlerde olduğu gibi tarımsal üretimin yarattığı zenginlin ortaya çıkardığı siyasi bir örgütlenmedir. Sınıflı bir toplum olarak örgütlenen Mısır toplumunda Sümerlerde kısmi olarak görülen köleliğin daha yaygın bir olgu olduğu, din faktörünün toplumda ve yönetimde oldukça etkili olduğu, Sümerlerde olduğu gibi

tarım kadar ticaretin de önemli olduğu görülmektedir. Mısır'da tarım ve ticaretin gelişmesinin süreç içerisinde önemli bir zenginleşme yarattığı ve bu zenginliğin toplumda sınıflaşmaya ve güçlü bir hiyerarşiye yol açtığı görülmektedir.

Mısır, tarih boyunca Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır ve bu bölgelerde birbirinden inanç ve kültür bakımından oldukça farklı toplumlar yaşamıştır. Fakat tarımın gelişmesinin zamanla kentleri geliştirdiği ve ortaya çıkan merkezi idarenin bu farklı inanç ve kültürleri güçlü bir şekilde otoritesi altında birleştirdiği görülmektedir. Zenginleşmenin yarattığı sınıflaşma ve hiyerarşinin süreç içerisinde tanrısal nitelikli firavunların doğuşuna yol açtığı kabul edilmektedir. Firavunlar tanrı ve ölümsüz olarak kabul edilmektedir ve halkın refahını sağladıkları sürece de sorgulanmamışlardır. Mısır'da çok tanrılı bir yapı vardır ancak bu toplumsal birlik açısından bir sorun teşkil etmemiştir. Çünkü en üstte tanrı-firavun vardır ve onun dolayısıyla da devletin yönetme meşruiyeti dinselidir. Bunun ana nedeni ise gerek kentlerin tanrıları gerekse firavun hükmü altındaki her yerin ve her şeyin sahibi kabul edilmektedir.

Mısır toplumu din karakterli bir toplum olmasına karşın sanat, müzik, spor oldukça yaygın ve gelişmiş durumdadır. Diğer yandan sınıflaşmanın da etkisiyle devletin bu toplumu harekete geçirme becerisi oldukça yüksektir. Günümüzde de Mısır'ın simgesi kabul edilen ve nasıl yapıldığı hala tartışma konusu olan devasa piramitlerin yapılması için ihtiyaç duyulan insan gücünü temin etmenin ancak devletin yönetme becerisi ile mümkün olabileceği kabul edilmektedir. Mısır her ne kadar tarımla doğmuş olsa da ticaretin daha önemli ve yaygın olduğu bir medeniyet olarak dikkat çekmektedir. Devletin komşuluk ilişkilerinde bu ticareti ayakta tutacak şekilde hareket ettiği, üretimden ve ticaretten düzenli bir şekilde vergi topladığı da görülmektedir. Devletin topladığı ürünleri ambar sistemi ile depoladığı görülmektedir.

Sümer ve Mısır medeniyetleri tarihin en eski medeniyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki toplumun da kurmuş oldukları medeniyetler kendilerine özgü karakterleri ile günümüzde bile bıraktıkları mirasın büyüklüğü ile büyük bir saygı görmektedirler. Günümüzde sosyal, ekonomik, siyasi ve idari anlamdaki birçok uygulama ve kurumsal yapının bu iki medeniyetle ortaya çıktığı kabul görmektedir.

Sümer ve Mısır medeniyetleri gibi geleceğe büyük izler bırakan, idari ve siyasi yapısı ile günümüze dahi etki eden bir diğer medeniyet ise Antik Yunan medeniyetidir. Yunan toplumu incelenen diğer iki toplum gibi tarımsal üretimle bağı çok güçlü olan bir toplum değildir. Çünkü Yunanistan coğrafi yapı olarak çok parçalı bir görünüme sahiptir ve arazilerinin önemli bir kısmı dağlık olup verimli tarım arazisi sınırlıdır. Bu nedenle Yunan toplumunun önemli ölçüde deniz kıyısındaki kentlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Yunan medeniyetinde nüfusu ve ekonomisi kendine yeten bu kentler site (polis) olarak adlandırılmakta ve hepsi birbirinden bağımsız olarak kendi yönetimini kendisi yürütmektedir. Bu yönüyle Yunan medeniyetinde Sümerlerde ve Mısırlılarda olduğu gibi güçlü bir merkezi idare yoktur. Birbirinden bağımsız şehir devletleri vardır. Ancak burada da her şehir devletinin kendi tanrısının olduğu görülmektedir. Zaten Yunan panteonundaki tanrıların önemli bir kısmı Sümer ve Mısır etkisiyle benimsenen tanrılardır. Din önemli bir sosyal kurumdur ancak diğer ikisinde olduğu gibi yöneticiye meşruiyet sağlamadığı gibi yönetimin biçimlenmesine de etki etmemektedir. Çünkü Yunan toplumunun yönetimle ilişkisi daha özgürlükçü bir karakteristik sergilemektedir.

Yunan medeniyetinde güçlü bir merkezi otorite olmadığı için kentlerin ve dolayısıyla halkın yaşamında özgürlük daha fazladır. Yunan medeniyetinde de sınıflı bir toplum vardır fakat yurttaş kabul edilen bireylerin doğrudan yönetime katılımı söz konusudur. Bu yönüyle Yunan medeniyetindeki yönetim uygulamaları Sümer ve Mısır'dan kesin bir şekilde ayrılmaktadır. Agora olarak tanımlanan alan bir nevi kamusal işleri de konuşma alanıdır ve toplum yönetimle ilgili meseleleri kendi arasında açıkça konuşabildiği gibi yönetsel kararlara da katılabilmektedir. Yunan yönetim sisteminde görülen bu özellik günümüz demokrasisinin de çekirdeği olarak kabul edilmektedir. Hatta halkın yönetime doğrudan katılımı temsili demokrasinin ötesinde bir doğrudan demokrasi olarak kabul edilmektedir. Fakat bunun sadece yurttaşlara özgü bir ayrıcalık olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Yunan medeniyetindeki yönetim biçimi de diğerlerinde olduğu gibi toplumsal yapının, dinin ve ekonomik imkanların bir uzantısı şeklinde biçimlenmiştir. Toplumun başlangıçta köylüler ve soylular olarak ikiye ayrıldığı bunların haricinde sitelerde yaşayan meteikos denilen yabancıların üçüncü bir kategori olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak Yunan toplumunda güçlü bir kölelik sistemi de vardır ve insan

gücüne dayanan bütün işleri köleler yapmaktadır. Erkekler evin dışında vakit geçirirken kadınlar ise Sümer ve Mısır'da olduğu gibi haklara sahip değildir ve sadece ev işleri, üreme ve çocuk büyütmeyle görevlidir.

Yunan toplumunda tarım gelişmemiş olduğu için kamu gelirleri önemli ölçüde ticareti faaliyetlerden elde edilen gelirlerden alınan vergilere bağlıdır. Ayrıca mahkeme harçları, kamusal malların ve arazilerin kiralanması, cezalara bağlı gelirler devletin önemli gelir kaynaklarıdır. Yunan kentlerinde ticaretle ve faiz gelirleriyle zengin olanlar da zaman içerisinde soylular gibi sınıfsal bir yapıya kavuşmuş ve bu iki grup arasında siyasi mücadeleler yaşanmıştır. Bu durum Orta Çağ'ın sonlarına doğru ortaya çıkan burjuvazinin aristokrasi karşısında verdiği mücadeleyi andırmaktadır. Öte yandan Yunan toplumunda para kullanılmış ve borçlanma karşılığı faiz yaygın bir uygulama olmuştur. Zaten kentli zengin sınıfın ortaya çıkışı önemli ölçüde parasal ilişkilerle olmuştur. Yunan toplumu kendinden önceki toplumlardan birçok uygulamayı miras olarak alan ve yer yer kendine uyarlayan gelişmiş bir toplumdur. Fenikelilerden yazıyı alan Yunanlıların çok güçlü bir edebiyat ve sanat yarattığı, hukukun geliştiği, sanat ve zanaatın önemli ölçüde geliştiği görülmektedir.

Sonuç olarak incelemiş olduğumuz bu üç medeniyeti sosyokültürel, ekonomik faaliyetler, mimari yapı, toplum yapısı, kadının toplumdaki yeri, dinin önemi gibi alanlarda olduğu gibi devletin ortaya çıkması ve yönetim yapıları açısından da biraz daha yakından tanımış olduk. Bu üç medeniyette bazı alanlarda benzerliklerin olduğu gibi farklılıklarında olduğunu görmüş olduk. Özellikle Antik Yunan medeniyetinin Mezopotamya ve Nil Vadisi'nde ortaya çıkmış olan Sümer ve Antik Mısır medeniyetlerinden bazı alanlarda farklılıklarını görmüş olduk. Yine çok tanrılı din inancı açısından üç medeniyette de bir benzerliğin olduğunu görmekteyiz. Yönetim yapılarına bakıldığında ise Mezopotamya da ortaya çıkan ve birçok alanda yapmış oldukları buluş ve icatlarla insanoğlunun ilk öğretmenleri sayılan Sümerlerde baskı, şiddet, askeri zorbalıkla uygulanan bir yönetim anlayışı yerine toplumun genel kültür yapısına uygun olan bir yönetim anlayışının olduğu karşımıza çıkmaktadır. Yine Mezopotamya'ya yakın Nil Vadisi'nin bir armağanı olarak da adlandırılan ve bereketli topraklarında kurulmuş olan Antik Mısır devleti de Sümerler gibi insanlığa birçok alanda yenilikler kazandırmayı başarmıştır. Aynı zamanda yukarıda da belirttiğimiz gibi yönetim ve bürokrasi alanında da Antik Mısır'ın öncülük yaptığını görülmektedir.

Antik Mısır'ın devlet yönetiminde ise merkezden yönetilen, başında firavunun bulunduğu monarşik yönetim, dinin aşırı derecede yönetime dâhil edildiği ve korku hissinin topluma son derece fazla benimsetilerek yönetildiği sistemi görmekteyiz. Avrupa siyasal örgütlenmesinin de ilk örneklerini temsil eden Antik Yunan devlet yönetiminin Ortadoğu medeniyetlerinden farklı olduğu dikkat çekmektedir. Buradaki yönetimde dinin yönetime aynı zamanda günlük yaşama fazla müdahale etmediğini görmekteyiz. Antik Yunan'da yönetimle ilgili tartışmalara ve karar alma sürecine yurttaş kabul edilen herkesin katılabildiği görülmektedir. Bu bakımdan da demokratik yönetimin ilk uygulanmasının Yunanlılar tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. Ne kadar demokratik bir yönetim olsa bile monarşik sistemle yönetilen Mısır devletinde kadına verilen siyasal hakların yüzde biri bile Yunanlılar tarafından kadına verilmemiştir. Bu açıdan da bakıldığında aslında eşitlikçi ve demokratik bir yönetim anlayışı fikrini ne kadar doğruluyor diye düşündürücüdür.

KAYNAKÇA

- Akalın, A. G. (2003). Eskiçağ'da Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 17-47.
- Akkaya Kia, R. (2015). Atina'daki Demokrasiden Orta Çağ'a Kadın Dünyası ve Kadın Filozoflar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73, 7-20.
- Akrep, M. Y. (2017). Sümer Ekonomisinde Tapınak Faktörü. *Mavi Atlas*, 5(2), 458-473.
- Aksoy, E. G. (2020). Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Evrimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(45), 26-39.
- Akt Nişancı Terry, G., & Franklin, S. (1985). *Les Principes Des Management Economica*. Paris.
- Akt Nişancı, B. (1995). *La Gestion Dynamique*. Paris.
- Aktüre, S. (2018). *Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri* (1 b.). İstanbul: 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altuncu, A. (2011). Sümerlerin Dini, Tarihi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ.
- Altuncu, A. (2014). Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 141-165.
- Arda, Z., Şahin, H., & Büyükkol, S. (2013). İlk Çağdan Modernizme Bilim Sanat Felsefe Buluşmaları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 136-144.
- Aristoteles. (2016). *Oikonomika Aristoteles özelinde Antik Dönem Ekonomi Kavramı üzerine genel değerlendirme* (1 b.). (B. Takmer, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Arıtürk, M. H. (2017). Platon'un Toplum İdeali İçerisinde Kadının Yeri. *Düşünme Dergisi*(10), 28-38.
- Arslanel, M., & Eryücel, E. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), s. 1-20.
- Ateş, H., & Ünal, S. (2004). Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), s. 21-42.

- Aybudak, U. (2017). Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), s. 226-237.
- Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.
- Babila, M. H. (2015). Eski Mısır'da Kadın. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 129-144.
- Başar, G., & Yıldız, E. M. (2019). Tarih Öncesinden Günümüze Modern Dünya ve Çağdaş Resim. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*(42-Kasım), 811-824.
- Bilgiç, E. (1982). Atatürk Fakültemiz ve Kürsümüz Sümerlilerin Tarih Kültür ve Medeniyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 75-121.
- Bilhan, S. (1984). Asya Eğitim Felsefesine Tarihsel Bir Yaklaşım. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 17(1), s. 303-339.
- Bunsondan, M., & akt Çiftçi, M. (2010). Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Konya*.
- Can, A. (2018). *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (6. Baskı b.). Ankara: PEGEM Akademi.
- Candur, H. (2019). Antik Çağda Agora. *Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, 39-40.
- Crawford, H. (2010). *Sümer ve Sümerler*. (Uzan.N, Çev.) Ankara.
- Çapar, S., & Yıldırım, Ş. (2012). Hobbes ve Lock'un Devlet Düşüncesine Katkıları. *Türk İdare Dergisi*(474), 77-102.
- Çevikbaş, R. (2014). Bürokrasi Kuramı ve Yönetmel İşlevi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 75-102.
- Çığ, M. (1993). *Zaman Tuneliyle Sümere Yolculuk* (1 Baskı b.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çıvgın, İ. (2015). Mısır Eski Krallığı (MÖ. 2700-2200) Devrindeki Ticari Ağların Mısır Uygarlığı İle Nübye/Sudan Devletleşmesi Üzerindeki Etkileri. *TAD*, 34(58), 371-424.
- Demir, M. İ. (2018, Mayıs 08). Siyasal İletişim Kavramsal bir Derleme. *International Journal of Art Culture Communication*.

- Demirkaya, H. (2006). İnsan Kaynakları Bölümünün Organizasyonu. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 1-21.
- Desplancques, S. (2006). *Antik Mısır* (1 b.). (İ. Yergüz, Çev.) Ankara: Dost Kitapevi.
- Dönmez, O. (2019). Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli*.
- Durmuş, İ. (2018). Sümerlerin Kökeni ve Kültürü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17 Ek Özel Sayı), 177-200.
- Dursun, D. (1992). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 133-135.
- Düvenci, S. (2018). Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya'da Devletin Ortaya Çıkışı. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 106-117.
- Ebu Nasr El-Farabi. (2011). *El-Medinetü'l Fazıla (Mabadi' Ara Ah Al-Madına Al-Fadıla)* (3 b.). (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Divan Kitap Yayınları.
- Erdoğan, E. (2016). Bilimin Doğuşunu Tarihsel Süreklilik İçinde İrdeleme, Bilimin Doğuşu. *Lokman Hekim Dergisi*, 6(3), 165-173.
- Eryılmaz, B. (2014). *Kamu Yönetimi (Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar)* (7 b.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eser, E. (2014). Eski Yakındoğuda Din - Siyaset İlişkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli*.
- Felsefe Tarih*. (2020, mart 22). ekim 25, 2020 tarihinde mustafaşeker.com: <https://xn--mustafaeker-xgc.com.tr/antik-misir'da-ordu-yapisi.html> adresinden alındı
- Gözlü, A. (2018). Antik Yunan Pantheonunda Cinsel Zorbalığın Antropomorfizmi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(15), 1-21.
- Gözlü, A. (2018). Eski Yunan Karanlık Çağ'ında (M.Ö XI-VIII Yüzyıllar) Sosyal Gruplar ve Siyasal Yapı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 226-244.
- Güler, B. A. (2006). Yönetim Düşünü ve Kuramları Ne Genişlikte Bir Araştırma Alanıdır. , *Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek, Çalışma Notu, Mart-2005- Ocak 2006*. 11 15, 2020 tarihinde <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/yondusunu.pdf> adresinden alındı

- Günay, E. (2015). Antik Çağ Ekonomileri ve Gelenek ile Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Oluşan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin özellikleri. *Internatioanal Journal of Academic Value Studies*, 1(1), 46-64.
- Güzel, E. (2017). Eski Mısır Tarihindeki Dinsel Yönetim Stratejisinin Ptolemaios Hanedanındaki Yansımaları. *Asyadan Avrupaya Uluslararası Sosyal Bilim Dergisi*(2), 27-36.
- Hobbes, T. (2007). *Elementa Philosophia DE CIVE (Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri)* (Birinci Baskı b.). (D. Zarakolu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Huntington, S. P., & Dominquez, J. I. (1975). *Siyasal Gelişme*. (E. Özbudun, Çev.) İstanbul: Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Hüseynova, G. (2019). Eski Mısır Kralları Döneminde Sanat ve Müzik Kültürü Üzerine Kısa Bir İnceleme. *The Journal of Social Science*, 3(5), s. 122-135.
- İmamoğlu, G., & Koca, F. (2018). Eski Çağda Mısır'da Boks, Güreş ve Eskirim ile İlgili Figürler Üzerine Yorumlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 554-559.
- İnan, A. (1987). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnanç, M. D. (2018, Kasım 3). Siyasal İletişim: Kavramsal Bir Derleme.
- İplikçioğlu, B. (1990). *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Kapani, M. (1992). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi .
- Kapani, M. (2009). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, Y. (2018). *Tarih 1. T.C Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü*. Ankara: Açık Öğretim Daire Başkanlığı.
- Karaaslan, D. (2014). Antik Yunan'da Kadın Olmak. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 159-174.
- Kılıç, Y., & Eser, E. (2019). Mezopotamya Kent Devletlerinin Kuruluş Nazariyeleri ve Etkin Bir Faktör Olarak Din. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 519-545.
- Kısa, A. Y. (2012). Nizami'nin Leyla ile Mecnun Eseri ile Johan Wolfgang Van Gorthe'nin, Die Lieden Des Jungen Werthers (Genç Werther'in Acıları Adlı Eserinde Sevgili İmgesi ve Kadın Algısı). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Atatürk Üniversitesi)*.

- Kızıllı, C., & Kocur, K. (2017). Antik Çağda Muhasebe ve Dinlerin Muhasebeye Bakış Açısı. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(10), 327-339.
- Koçak, A. (2016, nisan 5). Sezai Karakoç'un Fikri Yazılarında Doğu ve Batı Medeniyeti Tasavvuru. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 51-63.
- Kramer, S. (2002). *Sümerler* (1 Basım b.). (B. Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kuhrt, A. (2009). *Eski Çağda Yakın Doğu*. (Şendil.D, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükayalar, Ç. (2012). Adalet Tanrıçaları. *Hukuk Gündemi*, 19-22.
- Landsberger, B., & Çev: Tosun, M. (1943). Sümerler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(5), 695-702.
- Locke, J. (2020). *Yönetim Üzerine İki İnceleme*. (Ö. Saruhanlıoğlu, Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Machiavelli, N. (2017). *Prens*. (N. Yeni, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Mazı, F. (2008). Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekana Yansıması. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mustafa Kemal Üniversitesi*, 5(10), 33-48.
- Memiş, E. (2008). *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi* (4 b.). Bursa: Ekim Basım Yayın.
- Metin, H., & Lamba, M. (2016). Hititler'den Roma İmparatorluğu'na Kadar Anadolu Uygarlıklarında Yönetim Yapısı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 161-163.
- Mieroop, M. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi*. (Gül.S, Çev.) İstanbul: Homer Yayınevi.
- Mimir Türk Ansiklopedisi*. (2020, ekim 22). [mimirbook.com: https://mimirbook.com/tr/7f44117f1a4](https://mimirbook.com/tr/7f44117f1a4) adresinden alındı
- Nişancı, Z. N. (2015). Geçmişten Günümüze Yönetim Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 257-294.
- Ökte, M. (2008). Antik Çağda İktisadi Düşünce. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 39-40.
- Platon. (2009). *Devlet*. (N. Akbıyık, Çev.) Lacivert Yayın Evi - Antik Batı Klasikleri.
- Roaf, M. (1996). *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. (Kılıç.Z, Çev.)
- Rousseau, J. (2019). *Toplum Sözleşmesi*. (G. Akçeşme, Çev.) Ankara: Mahzen Yayınları.
- Sanemoğlu, O. (2016). Antik Yunan Siyasal Düşüncesinde İnsan ve Toplum Anlayışı, Platon ve Aristoteles İnsan & İnsan. 3(10), 42-63.

- Savaş, V. (2000). *İktisadın Tarihi* (4 b.). Ankara: Siyasal Kitap Evi.
- Sevinç, H. (2014). Yunan'ın Çağdaş Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal Ve Dinsel Düşünüş. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 232-251.
- Sezgül, İ. (2008). Farabi'nin Siyaset Felsefesi. *Felsefe Dünyası*.
- Sirkeci, O., & Abdula, M. (2015). Ortadoğu Uygarlıklarında Vergi Uygulamaları. *International Journal of Social Sciences and Education Resarch*, 1(4), 1239-1252.
- Şimşek, F. (2012). Mısır Mezopotamya ve Anadolu'da Kadın (M.Ö 6 Y.Y kadar). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara*, s. 35-36.
- Tabanlı, F. (2018, Temmuz). Thomas Hobbes ve John Locke'un Devletin Kökeni Hakkındaki Görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 331-353.
- Tarih Bilimi*. (2017, kasım 4). eylül 17, 2020 tarihinde tarihbilimi.gen.tr: <https://www.tarihbilimi.gen.tr/sumerler/#Sumerlerde-Ordu-Teskilati> adresinden alındı
- Taş, S., & Günay, E. (2015). Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları. *Sosyal Bilimler Dergisi, Sütçü İmam Üniversitesi*, 12(2), 141-166.
- Tekçam, G. (2017). Eski Mısır Uygarlığında Müzik ve Müzik Enstürmanları. *Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*(12), 155-170.
- Valbelle, D. (1992). *Eski Mısır'da Yaşam*. (C. Muhtaroglu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vercoutter, J. (2016). *Eski Mısır*. (Çaykaya.E, Çev.) Ankara: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Cilt 4). (G. Rızaoğlu, Çev.) İstanbul: Oda Yayınları.
- Wilkinson, T. (2013). *Eski Mısır M.Ö 3000 den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*. (Ü. H. Yolsal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Yalçın, E., & Yaman, M. (2019). Yazılı Kaynaklara Göre Sümer Mutfağının Günümüze Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 536-542.
- Yayla, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yenisu, E., Şahin, F., & Öztekkeli, H. (2019). Yönetim Düşüncesinin Evriminde Sistem Kuramının Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 514-527.

Yılmaz, N. (2014). Antik Yunan Dönemi Karşılaştırmalı Siyaset Biliminde Sistem Sınıflandırmalarına Genel Bir Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(1), s. 123-138.

Yunan Şehir Devleti. (2020, aralık 4). tr.khanacademy.org: <https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/classical-greece/a/the-greek-polis> adresinden alındı

TABLO LİSTESİ

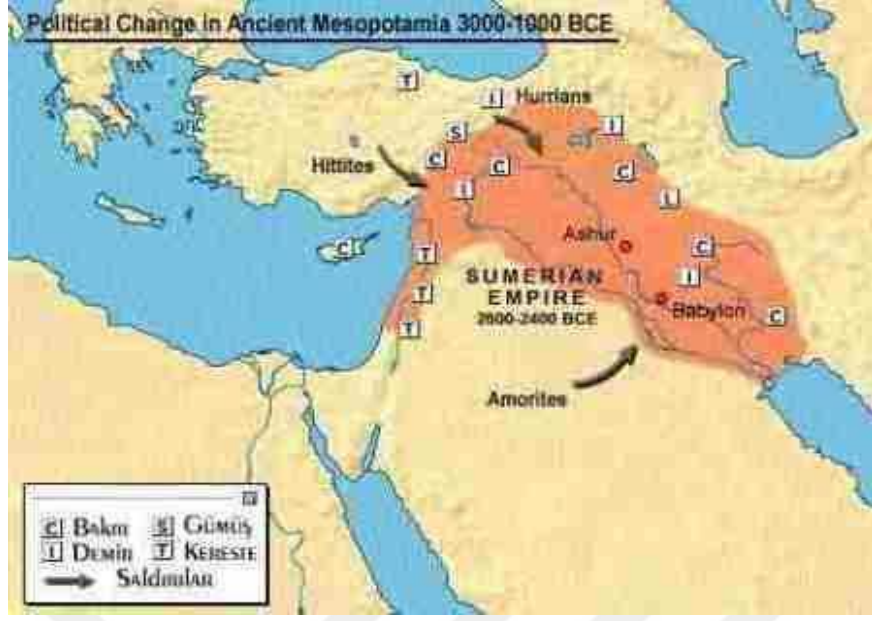
Tablo 1. Antik Sümer, Mısır ve Yunan medeniyetlerinin kısaca karşılaştırılması 83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Antik Sümerler Haritası.....	100
Şekil 2. Gil Levha Üzerine Yazılmış Çivi Yazısı.....	100
Şekil 3. Çivi Yazısı ve Latin Harflerinin Karşılaştırılması.	101
Şekil 4. Antik Mısır Haritası.....	101
Şekil 5. Antik Yunan Kent Devletleri Haritası.....	102

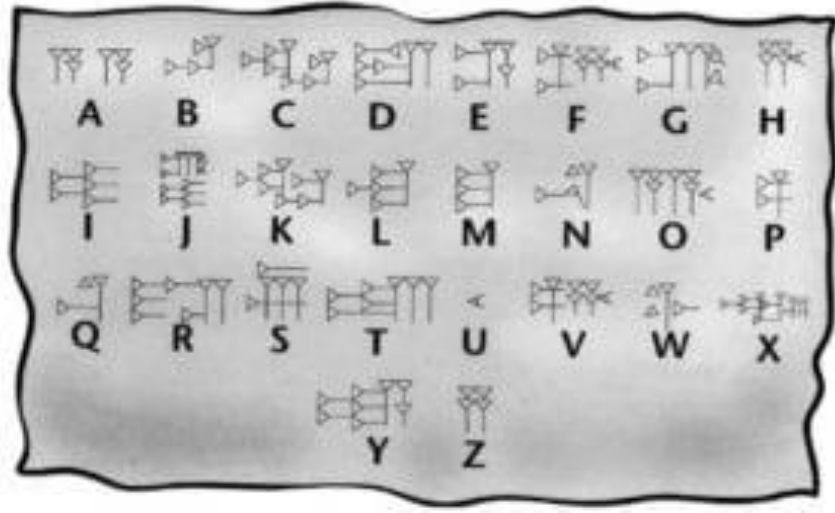
Şekil 1. Antik Sümerler Haritası.

Kaynak: http://www.medeniyetufku.com/wp-content/uploads/2015/07/sumer_harita.jpg

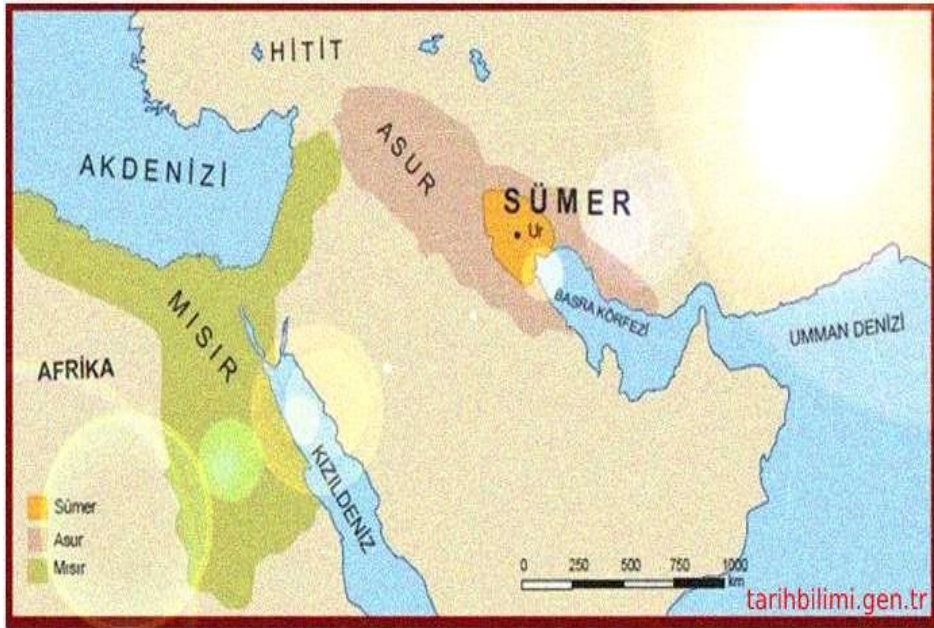

Şekil 2. Gil Levha Üzerine Yazılmış Çivi Yazısı.

Kaynak: <https://arkeofili.com/sumerlerin-dunyayi-degistiren-icadi>

Şekil 3. Çivi Yazısı ve Latin Harflerinin Karşılaştırılması.
Kaynak: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2018/12/11/sumerlerin-tarihi/>

Şekil 4. Antik Mısır Haritası.
Kaynak: <https://www.tarhibilimi.gen.tr/sumerler/>

Şekil 5. Antik Yunan Kent Devletleri Haritası.
Kaynak: <http://www.antiktarih.com/2019/04/27/antik-yunanlar/>